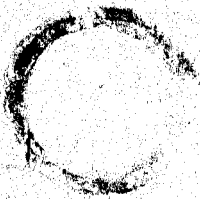

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

КМ 4-5-6

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Іув. 282390

1918 рік.

П.

НБ ПНУС

282390

1918.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“, Хрещатик, 40.

Царівна.

(Фрагменти із ненаписаної повісті).

Онъ имѣлъ одно видѣнье,
Непостижимое уму.

Пушкинъ.

А я так кохаю, кого і не знаю, —
Далеку царівну.

Кримський.

I.

Це все було — і все це стало нове:
Опей заулок, присмерк голубий,
Огні далекі, місто загадкове.

Сижу в кімнаті, у півтмі смутній;
Душа забуте щось перегортає,
І чуть — мов шелест — голос неземний.

Горить лихтар і дзеленчать трамваї;
Вікно в аптеці світить ся ясне, —
Старий аптекар щось нудне читає;

Візник чи піший часом промайне,
І зникне там, за темним рогом дома, —
Та вже ніхто не позове мене!

Сижу, мовчу, дивлюся нерухомо,
І жду того, чого не знає світ,
Та що для мене рідне й знайоме.

Як дальній подих призабутих літ,
Як синій сніг і дому темні тіні,
Як ця мережка чорних, голих віт.

Скажи: давно живу я в самотині?
Давно — чи вчора — серце отруїв?
Давно молю ся неземній святині?

Скажи: за сяйвом городських огнів
І за нічною тьмяною стіною
Чи є ще ті, що я колись любив,

З ким ріс і цвів я ранньою весною? —
Обличчя рідні, очі дорогі!
Скажи мені, чи зрадив їх давно я?

Я — мандівник, що стратив береги,
Счарований незнаними морями,
І пливає без волі і снаги...

Слідкуючи за власними думками,
Як за пташками в синіх небесах
Стрілець слідкує бистрими очами.

Я згадую, який пройшов я шлях,
Як я прибув у дивну цю країну; —
І сам собі, в неказаних словах,

Складаю повість рівну та неспинну.

II.

Мій рідний дім був на краю села —
Затишний, білий, між дерев високих.
Там провесна життя мого пройшла,

Там марив я у млі ночей стооких,
Що все життя я в пісню оберну
І здр втоплю в ясних її потоках!

Там грав ся я: у коней, у війну,
(І навіть був славетним генералом), —
Там я вдихав цілющу тишину!

Там чарівницьким, тонким покривалом
Мене вкривав зелений шум дібров...
А час ішов своїм неспинним чвалом,

І вже я знав — передчував — любов.
Коли ж з очей дурна сльоза котилась, —
Тихесенько до залі я ішов,

Де зо стіни портрети лиш дивились
І де таємно, в темному кутку
Із ними серце тугою ділилось...

Були чуття мої ще в оповитку,
Та вже злітали ясноокі мрії
В глибоку даль, у височінь стрімку.

Хиба дитину просто сонце гріє?
Ні! Боже око душу зогріва,
І тим вона глибоко так радіє.

Хиба звичайна шелестить трава,
Коли дитина у садку гуляє?
Ні! Кожна билінка там жива,

Комаха кожна щось розповідає,
І кожна грудка сірої землі
Для неї — казка і краса безкрая!

Так дні — мов листя по воді — пливли,
Аж поки з тої тиші золоті
Мене у город не перенесли,

В храм суєти і мудрости людської.

III.

Невесело прощав ся я з Яськом,
Що з ним ловив верховідок сріблених;
Невесело я кидав рідний дом,

І тишу цив, і спів гаїв барвистих
І Месіка старого, і kota,
І глибину ясних небес пречистих,

І те, що сумом серце обгорта
І разом сміхом: молоду Гарпину...
Що доля візьме — вже не поверта,

І знав я добре, що навіки покину
Тут цілий світ, а як вернусь назад, —
Застаю ту ж — але не ту країну!

Тих самих зір цвістиме міріад
У небесах — але не тих для мене!
Той самий буде ясношумний сад,

Так само весни гратимуть огненні, —
Та інші в їх почую я слова
І інший зміст у їх красі шаленій.

І зараз вечір землю повива
Своїм серпанком фіалково-синім, —
Та нові тайни серцю одкрива!..

... Так от кажу: у городі каміннім
Я опинив ся. Він мене прийняв,
Але ще довго був мені чужинним.

Над книгами я думкою блукав
По білохатній улиці родимій,
Чи між осінніх, між хвилястих трав.

Не раз в дрібниці: у знайомім димі
Махорочнім, що селянин куриє,
Проходячи між франтами мійськими,

Я рідний спогад радісно ловив
Про ланового, сивого Данила,
Про ясний час копання буряків,

Про матір, що за мною там тужила...
І хоч своїм розміреним життям
Мене бабуся-школа охопила, —

Не міг одкрити я ні товаришам,
Ні вчителям (хоч я й не всіх бояв ся)
Своїх думок: я жив із ними сам,

Як нині сам з молитвою зостав ся.

IV.

Та від тоді настала боротьба
В моїй душі: потиху і прокволом —
Як уст блідих нечутая мольба —

Чуття незнані переможним колом
Оточували серце самотнє.
Ще часто я тужив за рідним полем,

Та став любить і місто огняне,
І п'яні згуки п'яної музики
Тривожить раю почали мене.

Почав любить я й улиці великі,
І метушню, і крики візників,
І люд, що плине, як мінливі ріки

По улицах, між камяних домів,
І блиск вітрін, галон на карнізах,
І дамських строїв ніжний перелив.

В час присмерку, коли просторів сизих
Узор міняв ся, що-разу новий, —
У неземних, у фантастичних ризах

Мені ввижав ся образ неясний,
І коливхав мої старі надії,
І я губив їх для других надій...

В вечерній час, коли блакить синіє,
І бризнуть, і розсиплють ся огні
Земні й небесні, золоті й бліді, —

Бурхливо серце било ся в мені. —
А в день я був собі школяр звичайний,
І забувались почуття чудні,

І вколо себе я не бачив тайни.

V — VI.

.....
.....

VII.

1.

Минула юність — молодість ішла...
То рвав ся я в надзор'яні країни,
То душу крила снів порочних мла,

І змінились гріховні, темні вина,
І на шаленість молодих блудниць
Любов змінялась радісно-невинна.

У темі нічній, у сяєві зірниць,
При світлі сонця, — боротьба глибока
Ішла в душі.

Багато таємниць

Душа ховає од людського ока,
І де б — здавалось — світло й тишина, —
Там вічних бур незміряні потоки.

Я утомив ся. Туга неясна
Мене мов камінь гробовий давила, —
Хоч так же грала музика гучна,

Шклянки дзвеніли і вином горіли,
Премудрі книги золотили тьму
І чорні очі плакали й любили.

Хто знає тугу — що життя тому?
Нехай воно ясне й широкольотне,
Та крил своїх воно не дасть йому.

У ресторані, ввечері, самотно
Над берігом хвилястого Дніпра
Я раз сидів. Співав оркестр скорботно

Про те, що все на світі умира.
І раптом тихо, тихо коло мене
З'явилась постать. То була мара,

Чи може ні. Думки якісь огненні
В умі пронеслись: „Це вона прийшла,
Чиє імя незнане і священня!“

Вона тихенько сіла край стола
У модному, звичайному убранні,
Та нетутешня.

Над Дніпром ішла

Здіймала ся. Пісні безумно пняні
Заграв оркестр...

„Здаєть ся щось мені,
Що ми були знайомі з вами, пані“.

— „Ти знав мене не тут, на чужині,
„А там — в моему, у твоєму краї“, —
Промовила таємно, як у сні.

„Хто ж ти, скажи! І що в грудях палає
„Од слів твоїх? Скажи твоє ім'я!“
Вона мовчить. Нараз одповідає:

„Його нема. — Твоя царівна я.

„Заворожена царівна,
Срібний сон твоїх ночей,
Пресвятій Мадоні рівна
Тихим сяєвом очей.

„В крижаному супокої,
В незглибимій тишині
Ти зазнаєш ізо мною
Чари дивні та ясні.

„Заворожена лілея
З царства місяшних глибин,
Колихать прийшла тебе я
Сном невиданих країн.

„А коли вернеш ся знову
Ти на улиці земні, —
То найдеш в земній любови
Чари дивні та ясні“.

2.

Темнішав вечір. Сон чи чар пройшов.
Якось кокотка край стола сиділа,
Де тільки що...

Грав шум людських розмов,

Огні мандрівні на воді тремтіли,
Чарки блищали... А в душі росли
Пориву сніжнобілії вітрила.

Росла любов і до цієї мли,
І до огнів, і до облич дівочих,
І до людей, що як джемелі гули, —

Збувалась правда дивних слів пророчих :

„А коли вернешся знову
Ти на улиці земні,
То знайдеш в земній любови
Чари дивні та ясні“.

Огні Господь у небі засвітив,
І ніч ясніла рідною красою,
І темні тіні мовчазних домів

Як друзі обнімалися зо мною.
Я йшов додому. Місяць в вишині
Був повен того ж щастя і спокою,

Що розливались морем у мені.

.....

VIII.

В піоніях червоно-запашних
Минало літо — друге після того,
Як я, згубивши рай земних утіх,

Зазнав усладу щастя неземного,
Зазнав царівни дальньої любов
У тишині прозорого чертога.

Так — другий рік своїм шляхом ішов,
Вже й айстри між травою загорілись...
Та біль і туга охопили знов

У мене душу. Знову загубилась
Ясна мета. Я бачив — і не знав,
І очі вже дивились — не дивились.

І я в отрутах забуття шукав,
Щоб серце чи убити, чи збудити, —
І часом дух мій раптом оживав

Чудним життям, що всім не зрозуміти...
А там приходили — реакція і біль,
Прибиті нерви і думки прибиті.

Минали ночі диких божевіль,
Минали дні безсонного страждання,
Блідих поривів і тяжких зусиль, —

А спогад той, те дивне колихання
Дерев прозорих, місяць мовчазний,
Царівни нетутешньої кохання, —

В душі не гасли...

„Ти — мов сам не свій“,

Казали друзі: „Суєта тутешня
„Тебе стомила. Їдь в село, дурний,

„Гуляй в гаях, їж кашу та яешню,
„Спи та товстіщай, та полюй на гав
„Чи окунів лови собі на блешню!..“

— „Ат, чор'зна що!“

— І раптом я згадав

І білохатню улицю родиму,
І шум осінніх, шум хвилястих трав...

Та рідні трави стали вже чужими:
Був проданий затишний білий дом,
Оточений деревами ясними,

Немов зелено-золотим вінком.

ІХ.

1.

Над осінь яюсь запросив мене
Мій приятель погостювать у себе
На хуторі. Високе і ясне

Було в ті дні золоточе небо,
 І тихий був зелений сон землі.
 „Тобі оддыхать, сил набратись треба“, —

Казав мій друг: „Тенер же на селі
 „Жовтіє листя в сонному спокої,
 „І паутина сяє по рілї,

„І трави плачуть срібною росою“...

2.

... Приїхали. Між балок та гаїв
 Веселий хутор, усміх айстр огнистих...
 І знов я, знов у серці воскресив

І тишу нив, спів гаїв барвистих,
 І Месіка старого, і kota,
 І глибину ясних небес пречистих...

Що доля візьме — часом поверта!

.....

3.

Ми з Галею спинили ся на ганку,
 Де виноград в утомі похилив
 Криваве листя. Тиху колисанку

Співали віти. Вечір червонів.
 І ми пішли тихенько по алеї —
 Рука з рукою, без думок і слів.

Собаки бігли й лащились до неї,
 Проміння золотилось на гілках
 І на волоссі милої моєї.

І раптом зняв ся таємничий птах
 З куща густої, темної ліщини, —
 Сова, чи що. Напівсвідомий жах

У душу глянув, — дальньої країни
Холодний подих. „Що, коли тепер
„Царівна нетутешня прилине?

„Чи може я для неї вже умер?“

4.

Ніч, місяць, тиша... Срібнобілі плями
Лежали долі. Раптом задзвенів
Німий рояль тихенькими піснями...

„Хто, хто це? Хто?“ — Я голову підвів —
Нема нікого. То лишень уява,
Чи може відгук — може відгук снів.

Я знову ліг. В саду шептали трави —
Чи ні... Чекай... Немов слова якісь,
Мов голос тихий...

„То лишень уява!“

І раптом знову — як тоді, колись —
З'явила ся в осяяній кімнаті
Вона, єдина. Всі чуття злились

В огнистому, у неземному святі.

— „Заворожена царівна,
Срібний сон, безмежна даль,
Нетутешня казка дивна,
Неможливого печаль.

„Кришталевою красою
Небо світить ся ясне...
Чом розстав ся ти зо мною?
На що зрадив ти мене?

— „Я шукав тебе невпинно
В сні, в вині, у тишині, —
І здавала ся, єдина,
Ти зрадливою мені!“

— „Ні, я була з тобою
Дорогою одною
Ми непомітно йшли...
Криваву землю киньмо,
Здіймімо ся, полиньмо
Далеко од землі.

„Заворожена лілея
В сяйві зимної роси,
Колихать прийшла тебе я
Сном незнаної краси...“

.

X.

Огні, заулоч, присмерк голубий.
Усе пройшло. Щасливо-одинокий
Сижу в кімнаті, у півтьмі смутній.

Життя пройшло, промчали ся потоки
То брудні, то прозористо-ясні...
Тепер молюсь царівні ясноокій

На самоті. Кругом квітки земні —
Червоні маки, грішні орхідеї, —
Але вони тепер чужі мені

Красою зрозумілою своєю...
Забутий я, загублений в снігах,
Ніхто не йде дорогою моєю, —

А дивна радість беть ся у грудях,
Рука тремтить, душа чогось чекає...
... Вечірні тіні грають на шибках,

Горить лихтар і дзеленчать трамваї.

В. МІЯКОВСЬКИЙ.

Письменник — народолюбець.

(З приводу смерти й ювілея І. С. Левіцького)*.

В чудовому кутку України, по-над мальовничими берегами Росі промайнули дитячі роки Ів. Сем. Левіцького. Він родився в містечку Стеблеві (1838 р. 13 листопада), там, де Канівський повіт, „трохи на південь од самого берега Росі сходиться з звенигородським і де панує такий рай, якого трудно знайти на Україні“.

Навіть на звичайну людину, що випадком хоч один раз углядить іржаво-рожеві скелі й буйно-скипілу, піняву Рось де-небудь під Корсуном, чи коло Богуслава, сі місця роблять велике вражіння. А на людину, поетичну на вдачу, на людину, яка скрізь чує відблиски краси й яка живе там не тимчасово, а довгий час, особливо в молоді роки, вражіння природи робить вже величезний вплив на душу.

Без сумніву й в житті Левіцького вплив природи мав поважне значіння. Він залишився в творчості письменника, як манера завжди звертати увагу читача на пейзаж, серед якого відбуваються події. Видно, що з самого дитинства перед очима письменника стояли ріки, гори, гаї, й він при звичаївся вражіння природи укладати в гармоничні картини, які потім міг легко й по волі перекладати на мову. За своє життя Левіцький бачив ще й кращі краї: зелені гори Карпат і величні, високі й важні чорні гребені Альп, але й сі всі картини уложились в пам'яті письменника поруч з пейзажами рідної Росі, які виникають у нього де б він не знаходився.

Батько Левіцького, отець Семен, був в Стеблеві священником, і посаду свою одержав після свого батька, діда письменника, що священствовав у тому ж таки Стеблеві, як от Харитін Моссаковський одержав парафію в Вільшаницях після свого батька отця Петра („Старосьвіцькі батюшки та матушки“). Се було насиджене, рідне кубло й певне, що старосьвіцькі звичаї та традиції мали тут особливу силу. Від діда до батька й онука протяглися ще в XVIII віку складені умови й звички, які дуже добре переховувались в таких верствах суспільства, що живуть своїм особливим побутом. Від спостережливої дитини, а потім юнака не вкрилися темні та негативні сторони життя старосьвіцьких

*) В біжучому році, році смерті письменника, відбувся 50-літній ювілей його літературної діяльності та 80-літний — його життя.

батьшок, і для великої повісти своєї, яку Левіцький написав вже в розцвіті свого хисту, він мав дуже багато матеріялу.

Вчив ся Левіцький в бурсі в Богуславі, недалеко од Стеблїва, а потім у Києві в семінарії та в академії, й за часи вакацій знов вертав ся до рідної Росії в рідне коло сусідних батьшок, де життя текло так тихо, ніби якийсь маляр вирисовував довгу та одноманітну картину.

Вражіння за академічних часів відбили ся на „Хмарах“, які починають ся з виображення гуртка молоді — студентів Київської духовної академії. Тут, серед звичайного пїяцтва, вже починали повставати й інші інтереси. Дух часу захопив і академічний осередок деякими новими думками й став виводити його на національний та громадянський шлях. В старому будинку Брацького монастиря були сполучені студенти з усіх кінців Росії: „тут можна було побачити типи півночі, з жовто-русявим волоссям на голові; можна було побачити широкі шиї й сірі очі великоросів, рум'яні лица українців, навіть орлині очі й носи грузинів, греків, сербів, болгар, що приїзджали вчити ся до Києва“. Серед сеї мішанини, яка не могла сприяти вияву національної свідомости студентів-українців, а могла навпаки зменшити її, цікавість до політичних обставин вже проходила, але все-таки щирих працьовників на національній ниві з академічних садів виростало не багато. Навіть ті, що змолоду були прихильні до національної думки, пізніш відходили од неї, як от се саме стало ся з Дашковичем, що за час свого професорування в академії розгубив мрії молодості. Таких людей, як студент університету Радюк, було небагато й до їх належав в 60-х роках в академії й наш письменник. Ті промови, що автор вкладає в уста Радюку безперечно належали до самого таки Левіцького. З життєпису письменника нам відомо, що він увійшов у гурток академістів — українців, які виписували „Основу“ й під впливом сеї часописи зацікавив ся етнографією й фольклором України. Мабуть з себе він малював такі сцени, як знаходимо в „Хмарах“, де Павло Радюк на селі, на своїй рідній Черкащині записує казки та думки, які подає йому старий дід-баштанник, та пісні й мелодії, які чує від дівчат. Радюк не цураєть ся ні рідної мови, ні простого народного вбрання.

— Ми носимо народню одежу, каже він, бо чим же ми викинемо значок про свої ідеї? Чим же ми дамо ознаку, коли нам рот затуляний, коли нам звязали руки й ноги.

— Наша земля на Україні, як золото, казав Радюк далі, а народ наш часто голодує. В нас нема промислівства, а про народ ніхто й не дбає, ніхто його не напугує, не вчить, не наводить на розум. Наша народня пісня поетична й чудова, як утвори перворядних геніїв;

наша поезія, наша мова богата, як шире золото. І все те марно занашається, пропадає, лежить непочате. І доки воно лежатиме? Нам не треба війни, а треба просвіти.

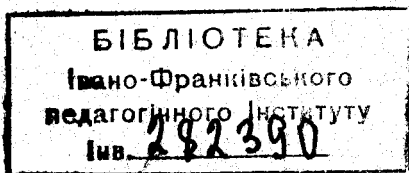
Для Левіцького так само, як і для Радюка, першим над усім питанням була просвіта, й в цілях цього, так само як і Радюк, він заходився стати на літературну стежку. Радюк обмірковує видання для народу, Левіцький посилав оповідання до „Основи“, але вона припинилась хутко. Для Левіцького се було початком довгого та важкого шляху на протязі півстоліття. Підручники, популярні книжки для народу — здавались йому найпершим ділом, за яке повинен був стати навіть белетрист. І вже як письменник був недужою старою людиною, він знову взяв ся за перо, щоб захистити мову від незрозумілого вживання чужих слів та виразів галицького походження, бо чув, що в цьому теж криється небезпека для широкої народньої освіти („Криве дзеркало української мови“).

„Хмари“ свідчать ще про одну цікаву річ — величезний вплив Шевченка на молодь, на суспільство, на Левіцького за часи академії. Радюк не розлучається з книжкою „Кобзаря“ й пропонує її всім навкруги: й скромній сільській квітці Галі й пишній вихованці інституту Ользі. На баштані дідові та наймитові він читає таки Шевченка, захоплює їх творами славетного поета. Без сумніву, вражіння своєї власної практики Левіцький вложив в слова: „не вперше він (Радюк) читав селянам українські твори Вовчка й Шевченка і знав, що ні одна поема не доходить так до серця, як „Наймичка“. В покоях професора Дашковича той же самий Радюк читає теж Шевченка, його „Думи“, захоплює старого професора, нагадує йому молоді роки, коли тільки вперше пролунали пісні чудового кобзаря. І Ольга, дочка Дашковича, що з посміхом і легковаженнем висловила про Кобзаря, навіки втратила любов Радюка, бо він уявляє собі, що людина, яка не розуміє Шевченка, буде ворогом чи байдужою до свого народу. Він як дійсний народолобець звернув ся до Ольги, до своєї нареченої:

— От і ви, Ольго Василівно, будете говорити по українськи і не будете нехтувати мовою великого поета, як от наші пані, та городяне, й будете читати „Кобзаря“.

— На що! ніколи того не буде! — відрубав йому Ольга, й Радюкові здалось, що хтось вистрелив, влучив йому в самісеньку голову!

Треба тільки пригадати, що така ж таки сцена відіграла ся в дійсности з Кулішем й Ольгою Плетнєвою; тоді почуємо тут справжній настрій часу й в сій атмосфері, яка була навколо Радюка, пізнаємо справжню атмосферу, якою дихав Левіцький.

Учителюванне в Полтаві та в Польщі, а потім у Кишиневі тяглося двадцять років і тільки в 1885 року він оселив ся в Києві, де прожив до самої смерті, переживши урочисте святкування свого 35-літнього ювілею в 1903 р.

З біографічних фактів за всі сі роки, які з'являють ся нам тихим працьовитим життям, треба підкреслити лише знайомість Левіцького з Кулішем та Білозерським, що стояли в свій час поруч з Шевченком. Поводженне з такими людьми безперечно втримували Левіцького на вірному напрямі й серед різних обставин він не втратив найкращого, що є в людини — почуття великої любови до рідного народу, до його думок, до його горя й радощів. Учителюванне в російській школі не змінило його поглядів. Навіть в Польщі, яку після повстання 1863 року всіма заходами було русифіковано, Левіцький тримав ся тільки до того часу, поки не почув на своїй школі сих русифікаторських заходів. Він бачив яке вражінне на гімназіяльну раду залишив новий наказ, щоб усі предмети викладались російською мовою (до того часу уживалась мова польська й тільки історію та географію російську та російську мову провадили по російському.

„Мені було сумно дивитись, як націю живцем кладуть у домовину“, згадував Левіцький пізніш.

З боку змісту літературних творів письменника мотив боротьби за національність проходить через багато його писань. Ще в ранній легенді „Запорожці“ (1873 р.) він поставив питання так, як і потім ставив, як ставило саме життя. Письменник зробив певний висновок, правильно вглядів корінь зла: безодню між народом та інтелігенцією треба було засипати. Інтелігенція повинна була нести в сірі та темні маси світло знання й розказувати їм про старі часи, коли народ жив вільним життям. З свого боку інтелігенція повинна була навчити ся у народа його мови, пильно й уважно придивляючись до звичаю, світогляду, й думок народніх.

Але в сучасному житті Левіцький бачив навпаки непорозуміння, а часом і ворожнечу між сими верствами.

В згаданій нами казці гетьман питає у Карпа Летючого:

— „Чи памятають на Україні за гетьманів, та козаків, за запорожців? Чи згадують?“

— Трохи памятаємо. Старі люде де що розказують.

— Чи не казали вам за нас попи, або ченці, або вчені люде?

— Ні. Ніхто про те нам нічого й не згадував“.

Попи та вчені люде, себ-то інтелігенція, занедбали свій обовязок.

„Ото ж давні наші пани, каже далі Орел Летючому: таки нашого роду й племя, що повернулись на польських та иньших панів з

наших таки панів та козаків, поставали ворожими для України й одурались од нас зовсім. Безщасний народ, безталанна Україна!”

Ми торкали ся вже українського питання, як воно відбило ся в „Хмарах“. Радюк зявляеть ся тут представником покоління Левицького й поводить ся як раз згідно з порадою автора. Він іде в народ. Він читає йому твори рідних письменників, він організує недільні школи, він дбає про підручянки й популярні книжки. З другого боку він вчить ся в народа сам, записує пісні, ходить в простому вбранню, щоб навіть по одежі не одріжнитись від народа.

В великій повісти „Над Чорним морем“ (1888 р.) ми знов стри- ваємо апольогета національної ідеї, вчителя Комашка, який має вплив на молодь, наприклад, на Саню Мурашкову. Всі сі постаті творів Ле- вицького були звичайно найкращою пропагандою згаданих вище думок. Письменник залюбки малював їх: Радюк, Комашко — ідеальні поста- ті, гарні, розумні, чемні й благородні. Вони, либонь, від того трохи бліди та безфарбні й одноманітні, особливо Комашко, але з художнього боку зроблено все, щоб підкреслити їх головну ролю в творі: проти них поставлені типи негативні, які відріжнюють їх вартість.

Ідея національного відродження тільки з одного боку торкаеть ся інтелігенції, з другого, найголовнішого, вона простує до народа. На- род не тільки обект впливу, а також і субект, носитель таких цінно- стей, якими можна скористуватись лише в народа й ніде инде. Інте- лігенція існує де який час, народ був завжди. Інтелігенція раніш бу- ла під впливом чужоземним — грецьким, польським, московським, на- род був сам собою. Інтелігенція вийшла з народу, а не навпаки. За для того треба їй йти до народу з відкритим серцем, і він навчить її тому, чого в жадній книжці не прочитати.

І в творах Левицького виразно поставлена мета студіювання на- рожа, його мови й життя. Левицький сам для себе записував слова й вирази, яких вживає народ, і свою власну мову він випрацьовував по сих записах*). Оповідання про „Бабу Параску та бабу Палажку“ — влясичні й справжні етюди, студії, як ті начерки, що робить артист — маляр для великої картини.

Народові присвячено багато з творів Левицького. Перше його оповіданне: „Дві московки“ було теж таким студіюванням народу. Далі потягли ся художня повість „Рибалка Панас Круть“ (1868 р.); „Причепа“ (1869 р.), вдатне оповіданне „Микола Джеря“, надзвичай- но драматична „Бурлачка“, „Кайдашева сімя“, „Приятелі“, „Невинна“ та інші.

*) Про се Левицький згадує в „Кривому дзеркалі української мови“.

Левіцький малює народній осередок по просту, щиро, без якої небудь ідеалізації. Без сентименталізму та слізоточивости він підходить до самих пекучих ран народнього життя, залежність кріпака та кріпачки від розпустних панів, особиста залежність, без права на любов, на дитину, на житте. Але все се письменник переводить на ґрунт соціяльний. Він і тут знаходить корінь зла в тих соціяльних умовах і відносинах, які зазначились за часи кріпацтва. Йому не треба дуже розстроювати читача страшливими картинами, він не згущує фарб, — житте само бе в вічі своєю несправедливістю, але письменник агітує, ставить своїх дівих осіб в поставу борця й поводитиря. І ми бачимо ясно відокремлені верстви суспільства з їх протилежними й суперечними настроями. Таким поводитирем в селі являеть ся Микола Джеря, коли він повернув ся до дому після скасування панщини. Читача захоплює міць протесту Джері: вільний на вдачу він не міг стерпіти того, що несла йому неволя, він втік на „сахарню“, потім ще далі на Чорне море до ватаги рибалок. Він всюду перший, і читач з повагою дивить ся на Джерю серед робітників сахарні, серед рибалок і серед селян рідної Ворбівки. В сьому єсть елемент ідеалізації, якого вимагала сама форма твору. Повість „Микола Джеря“ наближає ся до героїчної поеми; тут ідеалізований не стан селянський, а окрема людина з виключною вдачею. Що в Левіцького не було й на думці ідеалізувати селянство свідчить те, що в цілій низці оповідань він освітлює селянство з неґативного боку, малюючи його темність, забобонність, відсутність у його моральних препин („Баба Параска“..., „Біда бабі Парасці Гриписі“, „Біда бабі Палажці Соловісі“, „Приятелі“, „Чортяча спокуса“).

Так Левіцький шукає красу й правду в житті. Красу він уміє подати читачеві з художньою ідеалізацією, а переступ та відхиленне од правди він уміє забити гострим посміхом. Тонкий гумор розлито по творах Левіцького, ідкий сміх пронизує окремі його оповідання („Баба Параска“ й інші), чи виявляеть ся в формі смішних протилежностей та натяків серед досить поважного розповідку („Старосьвіцькі батюшки та матушки“, „Гастролі в Микитянах“). З сього боку в творах Левіцького дуже багато матеріялу для порівнання його з Гоголем. Він сам висловив ся раз, що „з кожного українця виглядає маленький Гоголь“. Справді у Левіцького єсть де-які постати (Фесенко, панія Висока), чи сцени (пригода з нетверезими академістами в садку у Сухобруса), які окреслені з щиро-гоголевським гумором.

Левіцький вкладав свої писання в різні літературні форми: казка, драма, коротенький психологічний етюд і найчастіш оповіданне й повість, часто дуже великого розміру. Сі останні принесли авторові ймен-

ня побутового письменника. Справді так: побут є дійсним героєм оповідань Левіцького, але ми хотіли б зазначити, що і в побуті він підкреслює завжди красу й правду, чи неправду життя.

Ми вже згадували, що Левіцький гаразд перекладає на слова вражіння гарної природи, та вродливого обличчя. Пейзаж виходить у його виразним і мальовничим — се фон, на тлі котрого розгортують ся події, і в своїх творах письменник дуже часто згадує сю зовнішню природу. Одним з найхудожніших описів природи треба зазначити опис Росі („Рибалка Панас Круть“).

— „Як же там хорошо, як чудово! Там Рось тихо плине зеленою водою між високими камяними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понагинались, заглядаючи в воду, дивлючись на свій ясний одблиск то сірий, то червоний, то ясно-зелений од зеленого як оксамит м'якого моху, котрим вкриті камяні стіни, неначе дорогими килимами. По під скелями обидва береги оперезались рядами густих зелених ліз, густого високого очерету. А там низче розступились скелі, роспали ся на роздолі ніби високими будинками, то полягли довгими рядами — купами, запинили річку острівцями... Так хорошо, так чудово кругом і навзвуть й на горах, де зелені ліси виглядають з долин кучерявими верхами, то виходять й виступають сміливо на самі гори. Аж одпочивають очі по зеленому лузі, по блискучій воді, по хатках та садочках... А тихе лелінне зеленої Росьової води по камінні, шум спід млинових коліс, котрі мигають своїми лопатнями, як тими крилами, пускаючи з себе довгими разками краплі прозорої води, а тихий благодатний літній вечір наводить на душу тихі думи, втихомирює серце, в котрому і сам не чуєш ся, як примічаєш ласку й любов до всього, до всього, що тільки є навкруги тебе, що тільки з усіх усюдів позирає на тебе“...

Такими ж яскравими та докладними зявляють ся у Левіцького описи жіночого та чоловічого обличчя. От, наприклад, бурлачка Василина („Бурлачка“), яка була на диво гарна й вродлива:

— „Широкий, та високий, та білий лоб блищав проти сонця, як біла квітка, а на йому були ніби намальовані брови, як дві веселки, як шовкові шnurки, рівно обрізані з обох боків. Під бровами горіли круглі, веселі, темно-карі очі, такі веселі, що з їх неначе лилась кругом радість, лив ся сміх, а пишні повні, та чималі губи виступали вперед, як рожевий пуцянок. На тонкій шиї чорнів шнурок з дукачем, та червоніло дрібненьке добре намисто. На голові чорніли, аж лисніли проти сонця дві товсті коси, перевиті червоними кісниками. Цвіт лица матовий, який буває в дуже чорнявих людей, блищав проти сонця, а дуже легкий румянець ледви примітний тихо розливав ся на щоках“.

Се тільки приклади; таких прикладів можна було б багато виписати з творів Левіцького, бо майже кожний раз як письменник виводить в своєму оповіданні яку-небудь людину, він подає яскравий опис її. В цьому художньому прийомі ми додаємо шукання краси та вроди.

Поруч з сим, ми зупинимось ще на одному прийомі, в якому теж виявилась характерна вдача письменника, що згадана була вже нами — шукання правди. Ми маємо на думці звертання уваги читача на мрії та на сни дієвих осіб з його творів. Їх мрії летять часом до старовини, коли на Україні, панувала воля (мрії Радюка у степу, „Хмари“ стор. 151—152), часом несуться далі від землі, куди-небудь, тільки далі в чужі краї, чи в надзвичайні світи від неправди нашого життя. Задля того може Левіцький і сам звернув ся до казки („Запорожці“) бо мрія від неприємної дійсности понесла його в ті давні часи та надзвичайні світи й він відбив свої думки в легенді.

У Левіцького єсть невеличкий етюд, художній і гарний і дуже цінний для поіхольгії творчости, письменника: — „В концерті“. Автор виявляє тут вражіння від концерту Лисенка в київському театрі. — „Я один сиджу собі й думаю, — пише він. Музика почала ся. Я заплющую очі. Мотиви ворухать нерви. Гарно мені, неначе легкі хвилі гоїдають тихисенько човник, підкидають мене, колишуть в темному повітрі. Мислі згасають, притаїлись. Я не паную над ними. Самі думи без моєї волі ворухать ся. Ото перед моїми очима виступають якісь картини ніби туманом повіті. Картина за картиною, образ за образом манячать, міняють ся, десь зникають. Ніби з густої имгли виглядають якісь обличча. От виглянуло чєсь лице пишне, дівоче, задумане, з чорними очима, глянуло мені просто в вічі й десь поринуло в имглі, а за ним зявились иньші, то молоді, з осміхом на вустах, то сивоусі поважні... За ними йдуть ніби перед очима цілі події, цілі сцени, неясні, невиразні, плутають ся, як павутина по квітках... Над ними яєсь не наше небо. Кругом то ліси зелені, то луги, то якісь дивні ріки в фантастичном світі... Картина йде за картиною, як у дивному сні“.

Тут все — тут і пейзаж і опис обличча й ніби сни, ніби мрії, а далі ще йдуть картини давнього Запорожжя — всі основні прийоми й форми творчости Левіцького. Вони звязали в тісне коло таку суцільну літературну діяльність, якою зявляється діяльність Левіцького, сього „искателя“ краси й правди від першої послілки першого оповідання в „Основу“ до останнього начерку вже тремтячими старечими руками в непривітній кімнаті богадільні.

ІВ. СТЕШЕНКО.

* * *

Немов обірвана струна,
 Що у — останнє продзвеніла,
 Життя летючого весна
 Вплила зориста, білокрила.

Аккорд останній оддзвенів
 Остання доспівалась пісня
 І запальний юнацький спів
 Сльозами змила осінь пізня.

Кругом могила. Смерть буя.
 Земля рида за вгаслим раєм,
 І сліз холодна течія
 Туманом стелить ся безкраім.

І плаче шлях, і плачем ми,
 І тільки пісні давні гуки
 Серед небаченої тьми
 Ще не дають ламати руки.

Та пісня нам зрива серця
 І, наче дзвін нового храму,
 Нову весну нам обіця
 І під нову скликає браму.

То не для нас уже весна, —
 То інших блиснуть ідеали,
 Але зогріє й нас вона,
 Як других теж ми зогривали

І як весна засяє та
 Над цілим світом молодая,
 І зійде зоря золота
 І зникне хмар туманна згряя.

Вір, друже мій, в тому раю
 І ми, старіі подорожні,
 Впокоім ся, пройшовши тьму,
 Од дум гірких навік порожні.

І будем згадувать тоді,
 Що й ми без страху та одчаю,
 Колись творили молоді
 Підвалини для того раю!

За водою.

Третя частина трільогії

„Мандрівниця“*).

V.

Надя рано прокинула ся і почала одягати ся. Ще в ночі будила її кілька разів Віра, плачучи, що горло болить. Стурбована Надя підійшла до дитини; Віра спала, але дихання було переривисте й головка гаряча. Треба мабуть лікаря покликати. Чи ж вистарчить в неї грошей?

Глянула в шухлядку: ще кілька рублів є. Але що буде далі? Зітхнула і підійшла до вікна. Сіро, мокро за вікном. Порідійшало листе тополі. Небо сіре, затягнене густими хмарами. Дощ моросить, на вікні краплини мов сльози течуть.

Туга за літом...

Так що буде далі? Того, що Кость має за урок і вона за коректу й переклади — мало. Згадала: їй в редакції вчора казали, що єсть там робота для добре знаючої мову інтелігентної людини. Як би Кость захотів... спитає його як прокинець ся.

Вона подивила ся на нього; він спав накрившись з головою. Як би прокинув ся! хотіло ся поговорити, порадити ся про сі практичні справи.

Але Кость спав.

За те прокинула ся Віра. Одкрыла очі і дивила ся на маму.

— Вірусю, дитинко, що болить?

— Отут, — вказала Віра на голову й горло.

Надя сіла перелякана біля неї.

— Нехай Віруся не встає, нехай лежить... мама принесе в ліжко молочка, нагодує...

— Хочу встати... сумно лежати, — не згоджувала ся Віра.

— У Вірусі головка перестане боліти, як лежатиме й буде все добре. — Надя гладила головку, руки, вмовляючи. — Добре, моя любенька? полежиш?

*) Перша й друга частина трільогії друкували ся в Л.-Н.-Вістнику за 1913—1914 рік.

— Добре, мамусю, тільки я й тата хочу, а тато спить, — вередливо простягла дитина.

Але тато не спав уже. Голосок дитячий збудив його. Він дивився на дитину і всміхнувся їй.

— Тату, вставай, у Віри горло болить, — всміхнулася ся йому у відповідь дитина.

— Еге, вставай, тату, треба Віру полічити. А мама принесе їй молочка.

І Надя вийшла в маленький коритар, який одділяв кімнату від помешкання господарів. Тут були різні господарські приладдя: машинка, самовар, уголля, спирт.

Машинально Надя варила принесене Мотрею молоко, все думаючи про Віру. Хороба... дитинка буде в ліжку лежати, сумувати... хоч би швидше лікаря дістати...

— Костю, — гукнула Надя вбігаючи з молоком в кімнату. — Швидче як би по лікаря... Ти вже одітий. Піди.

— Та куди зараз йти? Ще рано... та й до якого лікаря? Я не знаю...

— Рано? Швидше ж треба, то можна й рано. А до якого лікаря? Та до того самого, що в тім році ми звертали ся.

— Так се ж на другому кінці міста... се ж далеко... тоді, як його кликали, то ми недалеко жили.

— Я питаю в господарів, може вони знають тут кого-небудь...

Надя передала Костеві молоко для Віри і вийшла.

За кілька хвилин повернула ся і поспішаючись сказала, подаючи паперчик.

— Ось адреса. Се недалеко. Тільки як би швидше.

Кость держав біля Віри склянку з молоком. Але вона хитала головою і вказувала на горло.

— Не „хо“ молока... від нього горло болить.

— Треба лікаря, але може Мотря пішла б... я не знаю навіть, де ся вулиця.

— Костю, то можна б спитати вулицю... Мотря тим більш не знайде — в голосі Наді чути було і ридання і докір.

— Йду вже, йду, — пробурмотів незадоволено Кость і вийшов в передпокій.

Надя стримуючи сльози сіла біля дитини.

Так наче се вона для себе особисто випрохує у нього уваги й турбот...

— Вірусю, молочко вже прохолело, горло не буде боліти... — Надя вмоляла дитину, напоїла, ніжно приговорюючи, молоком,

накрила тепло і почала гладити маленьке тільце. Віра дрімала і швидко міцно заснула.

Надя вже пересіла до вікна. Котра се може бути година? Все однаково сіро, хмарно. Але як би лікар швидче... Як би не було якої небезпеки... Добре, що сьогодні на коректу не йти... не одійде весь час од дитини... І як се тяжко, що Костя так прохати треба про те, щоб здавало ся природно йому зробити. Так наче се тягар йому—вона й дитина. Та може й тягар. Звязала вона йому жите, вирвала з самотности... але для себе вона нічого не хоче від нього... тільки для дитини...

Глянула на Віру. Спить міцно; червоне обличчя; важко дихає. Що, як се якась страшна хвороба вхопила в пазурі свої дитину?... І чого вона не пішла сама по лікаря? Летіла б, ніг не чуючи...

Надя щільно притулила ся до холодного скла.

Розумієть ся, вона винувата, що звязала його, що родину йому утворила... Йому, який все казав, що не може родини утворювати. Але так силкуєть ся вона, щоб не була тягаром йому ся родина. Силкуєть ся на свої плечі більше взяти. Але гірко їй, що в горі, в біді немає розваги від нього.

Як довго нема нікого! А голова дитині горить.

Надя ніжно поклатла руку на чоло дитини. І їй голова теж палала: від турботи, від муки чекання.

Просиділа кілька хвилин наче в забуття і раптом скочила, почувши Костеві кроки в передпокою.

— За пів години лікар буде, — сказав він, входячи в хату. — А Віра спить?

Надя кинула ся до нього і раптом сльози покотили ся з очей.

— Так довго... так довго чекати... — повторяла вона... — треба було привезти лікаря.

Кость здивовано дивив ся на неї.

— Та не довго ж, півгодини почекає... — бурмотів Кость і махнув рукою. Ні, не вмів він заспокоювати жінок... не знає, щоб таке сказати Надї, зовсім не знає. От він знає, що не треба хвилювати ся, що нічого страшного не трапить ся за сих півгодини, але як зробити, щоб Надя се зрозуміла?

А Надя стояла біля вікна притулившись гарячим чолом до скла, напружено вдивляла ся в простір і не знати було, чи її сльози чи краплі дощу обливали шибку.

— Я так і казав Наді зпочатку: не треба даремно хвилюватися, — спокійно і розважно поясняв Кость Катрі.

Катря задумана, серйозна сиділа біля Надіного стола; Кость ходив в своєму кутку.

— Не завжди знаєш, чи даремно хвилюєшся чи ні... — обізвалася Надя, яка сиділа біля Віри за ширмою. Добре, що ангіна... міг би бути діфтерит.

— Не можна ж хвилюватися з-за того, що могло б бути... Не можна запалюватися як сірник.

— Що ж робити, же маю я олімпійського спокою... холодного, філософського відношення до всього.

Кость не відповідав, ходив мовчки в своєму кутку.

— Костю, я до вас прийшла... в справі, — обізвалася нарешті Катря. — Ганнуся прохає статю швидше дати.

— Статю?.. Не знаю чи буде вона. Я все думаю...

— Обдумуете статю?

— Ні, думаю, чи писати... Думаю, чи цілком я солідаризуюсь з „Нашим Словом“.

— Та не думайте ви над сим... Тепер не час полеміки розводити, писати треба...

— Але, „щоб не було помилок в словах наших, звернених до народа“, памятаєте?

— Памятаю... Тільки тепер не час розмірковувати, чіпляти ся до дрібниць. І ви не думайте, а пишіть.

— Подумаю... — засміяв ся Кость. — А вас ще не зіли кийські есдеки російські за „сепаратизм“.

— Я з ними не бачу ся.

Катря не таїла від Наді і значить від Костя, що вона працює в українській партії, та й важко б се було таїти. Ось все важче їй ставало від Остапа тримати се в тайні. Доводило ся зустрічати ся у Ганнусі, але Катря завжди так обертала справу, що у неї особисті справи з Ганнусею, а не партійні. Бо не можна, щоб Остап довідав ся, що вона переродила ся; що спало з неї наносне, чуже і вона знайшла себе. Ще подумає, що се його вплив... Ні, ні за що!

— А я радий, що вони втратили вас.

— А ти, Надю, вірші дай, ті що обіцяла, коли ми з тобою вчора йшли.

— Обіцяла? хіба? які ж се? Ага, памятаю... Добре я дам потім... — Треба пошукати... Йди сюди, Катре, сядь тут, ближче до нас, як не боїш ся ангіни.

Надя одсунула ширму.

— Ні, я не бою ся... — Катря присунула стільця до ліжка Віри. Віра їй весело всміхнула ся. — Та вона у вас гарна дівчинка, вона здорова завтра буде, правда Вірусю?

— Ну, ти посидь, Катрусю, а я піду скажу, щоб самовар був готовий.

Надя вийшла, а Кость все ходючи по хаті пробурмотів:

— І треба чомусь не їсти цілий день, наче від сього Віра буде здорова...

— Костю, а чого ж ви не поділитесь з Надею своїм спокоем, якого у вас багато, щоб вона їла і взагалі не запалювалась як сірник?

Кость здвинув плечима.

— Я нічого не можу зробити.

Господи, яка безнадійність у всьому. Ви й на Надю навіяли таку страшну безнадійність...

— Тату, тату! — кличе маленька Віра.

Кость схиляється над нею.

— На що ти кажеш, що нічого не можеш зробити? Хіба ти маленький?

— Лежи тихенько, мое дівчатко, — поцілував Кость дитину. — Хтось наче дзвонить? — прислухається ся Кость і виходить в передпокій.

— А се Микола, — витає Катря. — Скільки часу вас не бачу. Де ви і що ви?

— Він вчений природознавець, а також редактор, видавець і експедитор єдиної в своїм роді газети.

— Вже висміює мене Кость, — зітхнув Микола. — Але що найгірше се те, що й товариш Катря як я помітив, не спочуває мені і цілком змінила свої переконання...

— Так само як і ви свої змінили, товаришу Миколо.

— Та воно так.

— То ваша газета таки виходить? — запитала Миколу Катря.

— Як вам сказати: ніби то виходить, ніби то й ні. Нема людей тепер, а було нас багато...

— Се вже, Микола, свої вічні скарги починає, що нема людей, — сказала Надя зявляючись на порозі. — Драстуйте, Миколо, і краще ходім чай п'ять. Я там в коритарі все приготувала, перейдем туди, щоб Вірі було спокійніше, — звернула ся вона до Катрі й до Костя.

— А Віра вже й спить, — озвала ся Катря.

Надя турботливо руку до чола дитини приклала.

— Нічого, наче не дуже гаряча.

— Та добре вже все буде, не турбуйся так! — обняла Надю Катря.

В тісному коритарі стіл стояв в самоваром і чотири стільці.

Невеличка лямпа на столі ясно світила.

— Роскішна ідальня! — похвалив Микола.

— Можна б завжди тут у вечорі чай пити, щоб там дитина спала спокійно.

— Та вона вже звикла спати, коли розмови в хаті й світло. Се сьогодні я тут придумала, бо вона нездужає трошки.

Надя втомлено сиділа біля самовару.

— Давай, я наливатиму чай, — присунула ся Надя.

— Добре.

Надя пересіла на Катрине місце і задумала ся.

— Костю, там хтось звонить. І як сильно, ще Віру збудить.

— Я нічого не чув. Хиба?

Але Надя вже сквапно метнула ся в двері; Кость за нею.

Звонила висока постать і з нею маленька. Більше в темноті не можна було нічого розібрати. Але як розляг ся бас: „драстуйте“, Надя й Кость здивовано гукнули:

— Панас і Омельченко!

— Вони, вони!

— Тихенько тут пройдемо, щоб не збудити дитину і зараз наша „ідальня“.

В „ідальні“ вже й повернути ся не можна було, як всі увійшли.

— А, нарешті на нашому обрію з'являється Панас, — гукнув Микола.

— Не надовго, друже, не сподівай ся.

— І Омельченка ніколи я не бачу. Хто се вас ховає?

— Омеля все малює тепер; революція вже йому не в голові. А я ні хвилинки вільної не маю. Лекції, анатомічний театр.. не до революції тут.

— Особливо, коли ще й панни на світі бувають... — зауважила сміючись Катря.

Панас почервонів.

— Яки панни? що ви кажете?

— Те, що бачу... бачила, бачила...

Потім замовкла і наливала всім чай. Надя втомленим рухом спершись на стіл дивила ся на всіх.

— Підтоптав ся вже, га, Панасе? обізвав ся Кость.

— А що ж ти думаєш? одходив і одбігав своє. Тепер е молодші. А ви чули, панове, громадське зібранне українське лаптуєть ся?

— Ні, не чули, — коротко відповіла Катря; — але се певне буде буржуазне товариство.

— Буржуазне!.. Ну й скажете ви таке.

Се інтелігентське товариство буде і там згортуеть ся певне цвіт інтелігенції. Павло наш теж бере участь, він не студент, йому можна. До речі: як поживає наша колишня пані matka, пановна Квітка? Треба віддати їй належне: „Наше Слово“ дуже цікаве, вона вміє витягати з авторів цікаві статі.

Але давно я її бачив і взагалі давно всіх бачив; я своє жите посуваю вперед. А наука заздра пані, нічого не терпить поруч себе.

— Навіть і тої панни, про яку Катря казала? — обізвав ся Микола.

— Також, як і артизм, мистецтво, правда, Омельченко? — спитала Надя.

— Еге, — одповів він; ви й самі се повинні почувати.

Так, Омельченко має рацію: вона й сама се знає. Але яка вона втомлена. Мало розуміє, що навколо говорить ся. Ось Катря наливає чай Панасови. Ось Микола силкуєть ся сам собі налити. А як тут тісно: як у вагоні, всі вкучу зсунули ся між двох стін.

Про щось ще сперечаєть ся Катря. Кость мовчить, Омельченко олівцем зарисовує.

Щось Панас говорить, наче виправдуючись.

Ах, ака втома і як голова болить!

— Надю, — шепче Катря, — йди лягай, я сама посуд вимий і все буде гаразд. — Гукну потім Мотрю.

— Га? чого мені йти?

І нам пора вже! — встає Микола, за ним всі.

Кость провозжає до дверей товаришів: Катря й Надя підходять до дитини.

Розкинувшись на подушці солодко спить Віра. Диханне рівне спокійне.

— Бач, все добре! — цілує Катря Надю і йде.

— Чекайте мене, — каже тим, що одягають ся в передпокою і за хвилю виходить.

Надя ходить по хаті і раптом щось згадує.

— Костю, — оживлено каже вона, — е робота зараз в редакції, може візьмеш? дві години що дня.

Чекала що зрадіє, вхопить ся за се.

— Я — в редакції „Наших днів“? Чи я збожеволів? Ні за що! Смішно: в буржуазній газеті щоб я співробітничав?.. І не подумаю.

Надя мовчала. Не сподівала ся такого вибуху. Потім заговорила здивовано, палко: не розуміла, чому неможливо для нього взяти сю роботу, коли так дуже треба грошей.. І ніхто ж не вимагає, щоб він душу свою віддав газеті, се там така праця що не доведеть ся поступити ся своїми пролетарськими переконаннями. А доводить ся просто хоч яку нелюбу працю брати... для заробітку.

Кость здвигав плечима.

Смішно просто! Не розуміти, що він не може...

Ні, Надя не розуміє, щоб можна було відкидати сей заробіток, коли грозить і голод і холод.

— Се знов комедії, — розгнівався Кость. — Сказав, не можу, ну й не можу. А доведеть ся з голоду вмирати, то й умру!

Надя мовчки схилилась над дитиною. Дивила ся на неї, поки світло горіло. А коли Кость згасив лампу і ліг спати, вона в темноті пригорнула ся до дитини й припала поцілунком до теплої ніжної щічки. Потім підійшла до своєї постелі, постояла і лягла не роздягаючись. Довго-довго лежала й дивила ся в темноту.

VI.

— Чорт зна що! що се за робота така, що се за люди, справді! Таке відношенне до справи! — гнівно бурмотіла Ганнуса сидючи біля столу.

— Реакція... — муркнув Остап ходючи великими кроками по кімнаті. — Кожен займаєть ся своїми справами.

— Ага, вже й ми заспівали „реакція“... то все бадьорились, не помічали її... а тепер вже гнітить і вас вона, — обізвав ся Павло.

Він сидів на софі. Біля нього лежала бандура.

— Все гине, все замирає під суворим диханням реакції, — сумно сказала Надя і підійшла до вікна.

За вікном сніг білий, чистий, незайманий. Мабуть глибокий — глибокий. Холодним покровом придушила зима травцю; в чорній розпуді стоять обнажені дерева. І ніщо не нагадує,

що були вони колись зелені, що весело шаруділи листем... що була травиця зелена під ними, що весна була, було літо. Холодне суворе дихання зими.

— Але бути таким круїєм, не сказати щиро й отверто: не можу, цілком не буду нічого робити; чи часу не маю, чи не хочу...

— Ганнусю, Панас се часто й казав, що йому ніколи, що він вже своє одробив, — зауважив Остап.

— „Казав“... Казав, але роботу взяв на себе.

— Правильнійше, не міг скинути з себе того, що ви йому накинули... — озвав ся Павло.

— Так, я накинула... признаю ся, накинула, бо людей же треба. Нема людей! У нас як дискусії, полеміку розводити — стільки голосів, стільки галасу. А діло робити — рук не вистарчає людей нема.

— Ти забуваєш, Ганнусю, або просто не хочеш памятати — бо ти ніколи нічого не забуваєш, здаєть ся, — обізвав ся Михайло з кутка, що Панас ще за кордоном приєднав ся до мене й Павла, і не може мати нічого спільного з вашою газетою.

— А ти не маєш нічого спільного? — насмішкувато спитала Гануся.

— По суті — майже нічого. Що часом в техніці допоможу, так я ж тобі допомагаю, і все-таки се українська газета...

— Може й Павло не має нічого спільного? — донитувала ся Ганнуся.

— „Павло“... ви не дуже то чіпайте того самого Павла. — Подивив ся Павло на Ганнусю. — Він так ніби вищий контроль над вами, „нерозумними ес-деками“; стоїть і пильнує, щоб не було кривди нації од сього есдеківського кодла.

— Ого! — всміхнув ся Остап свому улюбленцеві.

— Чого ж се він таку позицію взяв собі неактивну? — зачіпливо спитала Ганнуся.

— Що ж, як не маю парафії, мушу наглядати хоч за чужою.

Ганнуся закусила губи й дивила ся на Павла.

„За чужою“... Так, він чужий... чужий для неї. Після тої сцени в парку, мовчить, не згадує. Наче не було нічого...

І голосно сказала:

— Бачте і ви без парафії і Микола... значить ми мали рацію, ми сила... Значить нема помилки в наших словах звернених до народу. Чи ж не так, Остапе?

Остап стояв поруч з Надею біля вікна; вони іноді зтиха якимись увагами ділили ся.

— Так так... розуміть ся у нас нема помилки. Але ми здаєть ся про Пана́са говорили: чи може він мати спільне з нашою газетою?

— Та він же не має своєї думки. Він заявив себе максималістом, бо Павло себе таким заявив. І він навіть сам забув про се, бо инакше висунув би се, як аргумент, щоб дали йому спокій. А то мнеть ся, треть ся: „Ніколи... лекції, операції, шпиталі“...

— Та ну його к чорту, того самого Пана́са. Ну, не хоче й не треба. Чого ви за ним так побиваетесь? --- здивував ся Павло.

— Так людей нема... Тай болюче думати, що є такі товариші, яким все одно, що робити, аби робити, поки в них юнацький огонь... віддати б, як то кажуть, „данину юности“; а потім як зник сей огонь, то стають собі „обивателями“, не цікавлячись ніякими громадськими питаннями.

— Нема людей... — відповів, тільки на перше Павло. — Я найду вам людей, пошир є тільки свою національну програму. Будьте Українцями, а не якимись інтернаціоналами.

— Знов те саме... — здвигнула плечима Ганнуса.

— І затра і позавтра все буде те саме в мене.

Павло раптом кинув бандуру і встав.

— Ех! і нічого не варті всі сі газети, всі сі „Наші Слова“, всі сі хоч би й які палкі ваші й наші слова. І хто коли небудь здобув чого небудь словом!? Ось де зброя, — простяг він кулак. Та ще шабля козацька! Ох, тоді б можна чогось здобути!

— Так і видно, що в тобі, Павло, гайдамацька кров! — любуючись ним сказав Остап.

— А те ж яка ти думав? Отак взяти б сей світ та здавити, щоб запищав, зник і дав місце иньшому... Не така кров спокійна, щоб тихенько за плугом йти, терпеливо засіваючи зерно й покірливо чекаючи овочів. Летіти з мечем, руйнувати все старе і відразу собі світ здобути!

Павло наче зараз збрав ся летіти. Запалили ся огнем очі, енергією зайняла ся ціла постать.

— Уже ж літали... моглиб тепер посидіти тихо, — сказала Надя.

— Літав... розуміть ся літав... ще й крила підбиті.

Літав... говорив, кричав, щоб словом огненним запалити серця... Мов ураган носив ся він над батьківщиною своєю; горіло серце, горіло слово, і в руках трещило ся все, що під руку

попадало, все, що передшкочило летіти наперед. Але — крила підбито. Може вони й одужали б, ожили, як би не така млявість, не така сірість, така апатія навкруги. Ось друкують собі газетки, та сим і задовольняють ся!...

Тихо в затишній веселій Ганнусиній кімнаті. Ніхто не промовляє. Гості пішли, і Михайло з ними. Малюнки на стінах і квіти на вікнах наче чекають чогось. Чекає і Ганнуся; вона нервово крутить в руках папер — якусь відозву — мене, стиснає її холодними пальцями. Часом гляне на Павла, що все схилений сидить на софі в суворій задумі, і затремтить цілою істотою. І все чекає. Ах як би могла підійти, руку на захмарене чоло покласти... Як бш мати таку силу!.. Ось йому боляче, він мучить ся... душу йому б віддала, щоб заспокоїти його. Але мабуть йому не треба її душі... А коли він ясний, веселий, радісний, тоді теж бути з ним! Гордо й щасливо йти тоді з ним на зустріч життю...

Ганнуся стиснула руки і зітхнула. Нервовим рухом жодерла папер і кинула на підлогу.

Потім підійшла до софи і сіла поруч Павла.

Серце їй замирало, тремтіла мов в пропасниці й мовчала.

Як би заглянути в очі йому... може вони не такі вже загадкові.

Несміливо поклала на його руку свої пальці і за хвилину прийняла.

Тоді він наче ненавмисне накрив своєю долонею її руку.

Ганнуся глянула на нього: темна загадковість зникла з очей; погляд ясний, променястий. Всміхають ся й голублять її сині очі.

Ганнуся тремтить і слів не знаходить. На що слова? Він такий радісний, світлий.

— Вибачте, Ганнусю, я не гарний, — приймає він назад руку, Я не маю права одповідати вам ласкою на вашу ласку, я ж вас не люблю так, як ви того хотіли б...

На що слова? Пригортав би, цілував би її... тоді вона почувала, що кохає він... кохає як може... тоді їй гарно.

Мов зачарована присуваєть ся, ніжно-ніжно кладе йому руку на чоло, одкидає волосся назад.

Павло цілує її другу руку й шепоче: — Яка чарівна річ — пестощі жіночі. — І не сила зректи ся їх...

— І не зрікайте ся... — шепоче ледве чутно Ганнуся і гладить волосся.

— Ні, се не гарно... Все брати і нічого не давати... Бо я нічого не можу дати вам. Я хворий... душі в мене немає, серця теж немає... одна жага та нерви. Але, ось гарно мені з вами... та що ж що гарно? З огнем жартувати не треба...

Павло зітхнув і замовкнув. Ніжно одвів її руки. Ганнуся мовчала й важко дихала. Серце, здавалося, ось-ось розірветься. Стискала холодними пальцями скроні, в яких шалено кров стукотіла.

Сутеніло. Сірі стали кутки в кімнаті, сірі малюнки і зелені. Не могла бачити виразу очей Павлович Ганнуся, лише ловила його дихання й наче напружено чекала чогось.

Раптом міцна рука стискає її руку, притягає до себе. Ганнуся поривається наперед до Павла і уста її зустрічають ся з його гарячими устами. Зливають ся в міцному, солодкому довгому поцілунку. Потім ще, ще. Ганнуся ніжна, покірлива пригорнула ся безсило до Павла; він пристрасно її голубить, цілує міцно, бурхливо.

— Хочте, подаруємо собі те коханне, що є в нас? — шепче Павло.

Мовчки хитнула Ганнуся головою.

— Хочу.

Божевільно колотить ся серце Ганнусі, голова крутить ся в солодкій млости.

Бути з ним часто... близько... гладити його волоссе, згоняти сум з чола, чути поцілунки на устах, ловити усміх... яке щасте.

Знов уста злилися ся. Солодка млюсть обхопила обох; здавало ся, що вони вже ось-ось зіллють ся в одну істоту. І раптом Павло здригнув ся, як од уколу шпильки, випустив Ганнуся, встав і уривчасто, тихо сказав:

— Тільки се може бути лише завтра, бо... треба бути чесними не тільки з собою, а й з иньшими...

Не договорив... Але він думав про Михайла.

— Так, тільки завтра, — повторила Ганнуся, теж думаючи про Михайла.

VII.

Швидче, швидче треба в редакцію! Швидче — а вітер не пускає, а дощ дрібний настирливий січе без перестанку.

Гарно б зараз дома сидіти... Угніздити ся на софі з Вірою, проти печі, де б огонь палав. Так смокійно, затишно, тепло було б...

Але тоді *хтось* мусів би за неї йти, за неї мерзнути, на неї працювати... Ні, ні! краще вже вона сама... сама вона, своєю працею здобуватиме собі право на жите, собі й своїй дитині.

Право на жите... Собі то ще здобуде... Але для інших? Скільки людей не мають сього права й вмирають без шматка хліба? А скільки мають право тільки на те, щоб тяжко працювати на шматок хліба, ледви встигаючи його зісти.. Хіба таке повинне бути жите? Жите повне, радісне, різнобарвне, до якого рвала ся в дні юности? Жите оновлення, в якому б праця і радість переплітали ся б... жите, в якому не було б пониження людини.

Як гарно про таке жите пише Богдан Лісовий! Може тому так захоплюють її його повісти, що він про таке жите пише, яке вона собі уявляла.

...Богдан Лісовий... Чому се згадує його? Правда, сьогодні думала про нього, бо знов телеграму прислав, що на кілька днів спізнить ся... Вона ж мусить зустріти його. Почуває що *мусить*. Так тоді останній час гарно й щиро відносили ся Богдан і його жінка, так сердечно провозжали, що не можна не зустріти Богдана в чужому для нього місті, тим більше, що Остап виїхав і не вийде до свого приятеля...

Надя вже йде улицею; поспішає.

...А Ганнуся смішна: каже — *Богдан* се значить Бог дає вам його... беріть, беріть. Се вона тепер до Павла пориваєть ся і снить ся їй всюди коханне. „Беріть“... Кого? ха-ха... Богдана Лісового, який має в родинному житю таку чарівну ідилію, який про неї і не думає... Та хіба вона думає? Хто се вигадав? І вона ніколи не думає про Богдана.

Широка шумлива вулиця. Блискучі пишні магазини... на-товп людей... трамваї, візники, автомобілі...

Швидче б вийти з сеї метушні...

Надя завертає за ріг. Ну, тут бігти не можна: все в гору і в гору!

— Драстуйте! — чує голоси.

Високий білявий юнак і присадкувата, недбало вбрана дівчина перед нею. Оля і Андрій.

— Ну й цілі віки ми не бачили ся, — радісно дивить ся на неї Оля. — Як се так?

— Не знаю... Маєте час, то йдіть зо мною, поговоримо; я поспішаю на роботу,

— Ходім, ходім... і я не знаю, чому ми не бачили ся, — сказав Андрій. — Щось нас вітром розвіяно в різні сторони...

— Та ми ніколи не були вкупі, — одповіла Надя... — Хиба те, що жили колись з Олею і вона мала надію повернути мене на есерівський шлях... і таки не повернула.

— Видно, на Надію не можна покладати надії? — пожартував Андрій.

— А ви все такий веселий, пустотливий Андрій?

— Еге, — комічно зітхнув він. — А ось Оля непоправна ригористка: ось зараз наприклад, пропоную їй зайти пірижків зісти, а вона не хоче, „принціпіально“ не хоче, „бо робітники отруюють собі жите, приготовляючи сі солодоші для буржуїв, а я не буржуй...“

— Се, Андрію, складне питання і даремно ви висміюєте, — серіозно зауважила Надя.

— І особливо я стою на тому, що я не буржуйка... — захвилювала ся Ольга.

— Ніхто в сім не сумніваєть ся: ти, акушерка — значить, так званий „інтелігентний пролетаріат“, ну та й я не аби-що: третій елемент; знаєте, я служу в земстві...

— Ви в земстві? Як се може бути? Ви есер... і як вас прийняли там!

— Бачте, прийняли. І треба ж щось робити взагалі і там можна лишати ся есером та ще й інших наvertати до того ж...

— Розумієть ся... я просто здивувала ся.

— Слухай, Надю, ти знаєш про Апостолова? — схвилювано Оля схопила Надю за руку.

— Знаю...

— Слухай, се просто жах якийсь... пам'ятаєш його кімнати, завішані малюнками, заставлені книгами? Його відношенне до нас, як до дітей своїх?.. І потім се все... знаєш, тоді і арештували мене з його розказу: він „порадив“ саме тоді мене захопити і тебе рахував зо мною. А позаяк тебе не було дома тої ночі, то шукали тебе і знайшли, та не одну, а й Костя, у якого ти переховувала ся. А через тебе вистежили і всіх твоїх українців. Словом — весь ваш „провал“ тоді — се він, на якого ми молили ся...

— Так, се дуже тяжко... — тихо сказала Надя, — не можна нікому вірити.

Вони зупинили ся на розі вулиці.

— Нам вже треба повернути і йти своїм шляхом, Олю, — сказав Андрій.

— Се б то йти пиріжки їсти? — всміхнула ся Надя.

— Е, ні! Ми йшли в одній важній есеровській справі і зупинили ся лише, щоб з вами поговорити..

— Приходьте коли-небудь. Олю, чуеш?

— Добре.. може колись прийдемо. Всього кращого.

Надя поспішає до редакції.

Дивно, сі люди, такі близькі колись їй, тепер цілком чужі. Так, приємно їх часом зустріти, як відгомін минулого, безжурних днів юности, але нема нічого спільного вже...

Отже значить, сей Апостолов відіграв певну ролу в її житю. Через нього арештовано було Олю і шукали за нею... Через нього вона мусла ховати ся у Костя і таким чином зближати ся з ним... як би сього не було, не було сього провокаційного вчинку Апостолова, може була б вона вільна, цілком вільна тепер, може инакше склала ся б доля...

Хто се йде назустріч? Знов пара... Се Панас з якоюсь панною дуже буржуазного вигляду... Як залицяєть ся до неї... Вклонив ся; прошли повз неї. Надя глянула їм у слід. Все пари й пари... тільки вона все одна... Як би була вільна?.. Тільки що мріяла... а тепер наче заздрить, що люди парами ходять... І яка се плутанина на душі.

Так, хотіла б бути вільною і щоб тільки тепер надходив час шукати собі пару... тепер, коли є досвід... Але може б краще було б не шукати зовсім, бути завжди вільною. Найкраще було б: і вільною бути і пару „до душі“ знайти.

Та де б такої шукала? Де б знайшла її?

Ось вже редакція.. доволі мрій.. праця чекає...

Гетьте ж, неспокійні думки. Та й нічого вона не хоче шукати і не хотіла б..

Раптом сіро-сині очі встали в її уяві, біле чоло, хвилясте, буйне золотисте волосє... принадний ніжний образ виринув перед нею і ясною усмішкою вабив до себе.

Надя поривчато відчинила двері в коректорську і міцним рухом зачинила їх за собою, рішуче лишаючи за ними всі свої „недозволені“ думки і мрії.

VIII.

— Михайле, ти вже йдеш? — запитав Павло, — стоячи перед вікном в „співробітницькій“ редакції „Наших Днів“.

Михайло складав якісь газети на полицю; ковав перо, олівець в стіл.

— Йду... а що?

Він здивований був надзвичайним гострим тоном Павла, виразом обличчя, на якому була напружена рішучість.

— Ходім разом... треба поговорити... — уривчато казав Павло, якомсь особливо напружено дивлячись на товариша.

Злегка хвилюючись одягався в передпокою Михайло і все поглядав на Павла; хотів розгадати по обличчю, що в нього на душі. Але непроникливе й загадкове було обличчя Павла, і тільки напружена рішучість була на ньому.

— Ти куди йдеш? — коротко спитав Павло Михайла.

— Я? До дому.

— До-дому? — повторив Павло злегка роздратовано, наче Михайло завинив тим, що „до-дому“ сказав.

Михайло мовчав і все більше дивувався. Що сталося з лагідним привітним Павлом? Мабуть горе яке в нього на душі, коли він такий... І співчуте заворушилося в серці Михайла до товариши, хоч це вчора він вороже дивився на нього, ловлячи звернені на нього погляди Ганнусі.

— І поспішаєш?

— Не дуже...

Так, не дуже... бо конче треба йому чути, що Павло хоче йому сказати... Павло ж хоче сказати щось...

— А я дуже поспішаю... мені ніколи... багато справ маю в сей день полагодити. І йду я до Мироненків. Проводи мене, як можеш... я маю щось сказати тобі...

— З охотою.

Вони вийшли з шумних, рухливих вулиць в ту, де парк замість будинків з одного боку був. Біле пушисте гилле дерев весь час розстелювалося над їх головами.

— Михайле — повернув до нього голову Павло, — ти віриш мені? — і голос його якомсь непевне затремтів.

— Як самому собі, — поспішно і щиро одповів Михайло. Вся пошана і любов, яка в нього назріла за весь час товаришування з Павлом, за весь час спільної праці, сконцентрувалася в цьому одному слові в сю критичну, як він відчував, для його товариша хвилю.

Павло зітхнув.

Як би Михайло не так приязно і щиро говорив до нього, може б легше було б. І ніколи ж Михайло не зробив йому нічого злого.

— Слухай, Михайле, я беру твою жінку!

— Ти? Ганнусю?... Береш? Ти!

Диханне затримав Михайло від здивовання. Зсунув брови наче силкуючись зрозуміти се нове, несподіване, дивне.

— Так, я беру! — уривчато і наче незадоволено одрізав Павло.

— На що вона тобі? — тихо спитав Михайло. — Ти її кохаєш?

Павло похмуро мовчав, зціпивши уста.

— Та що се я питаю? Ні, не треба відповідати, се ж само собою розумієть ся... се я від здивовання... бо здивував ся я надзвичайно... Ти Павло... ні, не те... що Ганнуса тебе кохає, се я знав — треба бути сліпим, щоб не бачити сього, і шкода мені було її, і болюче, бо вона ж зовсім змінила ся. Тужить, сумує, змарніла... і байдуже їй зовсім мое коханне... більше того: гнітить воно її, нервує... А ти... я думав, тобі байдуже її коханне, бо... бо так буває часто; хтось кохає когось, а тому байдуже зовсім...

Михайло зупинив ся й на хвилю замовк.

— Буває... — муркнув похмуро Павло. — Та бач не зовсім байдуже... Словом, Михайле, я хотів, щоб ти перший про се знав, а не останній

— За се тобі дякую... І знаєш, може се й краще... Бо се наше жите останній час, се мука. Завжди жили тихо, спокійно, рівно в приятні, а тепер вона все тужить, все сумує і ховає се все. Працює в самоті, жартує на людях і тільки я знаю, як важко їй переживати нерозділене коханне. Взагалі, нерозділене коханне важко переносити...

— Дуже навіть, — зітхнув Павло.

— І словом, я сьогодні переїду звідти, Павло. Ганнуса повинна бути вільна і може вибирати. І головне, що вона кохає... в сьому є щасте, щоб самому кохати... І — ми ж не вороги, Павло?

— Думаю й почувую, що ні...

— То я піду вкладати ся і переїду.

Вони зупинили ся. Руки їх міцно стиснули ся.

— Таке то... — вже ясно глянув Павло на Михайла.

— Ну бувай здоров, — лагідно всміхнув ся Михайло.

— Бувай...

Брови Павлови знов зсунули ся, очі потемніли. Йшов вперед в задумі, наче ще щось вирішити мусів, хоч все вже було вирішене.

Білі пушисті чисті гильки схиляли ся над його головою, наче напрошуючись, щоб подивити ся на них. Сонце всміхало

ся на чистім блакитнім небі, наче чекаючи у відповідь усмішки. Але Павло йшов поринутий в собі і нічого не бачив. Все ж треба обміркувати йому!

І наткнув ся на Остапа. Остап схопив його за руку.

— Чи ти десь летіти на аероплянї збираєш ся, що такий „дуже рішучий“?

— Шось подібне. — Одповів Павло уривчато.

Остап уважно подивив ся на нього.

— І далеко думаєш залетіти?

— Та до самого неба... як що воно є... кажуть люди, що є, ось і хочу пересвідчити ся...

— Так, ти дійсно „дуже рішучий“ сьогодні... А знаєш, я їду зараз.

— Знов по весях людей уловляти?

— Та де там вловляти, як сітки наші діраві...

— Може діраві, а може й ні. Ну, словом їду на кілька дель.

— Як прийдеш, заходь до мене. Тільки я зараз переїду з свого помешкання; адреса: Ботанічна 2.

— Се значить в тім домі, де Ганнуса! — здивував ся Остап.

— Іменно! Слухай, ти од Мироненків мабуть? — все побачення з золотоволосою Ундиною там шукаєш... ну не червоній... Дома Надя?

— Ні, вона на коректу пішла.

— От чортовинне! Зовсім забув, що її черга сьогодні. Мені треба її бачити. Ну, повертаю значить назад; їду, перевезу ся, а тоді, хоч і пізно буде, зайду до Наді.

— Чудасія на світі... все якісь таємниці і несподіванки... якісь раптом справи пильні до Наді...

— Не до Катрі, чого ж ти?... всміхнув ся Павло, беручи його під руку.

Тихий легкий сніг почав падати, вкриваючи їх постати білим пухом.

— І отсе я вам, Надю, хотів сказати все, щоб не дивували ся не робили великих очей, як прийдете. Михайлови я сказав про се все насамперед і переїду сьогодні до Ганнусі і з сього часу вона моя жінка, а її чоловік.

Вона що-йно прийшла до дому і кинула ся кінчати сукню Вірі, щоб на ранок була готова. І дуже здивована була приходом Павла.

Надя шила і уважно слухала.

— Все ж таки, почуваю, що в мене зараз „великі очі“, — сказала Надя задумано, — чомусь я сього не чекала... хоч часами здавалося мені... ну нехай там з тим, що мені здавалося! і нехай вам все добре буде, Павло! — стиснула вона йому руку. — Саме головне, щоб в подружжі все добре було, — сумно додала вона.

— Ех, я й сам не знаю, що воно саме головне... — похитав головою Павло. — Мабуть тільки мрії...

— Еге, Павло, найкраще в світі мрії...

— Та пісні, та шуканне чогось...

— Еге, і пісні і шуканне... мандрювання навздогін мріям, — засмучено казала Надя.

І уявилося наче се Богдан з нею... як би він... але ні! хіба б говорила так з ним, з *чужим*? Павло — давній приятель.

— І коханне... — додав тихо Павло. — Так! коханне — чарівна річ... і хочу, хочу ж я кохати! — з якимсь болем вирвалося йому.

— То ви ж і кохаєте, Павло, — якимось злякано подивилася на нього Надя. Ви ж кохаєте!

— Так, кохаю...

Якийсь надзвичайний був. То запалювалися очі вогнем, то згасали іскри в синіх очах. Нервові, поривчасті рухи.

— І подумайте, яка сила коханне! Воно заганяє бездомного мандрівника в захистний куток, в „родинне вогнище“...

— А може власне мандрівник, втомлений блуканням, так бажає сього вогнища, що шукає за коханнем, яке йому його дасть? — запитала Надя, сама не відчуючи скільки правди було в її словах.

— Може, може! — запитливо глянув Павло. — Але як би там не було — на новий шлях життя! он як, Надю!

Він встав високий, могутній, вродливий і принадний.

— Або, як каже Панас: „за водою“... для нас вже немає нових шляхів життя... ми вже можемо плисти „за водою“.

Надя і собі встала і любила ся Павлом, от би змалювати: козак, отаман... сміливий, запальний...

— Як то нема? Нема нових шляхів для нас? От лиха тварь сей Панас, що вигадує! Та він з глузду зіхав... Ну, будьте! Йду! Приходьте до нас, моя хороша мандрівнице! Ага, оє і *pater familias*! — простяг він руку до Костя, якого зустрів в дверях передпокою.

— Ти саме вчасне прийшов, Костю, я вже скінчив „конференцію“ з твоєю жінкою. Бувай здоров! — стиснув руку збентеженому Костеві, насунув сиву шапку і вийшов.

— Метеор! — здвигнув плечима Кость, спокійно, методично скидаючи своє пальто і вішаючи на вішалку. — І чого він такий схвилюваний?

— Не всі-ж, Костю, можуть бути такими спокійними як ти, такими холодними.

Надя стояла біля вікна, притулившись чолом до шибки. Серце їй стукотіло чогось... може чекало якогось привіту від Костя... Уявляли ся їй Ганнуся й Павло. Яке щасте у них сьогодні! Ганнуся Павла давно кохає, се вона помітила. І він її кохає... забув, значить Марусю... як вона Василя колись забула для Костя. Але тут инакша справа, Маруся-ж відтрутила Павла, не хоче кохання зовсім.. А Василь був покинутий нею... Василь... ніжний був, кохав її...

Встав в уяві Василь такий, як у останне бачила в Сибіру. Блідий, темно-золоте волосе пишало ся над високим чолом. З ним про все говорила, як з приятелем... Ні, не вернеть ся се старе. І вона одна, одна.

— Костю, — раптом гукнула вона.

— А що? — спокійно озвав ся він продовжуючи свою прогулку з кутка в куток.

„Що?“

Справді — що треба їй від нього? Ніякої-ж такої „фактичної“ справи у неї нема. Але часом тяжко почувати себе самотньою, будучи вдвох.

Вона мовчала. Кость невпинно ходив розміреним кроком.

І раптом встала перед Надею мов жива постать Богдана, тонка, струнка; глянули на неї сині очі; над ними — чоло біле високе і буйне темно-золоте волосе. І як якийсь далекий спомин його ніжний голос: Галочко, натомила ся, серденько? ся його що-денна фраза до жінки, в якій вся любов і увага.

Довго стояла біля вікна, притулившись до скла чолом і думала.

Кость і ходив і писав щось біля столу і спати ліг, а вона все стояла.

Вже як ноги замліли, сіла на каналі, машинально роздягаючи ся.

Лягла і довго, довго лежала з розкритими очима. Тільки як Кость підійшов і сів, закрила очі і удала наче спить.

Він хотів обняти її: але не дала ся, сіла і запитала:

— Що?

Не відповідаючи Кость поцілував її і знов хотів обняти. Надя похитала головою заперечливо і загорнула ся в ковдру.

„Ні, ні! тільки не се! не сі мовчазні, звиклі пестоші! Не се протягненне до неї рук як до своєї власности. Ні!“

І вирвало ся їй з якимсь риданням:

— Годі!

IX.

„Ось він, ось... Такий самий стрункий, високий, рухливий. Куди-ж звертає? шукає очима. А, помітив, пізнав її, йде до неї... Ті самі синьо-сірі очі, тонкий профіль; тільки гостра борідка трохи зміняє обличчя.“

Надя пориваєть ся назустріч стрункій постати.

— Драстуйте! — міцно стискає їй руку Богдан. — Не забули обіцянки?

— Не забула, як бачите... Де ваші річі?

— Ось тут за мною несуть. Куди-же тепер мені подіти ся?

— Ходіть за мною. Може не заблукаємо. — Оживлено, весело дивила ся Надя на Богдана. Вона наче помолоділа, наче виросла в сю хвилину. Наняли візника і пісхали. І вже весь час як їхали, чомусь не дивила ся Надя на Богдана, стала смутна як звичайно, а він розглядав її.

Така сама тоненька мов стеблинка; змарніла ще й наче наче виросла. І склад обличчя такий сумний-сумний, хоч і веселі були зараз очі, як дивила ся на нього. Тоді й на устах була ясна усмішка. Так гарно як вона усміхаєть ся і так боляче як поринає в сумовиту задуму.

Їхали сніговим полем, край міста. Будівлі на боці лишили ся. Навкруги чистий незайманий сніг і дерева з білими мохнатими гілками. Різнобарвними іскорками виблискує снігове поле, радісне, щасливе, що сонце сяє над ним, що стелеть ся над ним чиста синява блакить.

Мовчали захоплені красою того, що було навкруги них і тим дивним, новим, що творило ся в них.

Почували себе як приятелі після довгої разлуки. І разом з тим не знаходили слів.

Надя, закриваючи ся од вітру муфтою, повернула обличчя до Богдана.

Уважливий погляд його сказав їй, що весь час не спускав він з неї очей. Се здивувало, зворушило і збентежило Надю.

„Що йому в мені? Адже він і в думках нерозлучний з жінкою“.

Проте легко, спокійно радісно як з вірним приятелем було. Хотіло ся потурбувати ся, щоб влаштував ся добре; допомогти в справах практичного життя тут, в сьому чужому для нього місті.

І вона спитала:

— А скільки часу ви думаєте побути тут?

— Як поживеть ся. Хочу придивити ся до життя, познайомити ся з національними інституціями... в редакції „Наших днів“ думаю тимчасово попрацювати, щоб добре придивити ся. А ви що, хочете знати, коли позбудете ся вже мене? Коли впаде клопіт з вашої голови?

— Ну, розуміть ся... — всміхнула ся Надя і вже не одвертала ся... — Насамперед, треба мені знати, на який час шукати вам кімнату?

— Ви будете мені шукати кімнату? От бідний безпомічний хлопчик приїхав в чужий край і треба йому опіки... де-ж ви той час візьмете?

— І ви будете шукати і я... сьогодні я маю час... В редакцію не йду. Ось доїдемо до мене, річи залиште у нас, пообідаєм і підем.

— Се у вас так все робить ся швидко? Тоді жите національне зробило величезний поступ... Знаєте що; чудово міг би я заїхати до готелю і перебути, поки знайду кімнату. Чоловік ваш мене... мало знає. Я його теж...

Надя докірливо похитала головою.

— Їхати до готелю, наче у вас тут душі не має знайомої. Ні, се не гаразд... І Остап, ваш приятель, певне був би ображений сим. Він виїхав зараз... якась партійна командировка... Інакше був би на вокзалі та й тоді може-б ви з більшою охотою прийняли-б його пропозицію товаришувати вам, аніж тепер приймаєте мою.

— І охога вам отаке говорити... Мені надзвичайно приємно, що ви мене зустріли і що турбуєте ся про мене...

Так, йому приємно її бачити... почувати її піклування... Але хоч як йому мріяло ся, щоб саме вона його зустріла, чи не краще б, щоб се був Остап, чого він власне й сподівав ся розумом. І чи не приємніше Галі було-б читати (їй він все докладно обіцяв писати і сьогодні-ж напише), що його зустрів і взяв під опіку в чужому місті Остап, а не Надя, або принаймні не одна Надя, а вдвох з Остапом? А їй, своїй Галі, вірній, відданій дружині, не хоче він найменшої прикresti зробити...

Мовчав Богдан. Мовчала й Надя. Вже кінчала ся пустеля снігова з мохнато-білими деревами й барвистими іскорками. Видно золоті бані високих церков.

— От се ж й наш Печерск! — мовила Надя. — Дивіть ся, скільки тут святинь, скільки укріплень. І багато гарних садів поблизу.

— Гарно, гарно тут! — в захопленні сказав Богдан, дивлючись на сю тоненьку, похожу на дівчину, сувору, сумну жінку, яка поруч з ним сиділа.

Гарно-ж йому з нею!

— І скільки за сю кімнату? — питає Надя, машинально розглядаючи велику, заставлену всілякими меблями кімнату.

— Вам для двох? Двадцять п'ять.

— Ні, для одного!

Надя почервоніла і глянула на Богдана.

Він змішано одповів:

— Для мене одного...

— Для одного буде двадцять.

— Ну, ми подумаємо, — рішила Надя і вийшла. За нею Богдан.

На дворі сутеніло. Тихий, морозний вечір надходив. Рипів сніг під їх ногами, а легкий нушистий, сухий падав на них з неба.

— Вже темніє, — сказав Богдан. — Може годі шукати, а я взяв би ту маленьку, з веселою лампою.

Надя почервоніла. Там, як обдивляли ся сю маленьку кімнатку, вона сказала: яка гарна, весела лампа (там артистичні квітки були на абажурі і оригінальна підставка) старенька пані-господиня сказала:

— Приємно мені, що вашій дружині подобаєть ся моя лампа. Се давній вироб, се ще подарунок мого помершого чоловіка в перший місяць, як побрали ся. Але шкода, що кімнатка маленька для двох.

Вони з Богданом, як вийшли, довго реготали ся.

„Бідна старенька так тужить за своїм чоловіком, що уявляєть ся їй подруже“ — сказав тоді Богдан.

— Візьміть, як вам подобаєть ся; вона гарненька і не дорого.

— Я зайду, се ж десь недалеко, здаєть ся; скажу, що зараз переїду — сказав Богдан.

„Як се він так, як з Галею, про все радить ся, слухає її. Завжди ж звик все з Галею ділити, всі клопоти, всі пляни“...

— А я почекаю хвилинку. Слухайте, се ж тут, в єьому домі.

Богдан увійшов, Надя лишила ся. Вона стала ходити по-вільними кроками, задумавшись.

Ще ніколи вона за весь час життя з Костем, не робила спільно з ним нічого, ніяких практичних справ щоденного життя. Завжди всі ці дрібні питання залишив він їй, щоб сама розв'язувала. Не порадить, не допоможе і нема ніколи солідарности між ними. Гарно б так спільно все вдвох вирішати... от і з *чужою* людиною як гарно їй, а як би так з близьким, з чоловіком своїм...

— Вже! — опинив ся Богдан біля неї.

— Нарешті вже будете вільні. А то за які се гріхи така кара на вас? Пильна опіка...

— Ніяка кара. Я з приємністю отсе хожу з вами. Так все сидиш, сидиш і світу не бачиш.

— Багато бачили, кімнати обдивляючись. Та й чого сидите завжди, ніде не ходите?

— Настрій такий, щоб не ходити...

— Часом дома буває приємніше ніж на людях, — згадав Богдан своє „дома“; — родина, тепле огнище.

— Еге, можливо... — здійшнвши губи, щоб не виявити, яке в неї „дома“, яке огнище і взагалі, як на душі.

На що, на що се кому знати? Про її невдачі, про помилки в коханню, про тяжке, сіре, самотнє життя. В собі се все треба тримати...

Міцно сдіпила уста й мовчала.

Се ж вже „до дому“ вона йде, до свого „дому“. Сей фантастичний, повний нових вражіннь, нових переживань день, що вирвав її з її невеселого сірого життя, вже кінчаєть ся. Боляче розлучати ся з сим днем і вертати ся в свою вязницю. Уявило ся їй своє щоденне життя вязницею, де один скарб — се дитина. Ах, як би можна було взяти сей скарб і втікти з вязниці. Там людина, якій вона жите звязала, людина, яку вона, — як ще, вона не зовсім погана — любить, людина, яка не може без неї і її кохання.

— Настрій такий... — повторив Богдан. — І до мене не прийдете?

— Чи прийду до вас? — глянула йому в лице Надя і затремтіла — стільки ніжности було в синіх очах. — Прийду... І ви приходьте до мене, до нас...

Йшли повз парк, в якому Надя гуляла. Широкі білі пушисті гильки звисувались з-за огорожі на улицю над їх головами — такі чисті, прекрасні. Тихо, біло навкруги. Блищать золотом чистим яскраві зорі в небі.

X.

Легкі як пух сніжинки білою сіткою спускають ся з неба; крутять ся, розсипають ся навкруги, вкриваючи дерева, землю, будинки. Засипають Надіну муфту, шапку, лоскочуть лице, падають за ший. Вона здригаєть ся від дотику сих холодних колючих снігових зірок і жвавіше йде вперед, румяна, рухлива, оживлена.

Ось дужий порив вітру — назустріч їй; засипав снігом лице, задержує, не пускає далі. Дарма! вона сильніша за вітер, вона побореть ся з ним. Гарно так бороти ся з вітром. Ціла істота в руху. Немов пливеш проти течії, яка затримує тебе, не пускає. Напружуєш усьо енергію, усі сили. Як сидиш так вічно в колі своїх обовязків, врешті захочеть ся руху, вітру, бурі, грози.

Уже скінчені обовязки нинішнього дня: господарство, дитина, шитво, переклад, щоденний і дрібний і великий клопіт. Дитина вже спить — сама її вкладала, користуючись тим, що на коректу сьогодні не треба йти — і тепер має трошки часу для себе. Могла б власне писати, але обіцяла Богданови прийти як колись. Коли ж піде? Завтра знов коректа...

Зупинила ся Надя, затримана дужим поривом вітру; але за хвилику знов рішуче й бадьоро йшла вперед, немов розрізаючи повітря.

Чого поспішає так? Яка сила несе її супроти вітру? От так собі, приємно бороти ся з вітром, рухати ся. Оживає тоді ціла істота.

Пригадала ся Наді ріка, срібляста Рось. Бурхлива й шумлива під час вітру. І вона навпереріз високим хвилям мчала ся проти вітру. Се було в „дні юности“. Тільки зломали ся тоді весла і довело ся назад повернути й пливати за водою. Гарно було бороти ся з хвилями, Гарно б і тепер побороти ся з хвилями життя... та де там... за водою — се єдиний шлях для самотної в хиткім човні, особливо коли зламані весла.

Пісні про вітер і бурю снігову, про хвилі і човен склали ся їй в душі і невиспівані бурхливою радістю в грудях тіснили ся.

А вітер все віє в лице, все не пускає, засипаючи Надю сніжинками.

— Ви? Се ви! — гарячково стискає руку, жадібно заглядає в очі Наді Богдан.

Як чекав її! І сам не знає, на, що чекав...

Румяна від вітру, оживлена, свіжа, зворушливо-тоненька і все-таки сумна — сумна стояла Надя перед Богданом. Так наче після довгої важкої мандрівки до-дому, до свого справжнього дому вона прийшла. Затишно, привітно, не самотно.

Але не треба довго лишати руку в його руці... ні, не треба.

Увільнила руку. Опам'ятав ся Богдан, допомагає скинути жакет.

„Прийшла нарешті“... Вже думав, що й забула за нього. Що він її обходить?

— Сідайте в мене! — вказав він на маленьку софу, що біля столу стояла. А сам сів на стільці поруч.

Весела лампа стояла на столі і освітлювала невеличку кімнату: ще один столик біля дверей — „господарський“, комод ліжко.

Надя зітхнула.

Затишно, гарно їй. Але незвичайно, дивно.

Синьо-сірі очі стежать за нею.

— Ну, як же ви? Акліматизували ся у нас? Кого бачили? Познайомили ся трохи з містом?

— Бачив людей... в редакції... багато ходив по місті, роздивляв ся. Я власне дуже багато виходив, дома тільки від 7 до вечера сидів і то через день.

І замовк.

„Сидів, сподівав ся, чекав і гнівав ся на себе“.

— Багато цікавого за ці дні пережили?

— Цікаве все тут мені, правда, та якось настрою нема цікавитись.

— Се ви не звикли ще до такого способу життя: далеко від родини, в чужій обстановці. Ось обживетесь у нас і гарно вам буде.

— Мені зараз гарно! — вихопило ся йому.

Надя глянула йому в лице і схвильовано одвела очі. Синьо-сірі очі в захопленню дивили ся на неї; вабило до себе високе точене чисте чоло, обрамлене м'яким, темно-золотистим волосем.

Вона збентежено повернула ся до столу, машинально стискуючи оливець, що знайшла на столі.

— А як ви? — заговорив Богдан раптом голосно й оживлено. — Що поробляете? Багато праці, правда?

— Так, багато! Ну, щож, працюю... Се нічого. Досить добре почувую себе.

— Ну що ж... праця нам мила, коли можна спочити біля свого родинного огнища, — сказав Богдан, мабуть маючи на увазі *своє* огнище.

— Еге, розумієть ся, тільки... — і Надя зітхнула й зупинила ся.

Як він згадує своє огнище... мабуть всі думки його там... Може вона навіть заважає йому тепер. Треба б йти... Хоч гарно й... гарно сидіти слухати його голос. Та треба йти, щоб не привчати ся до цього гарного.

І вона встала.

— Я йду...

— Уже? — злякано спитав він. Зостаньтесь ще!.. — і благанне чути було в його голосі.

Надя нерішуче дивила ся на нього.

— Та правда, вам може нецікаво і поспішаєте до родини. Спасибі вам і так, що заглянули як сестра милосердна, до самітного чужинця!

Надя в розпучі сіла знов на софу. І на що він таке говорить! На що він таке говорить!

Поклала руку на стіл і знов машинально стиснула оливець. Серце їй стукотіло скажено, але не дивила ся на Богдана.

Він теж бояв ся глянути на неї. Одна думка стукотіла в голові: „Чекав, чекав її, мріяв, як прийде, як радісно буде, а вона вже йде. Або лишаєть ся з жалю до нього чи з ввічливости.

Раптом саркастично сказав:

— Велика саможертва ваша. Лишаєте ся розважати мою чорну мелянхолію, потіпати людину чужу й байдужу.

Надя не витримала і закрила палаюче лице рукою; друга безпомічно й непорушно простягнена була на столі.

Богдан взяв сю руку в свої руки і нерішуче погладив.

— Не гнівайтесь на мене, — серіозно мовив. — Не хотів образити вас.

Тихо підніс її руку до уст своїх і ніжно поцілував.

Схилившись головою на стіл, Надя зовсім сховала своє обличчя; тремтіла рука її під його устами і бояла ся глянути на Богдана, щоб не розвіяти ілюзію.

Нарешті підняла голову і глянула в його схвильоване замучене обличчя і спитала:

— Що з вами?

— Нічого! — суворо одповів Богдан.

„Нічого ж“. Треба задушити те, що в грудях палає... бо — Галя ж його чекає.

Синьо-сірі очі сумом застелили ся. В грудях бурхливо щось клекотить.

— Що зо мною? питаєте... — несподівано пересів він на софу і сам не помічаючи, що ближче до Наді присуваєть ся.

Очі йому заблищали мов сонце після хмарок суму. Несподівано для себе й для Наді він сказав:

— Я вас кохаю...

Хвиля божевільної радості залила душу Наді; знесилена напівпритомна воне дивила ся на Богдана і зачарована вогнем очей його, тихо шептала:

— І я...

— І ви кохаєте мене? — скрикнув він, пригортаючи Надю до себе.

Надя мовчала. Тільки з очей її ніжність промовляла до Богдана. Голова її в солодкій утомі лягла на плече Богданови. Відчула несміливий дотик його уст на своїх і в одну хвилину все на світі перестало існувати для неї. Вона й Богдан... Богдан і вона. Гладила його шовкове волосся, біле чоло, цілою істотою відчуваючи радість зеднання з ним.

За кілька хвиль опам'ятала ся. Одсунула ся. Якимсь чужим придушеним голосом сказала:

— Але се — зайве. Ми — не вільні. У нас діти. І не молоденькі ми.

— Так, ми не вільні, у нас діти... але ми можемо кохати і кохаємо.

Богдан не випускав її руки.

Схилив ся і з псобожною ніжністю поцілував сю теплу любу руку.

— Але як же се так, Богдане? Ви ж кохаєте жінку свою... хиба вже не так живете, як ранійш? Хиба що змінило ся?

Невже знов вона щось руйнує? Чужу любу родину?! І Надя важко зітхнула.

— Нічого не змінило ся. Кохаю її дуже і ми гарно живемо.

Наче тягар спав з плеч Наді. Нічого не зруйновано. Не змінило ся гарне подружнє життє Богдана й Галі, яке та-

кий подив і зворушення викликало у неї. Аби не змінило ся! Вона ж не одбере Богдана жінці, ні.

А Богдан схилюючись до її обличчя шептав:

— Ти дивуєш ся: як же тоді тебе кохаю?.. Чекай: ти не гніваєш ся, що „ти“ кажу?

— Ні, Богдане, не гніваюсь... я тебе кохаю.

— Так слухай: як же так: і тебе кохаю і її кохаю? Я й сам не знаю, як се. Але почуваю, що кохаю.

З нею мені завжди добре... що-дня, що-хвилини... дуже нам гарно у двох. Але як я приїхав сюди і ти мене зустріла, мені здало ся, наче я скарб знайшов... єдиний, дорогий і цінний скарб. І я почував, що мушу усміх викликати на твоє сумне обличчя; боляче мені було, що ти завжди сумна. Як ти опікувала ся мною, водила мене по місті, я був як маленький хлопчик радий і щасливий — бо й ти була весела і сміяла ся. А потім — я ходив по місті з надією зустріти тебе... очікував тебе вечерами. Не міг працювати, не міг цікавитися життям нового для мене міста. А ось ти прийшла і мені гарно, гарно. Наче сонце засяло над моєю головою і теплі проміння влили життєву силу.

Богдан став на коліна і припав головою до тоненької Надіної постати.

Що се? Наче і над нею сонце... Променяєте, гаряче, яскраве, золоте! Дарма що за пізно, що вже не може гарячими проміннями його оповити все своє життя. У неї вже свій певний шлях, сірий й хмарами оповитий; своя мета — добробут родини. І не буде ловити золотих проміннів сонця. Але як би в юності зустріла була се кохання, була б до віку щаслива... як би зустріла була таку безмежну ніжність.

— Богдане, радість моя, — піднімала його Надя, — сядь біля мене. — І дві сльози з її очей скотили ся на волосе Богданови.

— Чекай! — ховав Богдан голову свою в її коліна. — Слухай! не думай, що я тебе отсе може покохав тільки, як жінку, що отсе тут під впливом самоти став мріяти про тебе. Ні! ще там, дома, серед щасливого родинного життя я думав про засмучену тоненьку дівчинку з великими зорями-очима (ти ж дівчинка!) і мріяв про неї. А ще раніше, як вона була недалеко від мене і зустрічав її часом на Високім Замку (пам'ятає вона се?), якийсь невиразний голос говорив мені: вона могла б бути зо мною... я — для неї, вона — для мене.

— Так, так, Богдане, — шептала Надя, цілуючи його чоло і піднімаючи його. — Се могло б бути. І сього досить. Досить того, що як би ми були вільні, то були б тепер — одно для одного. Були б... і сього досить. Треба брати жите, яким воно є.

Надя одкинула ся на спинку софи і мов сама до себе говорила:

— Се вже щасте — знайти таке кохання, таку ніжність... знати, що все се звернено на тебе, як золоті, гарячі соняшні проміння. Дарма, що не можна завжди почувати їх на собі, гріти ся в них...

Надя була обхоплена якимсь внутрішнім огнем і очі її сяли мов зорі.

Вона вже мовчала. Мовчки поклала руку на шовкове волосе Богдана і замерла так.

„Так могло б бути що-дня ціле довге житте... тоді б житте було єдиною піснею кохання“.

— Знаєш, так гарно, так радісно мені коло тебе. І мені болять лише одне: що не можу я Галі про тебе сказати, про своє коханне до тебе...

Богдан притулив ся головою до Надіного плеча; здавало ся йому, що вже довгий ряд днів сидить вона поруч нього, рідна, близька, люба і що не було часу, коли душі їх не зливали ся.

— Чому ж не можна сказати? — ніжно й задумано мовила Надя, дивлячись на нього і гладячи волосе його. — Ми ж не побачимо ся вже мабуть ніколи — такі обставини нашого життя — і ти тоді колись розновіси її.

— Ніколи не побачимо ся? — схопив Богдан Надні руки. — Надю, що ти кажеш?! Не треба такої безнадійности. — Він пригорнув її голову і поцілував. — Не треба, щоб з самого початку „ніколи“ погрозово висіло над нами...

Надя сховала голову в нього на грудях.

„Не треба, не треба... яка щаслива була б, як би не треба... А то засяяло на хвилику проміння над нею, на одну хвилину.

Добре хоч на хвилину сонце засяяло!

Не можуть очі надивити ся на нього... не втомляють ся руки милувати любу голову. Так як у віснї! Як в казці...

Тихенько витягла годинник з кешені Михайла.

— На що? — злякав ся він.

— Вже пора мені. Пізно як. Коло першої.

Не затримував Богдан. Не можна!

Допоміг одягти жакет, шапку, дбайливо, песливо.

— Я йду з тобою, розумієть ся, — одягав ся він.

Надя пришпилувала шапку перед малим зеркалом, що на стіні висіло і здивувала ся.

Хиба се вона рум'яна, оживлена з блискучими очима? І се до неї всміхаєть ся ніжно золотоволосий юнак з синьо-сірими очима?

Хиба се не казка!

Ніжно, обережно, як дорогоцінний скарб вивів Богдан по сходах Надю на улицу.

— Поїдемо? — глянув він на неї.

— Ні, підем!

Як се чудесно йти спираючись на його руку. Так можна б на край світу йти!

Тихо, морозно. Не метушать ся сніжинки, не шумить вітер. Вкриті фантастичним білим покривом непорушно стоять дерева. Наче прислухають ся до дихання ночі. А ніч спить тихо-тихо при срібному мерехтінню зірок.

Надя лежить з широко розкритими очима і не може заспокоїти ся, не може заснути.

Місячна ніч на дворі, і в кімнаті не зовсім темно. Сріблястий промінь ллеть ся в вікно, світло несучи в темну ніч. Ожила й самотна тополя під вікном, срібним сяйвом мов чарами оповита. А Наді здаєть ся, наче се сонце, животворне, гаряче, посилає проміння в кімнату і в душу її. Наче зглянулось воно, як сей місяць над тополею, над нею самотною і якимись чарами знайшли її тут, на півночі його гарячі проміння.

Заспокоїтись... заснути... ні, ні!

Коли вернула ся від Богдана, схилила ся над ліжком дитини, притулила ся до любої головки і сльози гарячі закапали з очей. „Як би се так приходила від батька дитини з душею напоеною радістю! І була б щаслива вона, і в оточенню ніжности, радости жила б дитина. А так „на півночі“ без сонця доведеть ся дитині жити, як тій тополі під вікном. Єдине, що може дати своїй дитині, крім свого кохання се — *присутність* батька. Але про те, се буде житте на *півночі*.

Поволі, задумано роздягала ся; втома така непереможна. Але ось лягла і не спить; не може. Хоч і втома, а сили якісь ростуть в душі і якісь згуки співають; такі якісь згуки нові, ра-

дісні, мрійні. Наче хтось награв тиху ніжну мелодію у відповідь сим згукам душі і мелодія ся дзвенить одним радісним „кохаю“...

Співає душа... Сонця промінь ясний сяє над нею. Розвіялись хмари, розтали сніги, мороз не лютує і вітер не віє, — на хвильку ущухло се все, негода позаду лишилась, в самоті мандрує десь позаду...

Про небо сине співають згуки, про сонце животворче, гаряче, про радість, солодкий спокій, одпочинок. А мелодія, яку хтось награв у відповідь тихо й ніжно дзвенить: „кохаю“...

Душа повна згуками радості, життя і впливаєть ся ними жадібно, — завжди самотна, сумна. Поривають ся згуки летіти, втілити ся... не пускає душа; жадібно й міцно тримає їх *для себе*, хоче натішити ся ними.

Кращі співи — се ті що ше в грудях брешуть...

Кращі співи — невиспівані...

(Далі буде).

О. ОЛЕСЬ.

* * *

Нехай скувала крига знову
І вільні ріки і поля,
Нехай в сей час, в сю ніч зімову
Як в білім савані земля, —

Ще зашумлять ясні потоки,
Ще в хмарах зявлять ся орли,
Ще загремлять святі пророки
І поведуть нас, як вели.

Ще тепла кров не захолола,
Серця ще корчать ся в тілах,
Ще шабля арфою еола,
Бренить ім в памятних боях.

Ще зашумлять ясні потоки,
Ще в небі зявлять ся орли,
Ще загремлять святі пророки
І поведуть нас, як вели.

На пожарині.

I.

(Кімната старою будинку на дальній улиці Київа. Обстєнова кабінету українською інтелїгента. Стіл, стільці, крісло, канапа, вкрита плахтами; на стїні над нею портрети українських діячів. В вікні червонїє одлиск пожежі, Коло вікна стоять двоє: господар хати, український письменник, і його істї професор з Петрограда. Обидва пильно вдивляють ся в переливчастий відблиск на неби і прислухають ся до гучних вибухів канонади. Професор одходить од вікна і сїдає на канапі. Господар ще де-який час дивить ся у вікно, а далї теж сїдає поруч гостя в кріслі).

Професор. Страх, що у вас робить ся... Ніяк не сподївав ся...

Господар *(сумно)*. Еге, спізнались ви, пане професоре. Як-би приїхали тижнів зо два тому, то ще-б застали і спокій, і порядок. А тепер — от... Те саме, що й у вас, коли се вас може втішити...

Проф. Ні, здаеть ся, чи не гірше. Але втішатись тут нічим. Хоч і не дуже у нас взагалї радїли вашій Радї, але ж в останні часи почали були вірити, що Україна справді зможе оборонитись од анархії, а тоді й по всїй Росїї скоріще настане лад... Де-хто навіть вже мирив ся і з вашим сепаратизмом, аби лиш вам пощастило.

Госп. *(осміхаючись)*. І ви помирились? Чи оце приїхали миритись?

Проф. Ні; я все-ж помиритись не міг і ладу вашому віри не дїймав. Оце й приїхав своїми очима глянути на ваше державне будівництво. І от — бачу руїну...

Госп. Хто не радїв нашій Радї, той, очевидно, радїтиме нашій руїні.

Проф. *(з протестуючим виразом)*. Як можна радїти такому нещастю! нещастя се не тільки ваше, а наше спільне! Всїй Русї, я певен, болюче і сумно, що Київ, красу України, „мати градів руських“, зруйновано, і то не ворожими, не німецькими, а своїми-ж руськими руками!.. Що може бути смутніще!

Госп. Кажете — не ворожими?! Ой ні, пане професоре, помиляєтесь: ворожими. Се ваша Москва, ваша Великорусь виконує своє історичне завдання: руйнує Україну і українську культуру...

Проф. Я не хотів би, пане господарю, думати, що ви серйозно держитесь такого погляду на сі події. Хіба большевики — се Москва? Хіба большевизм — національний рух? Хіба в большевицькім війську нема українців, а в українському — большевиків? Адже ваші українські полки з гетьманськими привіщами, здаєть ся, всі поприставали до большевиків?! То хто-ж, виходить, руйнує Україну?

Госп. На жаль, ваша правда, пане професоре. Але-ж і моя правда. Бо роздвоєнне українського народу — се старий шлях, яким завжди йшла московська політика до своєї цілі, починаючи від московських воевод, царя Олексія і кінчаючи Столипіном та Бобринським за наших часів. Завжди Москва заносила серед українців розклад і, спіраючись на одні верстви, боролася з другими. Тепер ваші большевики роблять те саме.

Проф. Вибачте мені, але коли вже на те пішло, то не вам би скаржитись на роздвоєнне народу, бо Росія має право обернути се обвинуваченне проти України. Се ваш сепаратизм завів роздвоєнне в єдиній руській нації, в руській культурі! Де-хто навіть думає, — і не без підстави, — що українські національні льозунги, так невчасно проголошені після революції, положили початок розкладу російської армії і всім тим нещастям, які потім впали на Росію...

Госп. Он яка справа?! То не соціальні та класові льозунги розпорошили Росію, а український рух?!

Проф. Звичайно, і се мало свою вагу. Але, що до мене, то я дивлюсь на большевизм, як на тимчасову попесть: налетіла, весь люд отруїла, — а далі потроху сама розвієть ся, і країна знов одужає. А от з сепаратизмом справа иньша, бо се не поверхова інфекція, а органічна хвороба. Не дурно-ж у вас, — як от бачите, — громадська війна прибирає страшніші форми, ніж де. Се показує, яка лежить небезпека в сепаратистичних національних рухах. Я вже не кажу про їх звязок з чужоземними ворожими впливами. В кожному разі думаю, що за всякі непорозуміння в російсько-українських стосунках скоріше ми могли-б винуватити Австрію, ніж ви — Москву. Тай при чому тут взагалі — „Москва“? Про яку „московську“ політику можна тепер говорити?

Госп. Перепрошаю, пане професоре. Мій вираз по формі наче-б справді то не точний, але по суті в нім помилки нема. Петроград в українській справі провадив ту саму традиційну політику — яку він дістав у спадщину від Москви. Се тільки так

писалось — „Росія“, а читати треба було: „Москва“. Та сама старозавітна Москва, що колись боялась „черкасів“ і дивилась на них як на чужинців. Їй прикрий був подих вільних українських степів, дух громадянської волі, впливи європейської культури, що йшли з України. Коли Москва запрягла українців у ярмо своєї державности і почала їх хребтами будувати російську імперію, то разом з тим вона завзялась послідовно і вперто винищувати ненависну їй українську національну ідею. І от, врешті, на наших очах, двома нападами руйнується українська інтелігенція і культура: вперше, з початку війни у Львові, а вдруге — оце в Києві... (*Професор робить протестуючий рух*). Я бачу, ви знов хотіли мені нагадати, що в сій руїні працюють і українські руки. Але-ж се тільки свідчить, що московська політика робить своє діло солідно: і зверху, і з середини. Так само і в Галичині, українське життя руйнували не хто, як галичани — москвофіли: на них лягла сама брудна, чорна робота — шпигунство, доноси, труси; а російська адміністрація користувалась їх роботою, потурала злочинствам своєї челяді та заводила для „визволених братів“ той самий лад, яким вдовольнялась уся єдина і неділима Росія... Ви знов, здається, хочете щось сказати, пане професоре?

Про ф. Я не хочу виправдувати політику царського правительства в Галичині, се була політика шкідлива і ганебна. Але не можу не сказати, що й самі галицькі українці тут багато винні: ті верстви, що заплямили себе оружною боротьбою проти Росії, що організували всякі стрілецькі ватаги, — вибачайте, — не мали ніякого права рахувати на особливу ввічливість російської адміністрації. Вони свідомо вибирали між Росією та Австрією, — і мусили відповідати за свій вибір.

Госп. Трохи не так було діло, пане професоре: не наслідком, а причиною сього вибору була російська політика. Кому визволення, а галицьким „мазепинцям“ карательна експедиція: — се-ж входило в програму!... Не легко нам, як бачите, погодитись в вихідних точках... (*Встає, йде до столу і двонить. В кімнату входить хлопець в чумарці і подає на таці чай. Професор зирнувши на одяг хлопця, береться за шклянку і трохи не впускає її з рук, вдвінувшись від сильного гарматного вибуху десь поблизу. Де-який час він мовчки прислухається, обернувшись до вікна. Потім хлопець виходить; професор заспокоюється і починає ссорвати чай*).

II.

Госп. Несчасний Київ! Живий доказ непорушности великоруської традиції: вісімсот літ тому палили й руйнували його перші ідеологи великоруського централізму, з Андрієм Боголюбським на чолі; а тепер ту саму державну роботу провадять їх ідейні спадкоємці з підмогою зрадників...

Проф. *(ставить шклянку на столик)*. Вибачайте, пане господарю, але мене просто хвилює таке тенденційне освітленне історії! Ну що спільного має Андрій Боголюбський з большевиками! Суперечки між стародавніми уділами — і громадська війна на ґрунті соціальної революції! Знов-же, то ви все винуватили Москву, а се вже позиваєте Андрія Боголюбського, коли ще і Москви не було! Се-ж, вибачайте, не серйозно!

Госп. Зовсім серйозно, пане професоре. Москва — се огнище великоруського централізму, але його зародком була ще політика Андрія Боголюбського. До сеї традиційної політики приточувались гасла відповідні часу: старі самодержці прикривались інтересами державної цілости, а теперішні — прапором пролетарської правди. Але суть сеї роботи за всі часи була та сама: панування великоруської півночі над українським півднем, народом східньої культури і хизацької вдачі над народом європейських культурних нахилів і політичних ідеалів... Я препрошаю, мої вирази трохи гострі, але я мушу їх вживати для ясности своєї думки.

Проф. Скрім ясности, я бажав-би вашій думці трохи більш обективности, особливо в національних характеристиках... Але покинемо се, — думаю, що ви не мали заміру мене образати. Я тільки дивуюсь, що люде свідомо будують свій світогляд на перекручуванні історичних фактів. Ну, як ви можете говорити про якусь боротьбу двох культур після Петра Великого! Хіба через Петроградське вікно в Росію йшла не західно-європейська культура! Яким-же способом ви вважаєте для себе російську культуру за азійську чи якусь там східню!

Госп. То-ж зовсім иньша річ. В Петербург ішла, — оскільки її впускали, — розуміть ся, європейська культура, але-ж далеко вона не заходила. В своїй масі державна народність зоставалась, як і була, при культурі на-пів азійській, пересиченій східніми елементами, які наложили свій штемпель і на всю російську державність. В східньо-візантійській деспотії має своє джерело російський абсолютизм, що так довго душив не

тільки свою власну людність, але й десятки народів вищої культури, иньшого духу, иньших історичних традицій. Москва і Петербург не могли зробити з Росії нічого кращого, як не величезну крєпацьку державу, якої всі сили й засоби вживались на піддержку крєпацько-поліцейського ладу. Ся система допомогла російському урядові додержати народні маси до 20-го століття на культурнім ступні 17—18-го віку, але вона-ж довела Росію і до загибелі...

Проф. То-б то, ви зовсім не визнаєте російської культури, як продукта руського національного духа! Вам байдуже, що ся культура признана і вшанована всім світом! Ви забули про великі ймення російської літератури, науки, мистецтва, що війшли вже в пантеон всевітньої культури! Невже справді вам чужі — Пушкін, Лермонтов, Толстой, ціла блискуча плеяда велетнів духа, що заслужили Росії почесне місце серед культурних держав і народів? Хіба ваша інтелігенція не на російській культурі виховалась, не сими йменнями, як зорями, направляла свою власну культурну роботу? Знаєте, мене прямо обурює така невдячність, таке засліпленне думки політичним фанатизмом!..

Госп. Ваш докір був-би серйозний і болючий, коли-б він не свідчив ще раз про те, що ми з вами, пане професоре, одінюємо історичні факти з ріжних вихідних точок. Мені було-б дуже легко одповісти вам анальоґічним докором за невдячність великорусів до України, але краще не будемо переходити на хиткий ґрунт чуття, а спробуємо до чогось договоритись шляхом холодного міркування... Я не забув про великі ймення з історії російської культури. Українська інтелігенція цінить їх не менше, як і великоруська, бо й справді ми росли й виховувались на ідеях і працях робітників російського поступу. Але-ж свій борг російській культурі, смію думати, ми виплатили: своєю роботою і своїми робітниками, — теж не аби-якими. Досить нагадати вам одного Гоголя, — сю нашу жертву для ідеї російсько-українського культурного єднання... Та вагу культури треба міряти не ідеями, а їх впливами, не йменнями робітників, а наслідками їх роботи. Ваша духовна культура не йшла далі тоненької верстви освіченого громадянства. Народні маси — і ваші, і наші — знають лиш вашу матеріяльну культуру в її бідних, примітивних формах, що відповідали такому-ж примітивному державному і громадському ладові вашої держави. Оцей лад і був тим страшним дарунком російської культури, що закривав нашому народові шлях до кращих здобутків великоруського духа

До нас ваша культура доходила в особі станового пристава, з світоглядом, принципами і тактикою Держиморди, — і його духом перенялись усі наші внутрішні відносини — громадські, соціальні, національні, церковно-релігійні. Ся культура чужинців — хижаків розіла, як іржа, національну свідомість нашого народу, знесилила його духовно, — і стару, горду, вільнолюбну народність обернула в народ рабів, крепаків в матеріяльнім і духовім змислі...

Про ф. Але-ж прошу вас, пане господарю, я знов мушу протестувати! Ви-ж уперто не хочете одрізнити наш народ од нашого правительства! Ви все накидаєте цілій великоруській народности, всьому російському громадянству — гріхи абсолютизму, злочинства реакції!

Гос п. Я знаю, пане професоре, що російське поступове громадянство на житте і смерть бороло ся з царським абсолютизмом. Знаю, що й ви не будете зо мною сперечатись, що-до ролі самодержавства в російській історії, — адже правда?!

Про ф. Ну, само собою, ми тут з вами не розвідемося: я так само, як і ви, ненавижу абсолютизму, бо се він замертвив Росію і довів її до розвалу. І от на сім ґрунті ви й повинні йти з нами поруч в боротьбі за долю і щастя Росії, бо від того залежить і ваша, українська доля!

Гос п. Отже есть таки один пункт, на якому немає між нами незгоди... але тільки до певної міри. Ви ненавидите абсолютизм, а проте в національній політиці ви недалеко відійшли від нього... Ми весь час боролись проти абсолютизму поруч з вами, але весь час ми були иньших думок про шлях до щастя Росії і України. Ви вдовольнялись знищенням самодержавства, а ніколи не зрікались великоруського централізму; ми-ж завжди були певні, що централістична Росія ніколи не вийде з становища бюрократичного механізму, позбавленого духа живої національної творчости, і що нема другого способу зробити в Росії культурну державу, як шлях федералізму. За сю нашу віру в животворну силу національної ідеї, без якої не може бути в державі і громадянстві ніякого поступу, — ми були завжди в ваших очах або смішними фантастами, або небезпечними сепаратистами. Спроби українців добитись кращих умов національного життя і навернути російське громадянство на федералістичні гасла тільки збільшували незгоду чи й ворожнечу між великоруським централізмом та нашим українським, культурним і політичним автономізмом. Все йшло своїм шляхом, по непо

рушним законам історії... Росія дбала про свою зверхню державну силу та провадила імперіалістичну політику, а се нищило народню енергію і ширило в державі духову руїну й пустиню. Українці по-часті деморалізувались і переходили на становище завойованих рабів або винародовлених яничарів, здатних до всякої службової ролі під пугою чужинця; — по часті — тісніше гуртовались коло своєї національної ідеї, все більше відчуваючи безнадійність своїх поривань в атмосфері російської дійсности. І от, ми з вами діждали самої свіжої форми, в яку вилив ся великоруський національний дух, — большевизму. І ми бачимо в сій кривавій руїні нашого Києва, ми чуємо в сих гарматних вибухах, — стародавню, запеклу ненависть до української національної ідеї. Большевицький уряд, як колись цариця Катерина, не може витерпіти, що українці „почитають себя народомъ отъ здѣшняго отличнѣмъ“. Большевики, відповідно своїй національній владі, спромоглись революцію одягти в шати абсолютизму, а федералізмові надати централістичні форми... Але я сподіваюсь, що ся перемога великоруського духа над українським вже остання. Наш народ тепер на власній шкурі довідав ся, що йому несе московська культура. Ся ніч ще вапа. Але завтра вже буде наш день. Нічні примари, навіяні людським здичавіннем, розвіють ся й зникнуть. Світ і житте врешті переможуть темряву й руїну...

Проф. Скільки я вас розумію, ви пророчите нам вже не культурний сепаратизм, а повний національний розкол, братовбивчу ворожнечу і може нарешті відділення України від Росії?! Невже ви можете з спокійним духом ставитись до таких перспектив? Се ж зрада нації, зрада історії, — я не кажу вже про зраду державі! І зрада безпідставна, на ґрунті якоїсь фантастичної, вигаданої протилежности світоглядів і культур! Ви наче навмисне дивитесь крізь чорні окуляри і одвертаєтесь од фактів, що суперечать з вашими думками! Я не сподіваюсь переконати вас, але почуваю моральний обов'язок нагадати вам те, що ви, може, просто забули... Я не хотів-би покидати нашу розмову нескінченою, під таким тяжким вражінням...

Госп. Будь-ласка, пане професоре, я сам був-би радніший, коли-б ви допомогли мені зробити кращі висновки з того, що в сю хвилию робить ся на Київських вулицях...

III.

Проф. В сих подіях, пане господарю, — ви мені вибачте, — я бачу зрозумілу причину вашого тяжкого настрою, якому я

широ спочуваю, але не можу знайти матеріялу, щоб виправдати ваші, такі несподівані для мене, шовіністичні висновки... Не знаю, чи багато ви маєте серед своїх земляків однодумців, але нехай ваші думки поділяє навіть значна частина української інтелігенції, — я ні за що не повірю, що за вами стане і український народ, що він так само вороже ставить ся до братерського великоруського народу. Тай інтелігенція ваша, принаймні та її частина, якої очі не засліплені шовінізмом, нам не ворог, бо вона сама плоть від плоти російського громадянства і всі наші гріхи так само належать і їй. Ви багато налічили ніби-то великоруських провин проти України, накидаючи нам всі злочинства самодержавного ладу, але ви не берете на увагу, що ваші земляки не тільки боролись з абсолютизмом, але й служили йому в самих нетрах державного механізму... Хіба не українська інтелігенція помагала Петрові першому європеїзувати Росію? Хіба не вашими земляками за всі часи нашого спільного життя були переповнені петроградські канцелярії? Отже все, що історія дала Росії лихого і доброго, однаково належить і нам, і вам. Ми не винуватимо вас за лихе, але ми хочемо й на далі мати в вас своїх спільників в боротьбі за кращий лад, за інтереси цілої Росії. Ми високо цінімо заслуги тих українців, що віддали свої таланти і працю російській культурі. Ми шануємо пам'ять тих українських громадян, що полягли жертвами боротьби за Росію — в визвольнім руху та в війнах з зовнішнім ворогом. Не вже ж сі жертви давались несвідомо, чи з примусу, або в супереч переконанням? Не вже сі російські громадяне українського походження на дні своєї української душі мали вороже почуття до Росії? Не може того бути. Ми, російське поступове громадянство, завжди вірили своїм братам-українцям і не покидали їх без співчуття й підмоги навіть тоді, коли їх поривання не для всіх здавались слухними й корисними. Згадайте часи, коли українська національна ідея виявлялась в культурній роботі, коли ви боролись за інтереси вашої літератури й просвіти, які терпіли кривду від реакційної політики: ми тоді однодушно признавали ваші права, виступали в вашу оборону, піднімали за вас голос в державній думі... Були між нами, — ви се краще за мене знаєте, — навіть прихильники федеративної ідеї, що підтримували і ваші політичні мрії. Я не поділяю сього погляду, але нагадую про се лиш на доказ того, що всі українські постуляти знаходили собі відгук в російським чи, коли хочете, великоруським громадянстві. І коли ви тепер, як кажете, примушені ди-

вितись на нас, як на своїх ворогів, повернутись до Росії спиною і перейти на шлях розбрату, — то глядіть, чи не треба вам шукати причину сього повороту десь в иньшому місці, ближче до себе? Чи не занадто ви поспішилися пересунути центр ваги вашої національної плятформи од культурних постулятів та до політичних? І чи ви добре зважили ті шкодливі і згубні наслідки, які наш з вами розбрат принесе перш за все вашому ж народові? Бо без великої і дужої Росії не житиме і Україна: її опанують чужинці і зроблять собі з неї на довгі часи ґрунт для безмежної експлоатації. І се буде заслужена кара за ваше зречення йти спільним шляхом до спільної мети з усією Росією!..

Госп. Чи не довить нам, пане професоре, товкти в одно про ту мітичну „спільну мету“ та „спільну роботу“? Ми триста літ простували з вами до тої мети і досі до неї не потрапили. Триста літ ми несли тягар тої спільної роботи — і дуже совісно несли, ви самі се так красномовно змалювали, — а чого ж ми добились? Тяжким шляхом Голгофи, з довгим мартірольоґом мучеників, ми добились від невеличкої купки російського громадянства признання нашого права боротись за свою культуру! Але разом з тим добились і хрестового походу проти української культури, в яким російську державність активно або пасивно підтримувало і російське громадянство. Галицька окупація — се, на жаль, факти. З історії Росії ви їх ніяк уже не викреслите... Ми довгий час вірили гіпотезі, що гнобителем українського національного руху є царський абсолютизм... Ми покладали надію на ті часи, коли абсолютизм буде повалений нашими спільними силами. Ми були певні, що тоді українські ідеали знайдуть собі місце в житті нової, вільної Росії. І от ми діждались здійснення наших спільних мрій, але від ліберального правительства нової, вільної Росії почули у відповідь на наші національні побажання виразне, голосне і рішуче: non possumus! І ся відповідь була піддержана співчуттем широких верств поступового російського громадянства... Короткий був вік республіканського режіму в Росії, але його було досить, щоб правительство російської республіки високо піднесло прапор великоруського державного централізму, ворожого федеративній ідеї і особливо українському автономізму... Нарешті, коли ми докотились спільно з цілою Росією, до соціальної революції, то нам пощастило до дна розпізнати суть російсько-українських відносин: російській пролетаріат, — се-б то, в основі, великоруський робітник, — приніс на Україну свою диктатуру в таких формах, які можна порівняти лиш

з татарськими наскоками перших віків нашої історії... Чого ж ви дивуетесь, що наша міра переповнилась? Де ж та Росія і ті великороси, з якими ще тепер нам було б по дорозі? Не поспішили ми, пане професоре, з своїми політичними домаганнями, а спізнались! Тяжко помилялась українська інтелігенція, викидаючи політичні гасла з своїх програм і з своєї практичної роботи... Я все мое життя віддав праці на культурнім ґрунті, бо почуття щирої лояльності заважало мені ставати на шлях політичного сепаратизму. Але сьогодні я каюся за сей мій гріх перед рідним краєм. Я бачу, що се була даремна втрата енергії і що все, що я віддав Росії, я вкрав у свого краю і в свого народу... Я навіть думаю, що інтереси Росії тільки виграли б, як би українці з давніх часів гостро, без компромісів обстоювали свої національні ідеали в їх повній і виразній формі!..

Проф. Цікаво, — як же се так?

Госп. Бо зденаціоналізований народ, як нація рабів, іде на послуги зверхній силі і піддержує її панування. Ви сей докір поставили нам на рахунок, але я вертаю його вашій державі. Справді, між причинами довгого життя абсолютизму була й ся: великий запас яничарів — зденаціоналізованих українців, поляків і иньших народів, втягнутих в російську орбіту. Сі, позбавлені власної душі, люде, з байдужністю наймитів служили режиму, обороняючи, за окраєць хліба, своїх хазяїв і їх хижацьку політику..

Проф. Ага! Признаєтесь, що самі причетні до сеї політики!

Госп. Так. Але політика була ваша!.. Ви ще говорили про наш народ... Що він не може одвернутись од Росії... Звичайно, дякуючи великоруській державности, наш народ, як і ваш, досі зостався в стані стихійної, сліпої, несвідомої маси... Але кожен день раскриває йому очі, — і ся руїна, яку несуть нашому краю дикі орди чужинців, зробить і для темного українського люду ясною ціну братерських симпатій великоруського народу..

Проф. *(схвильований, встає, сідає, знов встає і тремтячим голосом відповідає. Тим часом увиходить хлопець за посудом і дожидає, щоб спитати, чи не треба ще чаю)*. О, коли так, то справа і для мене ясна! Ви хочете ненависти і ворожнечі — і ви будете їх мати! Ви вже збудили великоруський націоналізм, а ще збудите в великоросах звіра! Тоді, може, знов будете каятись в помилковій тактиці, та щоб не було пізно!..

Госп. Пане професоре! Сі страхи нас вже не злякають:

великорусський націоналізм для нас ніколи не дрімав, а озвірілого великороса ми побачили сими днями...

Проф. Що до цього, то після нашої розмови, я повинен сказати, що все йде, як слід.. Що ви розбиті, то се свідчить лиш про те, що ви, на щастя, не маєте ґрунту в ваших народніх масах.. І коли большевики нарешті розвіють мітичну українську державу, то історія і Росія за се їм тільки подякують! Вони, може несвідомо для себе, борються за цілість держави, за руську ідею! Вони знов збирають до купи розсіпані руські землі! Вони взяли на себе ролю Івана Калити, і чесьть їм за се! А українці нехай зрозуміють, що доля України на віки звязана з долею всього великого руського народу. От!..

Госп. *(встає і вклоняєть ся)*. Дякую вам за щирість, пане професоре, і вітаю з новим, колективним Іваном Калитою! Нарешті ми з вами до останньої дрібниці зійшлись в поглядах! Кращої ілюстрації до моїх думок я не міг би собі й побажати!..

Проф. Ну, здаєть ся, нашу розмову пора кінчити... Прощайте, пане господарю! З свого боку я розумієть ся, віддам сімпатії скоріще колективному Іванові Калиті, ніж колективному Іванові Мазепі! *(киває головою до господаря, повертаєть ся й виходить)*.

Госп. Я се саме сьогодні весь час і доводив! Прощайте! *(проважає гостя до дверей, тоді вертаєть ся до вікна і дивить ся на пожежу; хлопець іде одягти і випустити гостя)*.

Хлоп. *(всрнув ся, прибірає посуд)*. Ну, й сердитий пан! Одягав ся, то аж трусить ся!

Госп. *(обертаєть ся до хлопця; в його очах сльози)*. А чув, Семене, як він радів, що наш Київ гине?!

Хлоп. Атож! Добре в нас кажуть: кацап має віру праву та душу свинячу! *(виходить з кімнати. Господар знов вдивляєть ся в червоні хмари)*.

IV.

(Через пів-року. Вечір. На горі коло Володимироваго пам'ятника великий натопен люду. Подол горить. З великих будинків бе полуля; густий дим червоними пасмами плине в повітрі. Публіка дивить ся на пишну картину розбурханої стихії. З загальною голону чути окремі фрази, обмін вражінь. Настрій взагалі жвавий і досить веселий. Богато жіноцтва в елегантних одягах. В гурті видно рухливу постать професора. Поблизу на ослоні сидить задумливо господар. Час від часу повз нього проходять люде. На ослні присідають двоє паній, — попереду одна, потім друга).

2-га пані. *(до 1-шої)*, Ах яка се краса! Щось феєричне! Я знаєте, ніяк не думала, щоб Київ був такий чарівний, такий надзвичайно гарний!

1-ша пані. А ви се вперше в Києві?

2-га пані. А так! Недавно прибула — і, маєте собі, цілі дні бігаю, втішаюсь краєвидами — і кінця їм не бачу! Один другого краше! А оця фантастична картина сама чого варта!

1-ша пані. Ну, знаєте, добре що такі краєвиди не часто трапляють ся, бо тоді мало що зосталось-би від Києва.

2-га пані. Звичайно, хто-ж каже... Страшенно жалко Києва, але-ж з естетичного погляду... Надзвичайно!..

1-ша пані. А ви самі, вибачайте, звідки? Ви не українка?

2-га пані. Мій чоловік українець. Я давно марила побувати в Києві. Ми з Петрограду. Там житте тепер неможливе, хліба нема, страшенна дорожнеча. А з Києва приятелі все кликали: „Ідьте та ідьте на Україну! Тут все чисто есть!“ От ми й наважились покинути Петроград.

1-ша пані. Воно правда, було у нас всього доволі, але тепер за чужинцями все скрутніше стає жити. Скоро так само не буде чого їсти, як у вас в Петрограді.

2-га пані. Ну, я сього не бачу. Проти ваших умов життя в Петрограді правдивий голод! *(Встає, підходить до паранету і дивить ся на пожежу. 1-ша пані зовсім відходить. На ослін сьдають двоє панів).*

1-й пан. До-обре гөрить. Ще не скоро потухне...

2-й пан. Да... Школа млинів... Кругленьку суму заплатить страхове товариство...

1-й пан. Ну, а куди ми з вами завтра?

2-й пан. Та за цукром же. Треба якось кончить се діло.

1-й пан. Се-ж недовго: з пуда по-стільки за дозвіл — годі. А от як ми гроші добудемо? Банк не дає.

2-й пан. Що значить — не дає?! Добудемо. Єсть у нас добрий чоловік... хе-хе... Якими хочете дасть, хоч би й марками. Недорого й візьме.

1-й. А українські посвідчення завтра брати?

2-й пан. Ну, нащо вони? В дорозі з ними було удобней, а тут і без них діла робить можна. Тут всі українці... поки на Україні хліб е...

1-й пан. А що, не пора до дому? Ще-ж треба де-що підрахувати на завтра. Пішли?

2-й пан. Ну-ну, ходім *(Підводять ся, відходять. Професор одходить од гурту і поспішаєть ся сьсти на ослін, не помічаючи зосподаря).*

Госп. *(Придивляєть ся до нього).* Се ви, пане професоре?

Здрастуйте! Знов у нас на пожарині? Щастить вам! Чи ви так і не виїздили?

Проф. Ах, се ви! Доброго здоров'я! Я лиш недавно приїхав. Мене викликали в комісію поширення української науки... Але яка картина! Мене аж втомила ся грізна краса! Шкода Київа... Занадто вже його карає доля.

Госп. А знаєте, пане професоре, немає гіршої долі, як лихий сусіда...

Проф. Так, так, се правда. Але я вірю — се лихо минеться. Ми з вами нікому не оддамо Київа. (*Мрійливо*) І знов на сих горах возсіяє благодать Божія...

Госп. Е-е, пане професоре... Ото ж стару благодать сусіди взялись додати... А нова, чи буде, то ще хто його знає...

Проф. Правда, становище складне. Але-ж ви самі віддалися сим сусідам у руки — і за те несете кару.

Госп. Та не про тих сусідів мова. З тими ще жити можна: вони лиш яйця беруть, а от другі і курей ріжуть... А ви-ж, пане професоре, хіба самі тепер не подружили ся з нашими приятелями? Щось я чув, наче ваші лідери каялись і присягали Василю Хведоровичу на вірність?!

Проф. Я вас не розумію. Се либонь якісь київські сплітки. Звичайно, не можна не лічитись з німцями та їхньою політикою. Що ж поробиш, — їх сила...

Госп. Тим то ви тепер і перейшли з позиції Калити під прапор Мазепи?

Проф. Вибачайте, моя позиція завжди та сама, я з неї не сходив.

Госп. А от же будете українську науку, — хіба ж се не мазепинство?

Проф. Се справа культури, а не політики. Наша інституція робитиме для цілої Руси!

Госп. Он воно як! А чого ж вона зветь ся — українська?

Проф. Як-то чого? Бо вона на Україні. І ми пустимо в неї по-змові, й українську мову.

Госп. Та не вже? От спасибі!

Проф. Ви ж розумієте, се не можна одразу широко: ваша мова ще така нерозвнжена, кострюбата. Погляньте на українські папери в ваших канцеляріях! Я, їдучи сюди, читав оголошення на залізниці і прямо обурював ся, а де-коли мимоволі сміяв ся. „Позаяк урядовці оглядують прибиваючі вагони без належачої оглядности, попережаю, що виконанне сього розпоряження буде

строго каратись"... Розумієте? Ха-ха!... Чи се ж культурна мова? Як же такою мовою вести науку?

Госп. А вжеж! То може б ви й не брались за сю прикру справу? Працювали б собі для вашої, комуністичної отчизни, а ми б уже якось управились без вас... Може б тоді і наша мова покращала, — га?...

Проф. У вас все той самий вузький фанатизм!... Ну, мені пора. Прощайте. *(Встає, озиряється навкруги. Задумливо)*. І знов на сих горах возсіяє... *(Відходить)*.

Госп. Знов, знов те саме з початку... невже все піде хижому гайворонню на поталу? Не попусти, Господи! *(Понурується)*.

ВЯЧ. ЛАЩЕНКО.

Гайовий огник.

Де ж воно тее життя чарівливеє,
Що мені снилось колись?
Вабило очі ти, світло зрадливее,
Сяло, манило кудись...

Біг я на огник гайовий з надіями,
Повен рожевих думок
І освітляв собі срібними мріями
Кожний у темряві крок.

Груз я в болоті, біг темною пущею,
Драв ся крізь терен лісний,
Сильний надією тою живущою
Скарб відшукать чарівний*).

Скарб, де написане слово великеє:
„Спражне людськеє життя“.
Що ж мені пуца, болото се дикеє?
Там я знайду забуття!

*) Кажуть, що де зявляеть ся огник, там захований є скарб.

Все я знайду там: і по́другу ширюю,
Й тих, чия стежка свята,
Й працю без сўмніву, працю із вірою
В теє, що будуть жита.

Світ негасимий, любов невмирущую
В тихім знайду я раю,
І окроплю я водою сцїлющою
Втомлену душу мою.

Далі же, далі до скарбу таємного!
Хай я поблід і змарнів,
Хай мені сумно від гомону темного,
Хай боляче від тернів!...

І підживляли ся ноги поколоті...
Знову на огник я біг,
І в чарівничому сяєві, золоті
Скарб уже бачив у ніг...

Світло ж химернеє тільки сміяло ся!...
Зникло воно оддалік.
Нащо ж у мріях тих серце кохало ся,
Нащо їх зна чоловік?

Сяли й скотили ся зірки падучіі...
Їх повернути не в міч!
Сунуть ся лавою хмари тягучіі,
Мутять беззоряну ніч.

Сосни до неба сягають великіі,
Гаю кінця не знайти!
Тёмрява... пугачіі... привиди дикіі...
Боже, куди ж його йти?

М. ІВЧЕНКО.

Шуми весняні.

I.

З заходу дмуть дужі, поривчасті вітри, свистять від вікнами і гонять густі сірі отари туманів. В подвійне заплакане вікно видно кілька низеньких, брудних, з облупленими стінами будинків повітового міста, намоклу руду дощану огорожу, клають вулиці з великими брудними калюжами. На городі ворона ріда. В ній такіж калюжі і зелені плями неросталої криги. Густими ковтунами звисають темно-руді, безнадійно-пригнічуючі хмари. І здаєть ся, що от-от вони спустять ся і придавлять землю. Вітер з злітно-скаженими поривами бєть ся об вікно, і прилипла соломинка жалібно ялозить по шибиці. Сусідні голі дерева єрдито спєречают ся, скидаючи з себе великі буйні краплі дощу.

Я стою коло вікна і безнадійно-тупим поглядом вдивляю ся в той невеликий клаптик кроевиду, який розкидаєть ся перед моїми очима, і на мене поволі находить байдужий, без кінця тоскний настрій. Хоч би клопоть, самий малєсєнький, ясного неба, далекого обрїю!..

Але ж нікуди подітись. Уже третій тиждєнь хворий на легені і не вихожу з кімнати. Час іде нудно, вяло, без кінця довго. Робить нічого не хочєть ся — книжки, які прислали з земської книгарні, перечитав, а за новими чомусь не охота посилати

І, власне, чого мене закинула доля в оце брудне, огидливе повітове місто? Люде дикі, дивлять ся на тебе, як вовки з нїр виглядають, і коли наміряєш ся заговорити, зараз ж тікають засмучені. А між собою сєнтимєнтальнічають, особливо підстаркуваті панночки.

К лихій годині службу, карієру, оту саму світлу земську агрономію! І нічого в ній світлого немає! Се просто красні слова.

А про те, ні... Може се просто настрої такий гидотний, хворість моя. А може відсутність вражінь? — Дєнь на дєнь такий схожий!

В ранці, коли я прокидаюсь, в моїй кімнаті стукає шклянками покоївка Фєня. Готує сніданок. Як я її ненавижу! Завжди недбайливо, неохайно одягнена, з під старої блузки виглядає брудна сорочка. Уся якась руда, з ластовиннем, товсті сині при-

страстні губи, сірі вицвілі очі, вирячені, як у рака. І ні одної ясної думки в них — якась непорушна туність, ворожість. Се просто сама косність провінціального міста.

Ах, у Київ би зараз, в студентську кімнату, до товариства? — І чого той ще вітер так настирливо шумить?

Вона кілька разів намірялась залицятись до мене — кидала таємничі, закликаючі погляди, грубо кокетувала. Але зустрівши ворожу холодну відповідь з мого боку, схаменулась. Стала злітною, роздратованою і з того часу почала неймовірно грабувати мене. Грабувала одверто, грубо, нахабно. Я се помічав на кожному кроці. Куди-б не посилав, щоб вона не купувала, в неї все виходило в двічітричі коштовніш звичайного. Проте вона й не крилась.

Годин в одинадцять приїзжав лікар, червоний, огрядний добродій. Повільно вистукував, вислухував.

— Ну, пане агрономе, ваші справи гаразд — говорив хриплим голосом. — Іде на поправку.

Він з ввічливости сідав на стілець і, поки я одягався, починав розповідати мені місцеві новини, хоч вони мене зовсім не цікавили.

— Ну, а тут у вас — кивав він головою на стїну — усе гаразд?

— А що саме? — нерозуміючи питав я.

— А ви й не знаєте? Ех ви! А ще й панич. Кудиж ви здатні?.. Щоб жить сусідю отакої дамочки — та нічого й не добитись! Не буде з вас, як бачу, путньої людини.

— Пробачте, пане лікарю... Але я виконую тільки діету жартуєче відповідаю йому — не хвилюватись і не дражнити себе. А потім я третій день тільки, як підняв ся з ліжка. І ні разу не бачив моєї сусідки — починаю виправдуватись.

— Ну за для сього слід було б порушити і діету. — Він кілька хвилин помовчав, потім трохи тихше і сумно додав.

— А шкода пані, дуже шкода. Красива, молода, хороша людина. А так, покотилась усе вниз — прямо аж дивно. І справді не знаєш, де спіткнеш ся.

— А хто ж вона, пане лікарю?

— Соломяна вдова — зрозуміли! — трохи сердито відповідає лікар.

— Ну, прощайте, поправляйтесь! Скоро настане весна — будете бігати за дівчатами. А мені треба їхати далі. Погода така паскудна — півміста хворіє.

Він неохоче, з натугою піднімаєть ся. Міцно стискуємо руки. Доктор ніяково мне кредітку і потім ховає її в кишеню.

І от знову нудота, одноманітність і туга. Я кілька разів прохожу з кутка в куток кімнати і йду до свого господаря — скоріше день пройде.

— Мое шанованне, Іване Івановичу! З добрим ранком!

— А, драстуйте, драстуйте. Ну, що, як сьогодні? — Він піднімаєть ся з крісла, знімає окуляри і привітливо трясє мою руку.

— Дякую! Здаєть ся краще.

— Ну, то й слава богу, слава богу! А от, бачте, мене не послухали — давно б уже гуляли. А то все лікарі та лікарі. А хіба вони допомагають? Їм аби гроші. Ось побачите — зразу мо й нічого буде, а потім се все окопить ся. Шкода, що не хочете мене послухати — нічого не було б, як рукою зняло б.

Іван Іванович лікує гомеопатією і се його болюче місце.

Я навмисне починаю переводити балачку.

— Ну, а як ваші твори, Іване Івановичу?

— А нічого, нічого. Потроху посувають ся.

— Щож ви пишете?

— Зараз розбіраю твори Хоми Фівейського.

І він починає мені читати. Я уважно слухаю і, правду кажучи, нічого не розумію.

Стиль у нього страшно заплутаний, канцелярський. Висловлюєть ся невиразно і, власне, невідомо, про що він пише і чого добиваєть ся.

Чудний дідусь! Низенький, з товстим одвислим черевом, на кривих ногах, він нагадує мені або черепаху, або піднятого на задні лапи пса — помись такси з домашнім собакою. Лице у нього масне, червоне, губи товсті, теж масні і окуляри на носі. Він довго і уперто доказує мені про учення Хоми Фівейського. Теософія у нього оригінальна — в одну і туж пору і суто-християнський і глибоко-язичний бог, і Іван Іванович товче про це нудно, тупо, але з самозадоволенням.

Мені хвалились, що колись він був нотаріусом, а потім прокрав ся. З суда визволили, а з посади скинули. Гроші є у нього, має власний ґрунт і будинок і живе спокійно, безтурботно.

Коли не коли до нього приходять з околиць міста молодиці. Їх з ворожим виглядом впускає покоївка. Вони несміливо входять і починають солодко-жалібним тоном скаржитись на хвороби. Розповідають довго, одноманітно, з великими паузами. Іван Іванович набірає строго-солідного тону і починає поважно розпитувати.

— Так, так... Так то він тебе побив, чи що?

— Та ні. Я кажу, що прала на річці... А чоботи драні, коли чую, ноги терпнуть. Прийшла до дому — а вони крутять тай крутять. А се перейшло вже і в груди. Кашель, а в ночі наче хто давить на груди.

— Угу! — солідно ворчить Іван Іванович — ну, роздягайтесь. Починаєть ся метушня. Іван Іванович поважно тупає, Молодиця починає раптом сміятись.

— Ой... хай вам! Таке й видумали!

— Ну-ну... Нічого — спокійно відповідає Іван Іванович. — А ти думала, як же? А то й про хворобу не дізнаєш ся.

Інколи в такі часи він входить до мене, весело усміхаючись і урочисто виставляючи своє черево.

— Василю Павловичу! Василю Павловичу!

— А що! — Обзиваюсь.

— Ось ідіть сюди — таємниче закликає він — Хочете подивитись? Груди чудові які, прямо розкішні... Ну просто бри-инь.

— Але пробачте. Як же ж так? Сеж неприлично. Роздягнена жінка і так...

— Пустяки які. Йй-богу пустяки! Оджеж я дивлю ся.

— То ви лікуєте. А я то причому?

— Ну просто подивитесь.

— Але ж вона може образитись, і взагалі я не звик...

— Нічого, нічого. Будьте певні, що їй тільки приємно буде. Вони звикли... Ну, хоч на хвилину! Просто пройдіть через кімнату і огляньтесь і більш нічого.

Я нерішуче згожуюсь. Іван Іванович одчиняє двері і впирає мене в кімнату. Я ніяково прохожу через неї і потім через кілька хвилин вертаюсь.

Покірно стоїть молодиця. Сорочка спущена до поясу. Спина зігнута, великі одвислі груди, шкіра жовта, злегка рожевата, блискуча. Власне нема нічого красивого. Іван Іванович ехидно моргає, жінка соромить ся, але сміливо дивить ся на мене і посміхаєть ся. Я хутко прохожу в свою кімнату.

Ху, яка гидота! Ах ти ж старий котюга роспустний! Шукає якогось бога і в туж пору солодко до старечі смакує роспусту.

Вони ще довго розмовляють. Молодиця починає пережовувати місцеві новини. Іван Іванович авторитетно пояснює.

Нарешті, я чую, він виймає з шкафи шклянку і рішучим тоном радить, як приймати ліки. Жінка кілька разів дякує і відходить.

Тепер для мене ясно. Старий живе з покоївкою. Чому б їй спати в коридорі, коли є за для цього кухня простора, чиста? Він кілька разів розповідав, що у Фені є син. Вона оддала його в сусіднє село і кожну неділю ходить провідати.

Іван Іванович розповідав про се з ніяковою насмішкою, навіть при Фені і додає.

— Не вбереглась дурна, не вбереглась. Унадив ся тут бачите один парубійко, ну той... Хе-хе-хе... Як кажуть, черевички згубила.

— Щось трудно вірить ся мені, щоб на таку піку поласив ся який дурень. Певне се-й парубійко — Іван Іванович. Ну про те. — Хай собі живуть!

Іван Іванович входить до мене і задоволено питає.

— Ну як? Правда чудові груди? Хе-хе-хе.

— Прекрасні, Іване Івановичу!

Приносять газети. Я жадібно накидаюсь на них. Пахне фарбою. Стільки звісток цікавих, стільки думок радістних принесли до мене вони звідти, з великого міста!

Після обіду лягаю спочити. Спати не хочеть ся, а просто так лежати, дивити ся на стелю, спинити ся на одній якійсь думці і розбирати, розбирати її. До великодних свят zostалося небагато часу. Збірив ся їхати до Києва, спочити від нудоти, супониці і, маєте собі... Київ по весні такий чарівний, шляхетний, буйно пишаєть ся в своїй красі.

Колись я одній панні сказав.

— Я радий, що се наші українська столиця. Надія, котра має таку столицю — сама повинна бути колись такою ж буйною, прекрасною — і панна відповіла мені вдячним теплим поглядом. І от маєте, замість сього, повинен сидіти самотньо в глухім провінціальнім місті... Далі я ні про віщо не думаю — а так застиг в якомусь рівному байдужому настрої.

До Івана Івановича инколи приходить внука, маленька панянка. Ми вже знайомі кілька день, але вона завжди тікає від мене, як дика лїсна кішечка.

Починають ся розмови. Панночка говорить по російськи.

— Дедуска? ето сто, ружьйо?

— Еге, ружьйо!

— А зацем оно тут?

— На охоту ходить.

— Разве ти, дедуска, охотник? — жваво питає панянка.

— А вже ж — неохоче відповідає Іван Іванович.

— Ой! как это хоросо, интересно!

Дедуска, дедуска, расказі сто нібудь!

Іван Іванович мовчить.

І знову той же благаючий голос.

— Дедуска, ну расказі. На сто ти охотілся?

— На зайців.

— Ну, а как же ето?

Але Іван Іванович трохи вже роскачав ся і починає росповідати тихим повільним тоном.

— Ну от. Ото оди́н раз пішли ми з Корчевським — знаеш Корчевського? У мене тоді був собака — добрий був Стек.

Голос Івана Івановича стає теплим інтимним.

— Ну, трошки було ще холодненько — бо ми вийшли рано. Коли чую Стек починає гавкати — усе дужче тай дужче, дужче тай дужче. Аж ось уже близько й коло нас. Глянь—а під кущами біжить зайць. Ах-ти сукин сину! Біжить, біжить тихенько. Я за ним, а він прямо на вербу тай поліз.

— Дедуска, постой — постой! Ну как же заяц на вербу полез? Разве зайци лязят?

— Ну так верба похилилась, а він прямо скакнув.

— Ну так би і сказав — незадоволено перебиває панянка.

— Я на його раз, другий, а він, сучий син, приснув тай подав ся.

— Так і убезав? — незадоволено питає панянка.

— Ні, його підстрелив Корчевський.

— А подом ти знаєс, сто того самого?

— Ні, того самого.

— А мозет другого?

— Є, другого, другого. Яка розумна. Бачив — той кажу — починає сердитись Іван Іванович. Дівчинка мовчить. Посиділа кілька хвилин і пішла до дому.

Чують ся тихі легкі кроки. — Тільки злегка торкають ся підлоги. Далі розмова. Се моя сусідка, пані, прийшла з школи, де вчить дітей. — Голос ніжний, щирий, музичний і злегка тремтить. Феня грубо відповідає їй. Мені жагуче кортить її побачить. Вухожу до Івана Івановича.

Він лежить і читає „Биржевыя Вѣдомости“. Сів на стілець і сижу. Не хочеть ся навіть розмовляти. Хтось стукає в двері. Феня одчиняє. На який мент зявив ся молодий русявий паніч в форменній чистенькій тужурці, повісив пальто — форменного картуза, хитнув головою Іванові Івановичу і подав ся до пані.

— Скоро — буркнув Іван Іванович. — Мабуть і не пообідав.

— Хто се?

— Учитель — незадоволено відповідає Іван Іванович. — Любоння. Зв'язалась чорт зна з ким. — Ай, Ольга Петровна, Ольга Петровна!

Феня приносе дрова, запалює грубку. Дрова розгоряють ся і весело співуче гомонять. Червоне полум'я стрибає на стінах, виблискує на шибках. Усїв ся коло груби і дивлю ся.

Колиб не хворість, не така паскудна погода — пішов би гуляти. Може зустрів би панну. Хто вона? Я тільки раз її бачив. Юна, струнка, як вона танцювала! З якоюсь п'яною насолодою. Плястично, м'якко. Звернула тоді всіх увагу. Коло неї увесь час крутив ся п'яний земський лікар. А потім пішли і усїли ся в льожі. Я кілька разів проходив дуже близько — одного разу очі наші зустріли ся. Вона подивила ся суворо, і я раптом одійшов. Але лице в неї бліде, ніжне. Усміхаєть ся ласкаво. Очі мрійні, теплі. Ох, панно, панно! Я навмисне дочекав, поки вона вийде, і пішов слідком. Але вона сіла на візника і хутко зникла. Може з села попівська донька, або якого панка — так і не довідав ся. Як би от зараз хотїлось поговорити, поділитись думками, а головне позбутись отієї обстанови, серед якої живу, Івана Івановича, його розпусти. Він увесь, як वोжа губка, напив ся сала і випускає його потроху, крапля за краплею! І се так натурально в його поглядах!

Вогонь палахкотить і палахкотить. Співають полїнці на різні голоси, і чомусь сумно — журливий настрої знову повертаєть ся до мене, але теплий задумливий.

Чую шум в кімнаті пані. Хтось нервово посунув стільця, і почав бігати по підлозі.

Нарешті чую злістний сухий голос.

— І ти получила, і нічого не маєш щоб він врихав?

У відповідь на се долітає болісний, повний докору голос.

— Ну, Женю, ну що се, Господи? Ну ти ж знаєш, що я тільки тебе кохаю, ти ж бачиш — ти ж повинен повірить! Ну, чого тобі?

— Але все ж таки він приїде? І певне ти його закликала? Ти, Олю?! О! Мабуть сама й написала!.. Я вас знаю, всі ви хороші...

— Ну, що я пороблю, ну прожешу його, чи що? А може йому треба по справі якій? Адже ж він чоловік мій. Може хоче брати розлуку...

„Женя“ починає кричати нервово-плачучим голосом.

— Брешеш, я тобі кажу, брешеш! Се щоб знову зійтись. Я вже чую се! От серце моє так віщує!

— Твоє серце дурне: і ти сам божевільний, як ти так думаєш.

— А, ти так? Так знаєш, що я скажу тобі? Ти його кохала?

— Кохала. — Мене теж? — Хай буде так.

Невжеж я тобі повірю, щоб ти кого небудь ще не покохала? Або щоб не повернулась до чоловіка? Знаю вас — ви всі такі. Хіба ще є хто більш розпустний, як ви-жінки?

Пані, певне, не втримуєть ся далі і кричить різким суворим голосом.

— Вон звідси! Вон зараз, я вам кажу! Як ви наді мною знущаетесь! — Довга, довга пауза.

Ми з Іваном Івановичем мов заніміли. Напружено прислухаємось. Чутно як обсипаєть ся обгоріле вугілля в грубці.

І знову чути голос пані суворий, хоч більш спокійний.

— Ви все берете від мене — мої ласки, душу мою. Я не знаю до чого дохожу, просто божеволію, і спускаюсь через вас усе низче й низче! А ви замість подяки, яку так обіцяли, доводите мене кожен вечір до божевілля... Кожен вечір! Прямо життя позбавиш ся!

Добродій певне хотів сперечатись, але пані провадила тим же спокійним пригніченим тоном.

— Гетьте! Ідть собі. Краще порвати наші відносини, не зустрічатись зовсім. Ви хутко забудете мене. Се ж не коханне, а якась хвороба! Отакі божевільні ревності? Може колись зустрінемось і по хорошому, а зараз треба все порвати. Чуєте?

— Хм!.. Се до речі! Якже ж! Незабаром прибуде муженьок. Як же-ж! Звичайно треба позбутись коханця. Се цілком розумно. Хм! Діпломатично.

І ось раптом кімнати оголошують ся диким божевільним стогоном, а потім чути тяжкий істеричний плач.

Стало моторешно. Я почуваю як щось холоне. Ноги не рухають ся, — а коло серця здавило щось тупе, гнітюче.

Раптом Іван Іванович зіскакує з ліжка і сердито ворчить.

— Ні, так далі не можна. Се чорт зна що таке! Просто паскудство! І чого тільки вона з ним звязалась? Чи не вайшла б кращого?..

Він перевалюєть ся і котить ся в кімнату пані. Я не втримуюсь і біжу слідком за ним. В кімнаті я помічаю паню. Вона лежить на канапі, увесь час тремтить і істерично плаче. Коси в неї густі, темні, розлізли ся. Нас вона не помічає. По кімнаті в кутка в куток бігає білявий сухенький чиновник і нервово курить цигарку. Він зиркнув на нас здивованими очима — в поширених

чоловічках стільки було жаху і божевілля! А потім знову почав ходити.

Іван Іванович трясеть ся, очі налили ся кровю, окуляри скакають і він дивить ся з під них, як роздратований звір. Губи теж трясуть ся.

— Слухайте, добродію! Як вам не сором, щоб з дамою отаке робити?.. Та ви знаєте, що ви підметка її не варті? Ви се знаєте, чи ні? Я вас питаю. Ги-идота! Убірайтесь звідси зараз же мені? — Іван Іванович важко дихає і увесь час тремтить від обурення.

Раптом я помічаю-худеньке бліде обличчя чиновника якось кумедно перекошуєть ся, кривить ся. Він наче намагаєть ся сміятись. Очі моргають і в них помітні блискучі краплини — нарешті чиновник не втримуєть ся і починає плакати.

— Іване Івановичу! Ну хоч ви... пойміть. Ну хіба ж я хочу?.. Хіба ж я не люблю Ольги Петровни?.. Та я божеволію, просто божеволію від сього!.. Я не в силі стриматись. Ну хоч би хто поміг! Я бачу, що се свинство... паскудство... Мене справді треба прогнати, як падлюку! Ну коли ж я хворий... хворий, Іване Івановичу!

Іван Іванович потроху заспокоюєть ся і стає більш мягким.

— Ну, а треба ж таки держати себе. Який же ви після того мужчина? Хто ж вас стане любить? Ось бачите — що ви робите Ользі Петровні. Як же ж так!

— Та я сам мучаюсь, цілі ночі не сплю. — Прямо розірвав би себе... Ну колиж... Як би тільки ви знали, Іване Івановичу, як я її люблю! Боже мій! Усе, усе б житте оддав!.. Ех!.. — І він трагічно бе себе в груди.

— А бачте, он сього не видно — не здаєть ся таки Іван Іванович.

Ольга Петровна починає ще більш хвилюватись. Іван Іванович киває мені головою.

— Ну, знаєте, Евгене Григоровичу, ідть собі, голубчику, а ми тут заспокоюмо Ольгу Петровну. А то так нічого не буде... ідть, ідть! — випроважує його Іван Іванович. — А потім помиритесь...

Евген Григорович кидає на мене злістний підозрілий погляд і нерішуче стоїть на місці.

— А я тут не потрібен? Може що треба було б зробити?.. Помогти, або що? А то якось...

— Ні вже, краще ідть. Ми сами управимось. А то ще більш нашкодите. Ідть, ідть, серце!

Нарешті таки випроважує.

Я підхожу до Ольги Петровни.

— Пробачте пані — говорю — незвичайно ширим голосом, і де він тільки взяв ся в мене, — вам треба випити води? Будь ласка!

Пані вся розбита, як очуміла, підводить ся з канапи.

— Ні, спасибі, не треба.

— Ні-ні, будь ласка! Се обовязково треба — рішуче говорю їй і подаю шклянку з водою.

Вона ще дріжить, але бере тремтячою рукою шклянку і великими ковтками випиває.

— Так, так! Прекрасно... Тільки, ради бога, не хвилюйтесь! Се все пустяки. Сядьте і спочиньте — говорю їй.

Вона злягає на спинку канапи, кілька хвиль сидить непорушно, а потім важко зітхає.

— Може ще в чому допомогти вам?

— Ні-ні, дякую — відповідає вона трохи здивовано і цікаво розглядаючи мене.

— Ви пробачте, будь ласка, що так сталось. Все се так несподівано. Мені прямо соромно стає.

— Ну, що ж тут такого? Навпаки мені дуже сумно, що Вам та довелось перехвилюватись... Але я був радий стати в пригоді вам... Прошу!..

Я дуже ввічливо розскланююсь.

Вона слабо посміхаєть ся.

— Дуже дякую вам. А ви здаєть ся хворий були, то може се пошкодить вам? — і злегка смієть ся.

— О ні, ні, прошу не клопотатись.

— О, боже! Я певно зараз така неряха, распатлана, заплакана. Пробачте, будь ласка, я зараз...

— Прошу вас.

Вона відходить в свою спальню.

Я роздивляюсь. У неї дві кімнати. Перша, де я, вітальня, не розкішно, але з дуже тонким смаком прибрана. Жадної зайвої речі, жадного дісонансу, фальші. — Усюди видко тонку смаковиту руку, яка з утіхою слідить за обстановою. Тони м'яккі, світлі, приваблючі.

Через кілька хвилин вона з'являєть ся чиста, вимита, тільки очі червоні. Лице в неї свіже, злегка рожевате, ніжне. Вона ще зовсім молода, рухаєть ся жваво, струнка як дівчина. Але очі темні, чисті і без кінця приваблюючі суворим холодом. І чим більше дивлю ся на неї; тим більш і більш жагуче тягне підійти і поцілувати їх довгим-довгим поцілунком. Ах, піднімаєть ся

якась темна хвиля десь в глибині, але я рішуче давлю се по-чутте! Хо́да в неї легка, граційна.

Входить Іван Іванович. Починаємо говорити. Стає в кімнаті тепло, затишно, радісно. Пані смієть ся щирим звінким дівочим голосом. Вона з гумором — і в її товаристві, справді, не нудно перебути.

Ми потроху розбалакались. Була колись в Швейцарії, разом з Олесем тікали. Потім повернулись. Жили в Києві. А потім захотілось на провінцію. Олесеві так хотілось попрацювати з'на-родом — пішов сюди в адвокати. От і оселились.

— Пробачте мене — починаю я — Може се і не зручно...

— Будь ласка.

— Але чому ви розійшли ся з чоловіком?

— Е, голубчику, се занадто тяжке питання. Ну та вже коли поспитали... Я й сама не знаю. Мені здаєть ся, просто оця нудота міста, оця косність розбила наше житте. Олесь зайнятий, а я все дома і дома... Товариства немає. Робити нема чого. От і нудиш ся і нудиш ся...

Ну а потім сварки, чим далі більші... і пішло.

Олесь поїхав на спочинок на дачу, прожив з місяць та від нудьги і закохав ся. А я з помсти теж...

От і порвалось! А зараз у нас хороші відносини — теплі, приятельські.

Я перевів розмову на ив'їші теми. Уже пізно ми піднялись і побажали спокійної ночі. Мені хотілось сказати щось тепле, ніжне. Але я тільки міцно стиснув руку і мені здало ся, що вона також тепло і вдячно відповіла мені і темні очі її на один мент засвітились привітним вогником.

— На добраніч, пані!

— На добраніч, на добраніч!

(Далі буде).

КЛИМ ПОЛІЩУК.**Тут і там.**

Я заснув і сплю в труні.
Я убив шукання муки. —
Хтось ридає по мені,
Заломивши тяжко руки.

Хтось ридає... — Знаю я. —
Він любив мене шалено,
Він є в пісні солов'я
І боїть ся йти до мене...

Там в долині сліз — шукань,
Вічно мукою прибитий,
Він горить огнем жадань,
Сам зневірою розбитий.

Ходить він, як сонна тінь, —
Сіє спомини на квіти, —
І його жахає тлінь, —
І шляхи туманом вкриті...

Я-ж пішов в простір світів,
Де лиш день в огнях ясніє,
Де лунають сміх і спів
І ридать ніхто не сміє.

Тут є сон і злотна мля,
Тут, в труні закон довічний, —
Тут є вічність, що була
Як вродив ся Добрий, Вічний...

ІВ. СТЕПЕНКО.

Поет вищої краси — М. М. Коцюбинський

В квітні, 1918 року, на другий день Великодня, коли скрізь на Україні лунали радісні дзвони, коли мільйони сердець падали особливо любов'ю і згадкою про того, хто пішов на хрест за людей, — Чернігів, з болем у душі, ховав гордощі України, її талановитого белетриста і вірного сина, М. М. Коцюбинського.

Коли вмирає звичайна людина, входить в серце мимовільна журба. Коли вмирає талан і обривається недоспівана пісня, душі стає ще болючіш. І сумує і не розуміє, у-купі з засуженим на смерть поетом Майкова, — на-що гине чудовий хист, який дав світові так багато високих насолод? Кому потрібен його довчасний загиб?

Але, коли болем у душі відбивається смерть чужоземних талановитих людей, то смерть своїх, що підносять рідний народ, а тим паче, — який не став ще на ноги, — така смерть мусить вражати ще більше. Бачиш перед собою величезну нерозчищену ниву, бачиш мало робітників на ній, та й ті падають один за другим, — і в душі зростає гірке питання: чи швидко знову з'являються такі ж самі?

Важкий, вразливий для серця малюнок!

І через те з особливим болем стріли ми у свій час вістку про довчасну смерть нашого талановитого белетриста.

Що Коцюбинський був дійсно видатною поетичною силою, доводити тепер зовсім зайво. Від талану вимагається живе малювання життя або вияв особистих дум і настроїв, і коли це є, то твір подібен до магніта, що притягає до себе всіх, навіть проти волі.

Така сила талану, цього примхливого чарівника, цього носителя і передавача краси.

Таким дійсним мистцем був наш незабутній Коцюбинський. Факт перекладу різних його творів на європейські мови досить, яскравий сам по собі: з нього видно, що Коц. умів передати мистецьку красу, вмів запалити в своїх творах той чарівний вогонь, до якого з усіх кінців світа прагнуть люде, — ці втомлені подорожні, що йдуть по хмурих і важких дорозі незвісно відкіль, незвісно, — на-що і куди.

І факт цей особливо важливий через те, що доси, при всьому знайомстві Захода з славянською творчістю, він дивився на неї згорда. Тим більше це мусіло виявитись відносно українців, які тільки починають притягати до себе увагу західної Європи. І, не вважаючи на

пе, Коц—го було мудрим Заходом оцінено. Який кращий доказ цінності нашого гарного белетриста?

Але, визнаючи за людиною хист, і наділюючи йому, таким чином, багато, — ми далеко не виясняємо собі вдачі та значіння його. Ми лише входимо в країну цілої низки питань, торкаємось тільки форми з'явищ і цілком не зачіпаємо їх істоти.

А тим часом вияснення вдачі, хисту, його напряму і сфери пристосування тільки й складають те завдання, яке треба розв'язати для визначення дійсної, а не примарної коштовності письменника.

Таке вияснення має не тільки теоретичний інтерес, а й чисто практичний: воно мусить показати, яким шляхом іде українська культурна творчість і чи має внутрішнє право на розвій український народ, який створює письменників, подібних Коц—му. Одже, в чому міститься хист взагалі, Коц—го — з-особна?

В даний час змагатись про те, чому спеціально повинно слугувати мистецтво, цілком даремна праця: воно повинно одбивати в собі все: і реальне життя, і фантазію автора, і філософську глибочинь і голубі звання струмочка. Не можна вимагати заміни одного зміста мистецтва другим, бо це значить — не розуміти спеціалізації мистецтва, різности кожного вигляду його.

Але, при цьому всьому, відомі ступні в мистецтві, як і в житті спостерігають ся. Мистець вважаєть ся тим вищим, чим більше в творчості його зачеплено складних і глибоких питань.

І через те твір соціально-філософського напряму промовляє нам далеко більше, ніж твір, присвячений природі чи переживанням чисто особистої вдачі.

От через віщо Л. Толстой, чи Достоевський особливо шанують ся всім світом, що разом з ними йде до розгадки зміслу життя і знаходить в їх творах, коли не її саму, то, принаймні, мистецьку її спробу.

До цих мистців громадського типу відносять ся і Коц—ий. Як в житті він був справжнім ідеалістом-громадянином, так і в творчості він явив ся тим же. Але про письменника не досить ще сказати, що він був громадянином-поступовцем.

Завдання науки заснованої на ній критики міститься в тому, щоб знайти відзначне для письменника, цю душу його, що в окремих творах, дробить ся на частки; лишаючись в якості то ж самою.

Яка ж прикметна риса творчости Коц—ого?

З розгляду його творів ми бачимо, що це — риса естетизма, шукання прекрасного, — але прекрасного світлого, бадьористого, життєдавчого. Сумне, навіть журливе, не в природі його творчости. І, не дивлючись на деякі темнуваті тіні, все воно сяє перед нами, як світ-

ле блакитне море, що грає під золотим промінням мільоном ізумрудних скалок і віє радісною, привітною ніжністю.

Коц-ий справжній мистець світозорно-прекрасного.

Вустами героя одного з своїх творів (Сон — VI ст. 96) він заявляє, що без поезії чи краси „життя — злочин“, і сам в своїх творах дає її, втілену в різні форми. Розуміння краси — суб'єктивне; у Коцюбинського — вона все світле, радісне, м'яко-ніжне, і таку красу він показує нам, насамперед, в природі — рідній чи чужій, байдуже.

Коц-ий розуміє, любить природу і уміє її описувати. От приклади:

„Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлові скійки: стулились краями 2 половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там хожу і шукаю спокою... йду.

На небі сонце — серед нив я. Більше нікого. Йду. Глажу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса. Йду далі. Киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилить ся й тче... тче тонких вусів зелений серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок... Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджол. Просто під ноги лягла співуче арфа й гуде на всі струни“ (Interm. V, 55).

І такими образними, прекрасними описами повно багато творів Коц-ого, близько нагадуючи нам мистця пейзажу Тургенева чи більш нам сучасного Короленка. Коц-ий, як пейзажист, стоїть на одному з ними рівні.

Чутливий до покрас природи, наш письменник не міг бути байдужим і до покрас народної поезії, і наслідком уваги до неї явились два його твори — „Тині забутих предків“, де виведено цілу сітку повір українських гірняків-гуцулів; а вдруге, — „На крилах пісні“ (Поєдинок), де, на підставі тексту народної пісні про напад розбійників на чумаків і смерть чумака в степу, Коц-ий намалював цілу картину цих подій з психологічним аналізом отамана чумачої валки і вмирущого хворого. І читач ніби бачить перед очима цей рідний безмежний степ.

„Брязчать мережані ярма з терновими запорами, поскрипують нові чумацькі мажі, укриті шкурами, закурені в далекій дорозі. Біла во-

зів ідуть чумаки, на пужално опираючись... Не турбує їх думка про те, що нікому доглянути їх у далекій дорозі, в чужій стороненьці!... Змиють чумакові голівоньку дрібні дощі, а розчешуть густі терни, а висушить ясне сонце, а розскуйдить буйний вітер...

Воля чумакові наймиліїша... А хіба ж не волею віє од цього простору широкого, од цього степу хвилястого, як море, безкрайного!.. Чи ж то не воля? Синіє он там, далеко, за тими могилами високими та хорошими, що так мріють на небосхилі!.. Гей степи, — поля, — роскші моя! вириваєть ся із уст поета, й ми цілком розуміємо захоплення його і рідним степом і рідною піснею, що каже нам про цей степ“. (На крилах пісні — III, 140).

Природа, поезія в душі того, хто любить красу, створюють особливий світ і одтягають його від життя буденного, дрібного.

На ґрунті такого відходу від життя творить ся в історії, між иньшим, аскетизм, монастирство, і, зрозуміло, що душа поета, яка шука поезії, пориваєть ся до монастиря, цього тихого притулка: тут, на його думку, джерело поезії, тут так воздбно, спокійно, урочисто; тут для здатної до мрій душі розсвітають маріння, надії, журно-світлі думи.

І наш письменник іде туди, але вертаєть ся з сумом. Він малює нам жіночий монастир. Жінка і монастир! Скільки в цих словах ніжно-принадного, особливого. Жінка — це вславлена поетами істота. Образ незлобности, м'яккости, любови і всепрощення. А черниця — особливо. Одречена від грішного світа, од світових турбот, і повна янгольських образів, небесних гуків. Такого сполучення розмаїтих чистих прикмет ждемо ми од мешкальниць жіночого монастиря, куди повів нас Коц-ий.

Це один з кримських монастирів, — обмитий морем, отінений одвічними дубами та буками, залитий пахощами гірських трав. Скрізь райська краса; все надить людину до миру, тиші, одради; все мусить гасити на серці ворожнечу й злобу. І що ж ми там бачимо? От перед нами повна віри черниця Юстина. Навіть в природі вона бачила торжество та символ релігії. Коли в осени „ліс одягав ся у жовте й червоне листя, а сонце обертало його у золото й вогні... Йї здавалось тоді, що то сонми священників, у золотих ризах, із палаючими свічками в руках, правлять службу Богу, а купи чорних сосон, мов сестриці-черниці, побожно схилившись, слухають святі слова. Вона чула тоді співи“ (У грішний світ, — 122).

Такій молитовно-аскетичній душі тільки б і жити в монастирській обстанові, — тут їй перше місце.

Але виявляєть ся, що — ні. Вона, бачите, робить „злочин“: посална гуменю збирати для неї малину, вона захопилась чудовими

пейзажами і назбирала малини менше, ніж гуменя сподівалась. За такий „злочин“ її разом з другими, з монастиря прогнали. Але приметний самий процес вигнання, про який згадували черниці по дорозі.

„Юстина ще й досі тремтіла; у неї все ще стояла перед очима висока чорна матушка-ігуменя: товсті мішки скачуть під злими очима, ціпок тремтить у руці, золотий хрест плигає по грудях.

«Де малина? Ножерли? Малина моя де? Роспустні!.. Геть звідси!..» (стр. 181).

З таким напучуванням мусіли одійти черниці відтіля, де вони шукали миру для своєї душі, — і туди, в „грішний світ“, відтіля вони новтікали.

Але по дорозі скоїлось чудо. Черниці, що верогували, помирились; прогучало не шаблонне, а щире слово „сестра“, і в душу вигнанок влилось те тепло, що було скуто холодом монастирського проживання.

І всім їм стало тепер бадьоріше, тепліше.

„Сонце ховалось за гори і чорний морок вставав із мертвих борів. Та то байдуже, бо вони знали, що там, у долині, куди простують, світить іще сонце та беть ся хвиля живого життя“ (188).

Таким чином, разом з другими, і наш письменник знову ствердив, що не в аскетизмі, не в утканні од життя міститься зміс його, — що він в самому його процесі. Так, не знайшовши потрібної краси серед окольних покрас монастирського життя, він спустився в „грішний світ“, в саме лоно бурхливого життя.

Життя наше дійсно бурхливе море. Але через віщо ж нам так тяжко виходити з нього? Через віщо для нас нема нічого коштовнішого над життя? Довго і складно одповідати на це, але досить підкреслити одну істотну рису, щоб зрозуміти нашу прихильність до життя. Процес його це перш за все — процес переживань задовольнень, що підтримують наш організм. Нема їх, перетинають ся вони або чергують ся з стражданнями, — і нема життя: нема в ньому принади та відради.

Життя через те — в задовольненні даних нам від природи потреб і в утворенні нових, що сприяють нашому розцвіту і повних все більшого та більш тривалого задовольнення. Так зрозумілий інстинкт життя бува остільки міцний навіть у дрібницях, що заслоня собою тяжке почування смерти.

Цікавий в цьому зміслі нарис Коц-ого „Хвала життю“ (Тіні...). Автор малює нам руїни Мессіни через рік по землетрусу, що поховав до 40 тисяч трупів. Ще йшло розкопування; ще глибокий сум вітає над зруйнованим містом.

З безладної греди каміння випливали чорні постаті і нечутно ступали по гарячій землі купками й по одинцю. Йшли якісь дами в довгих гарних вуалях, з мертвим, застилим обличчям, похмурі робітники, — і їх суворість наче замикали чорні костюми аж до краваток з крепу... висіли потріскані стіни палаців, без вікон і дахів, з дверима, ще до половини завалені грузом. І знову сунулись чорні муштини й тихі жінки, наче черниці, немов гості похоронні йшли комусь віддавати останній привіт. Чим далі я посував ся, тим частіше стрівав цей люд в роботі, тим виразнійше я почував, що щось мене мулить“ (ст. 133).

Але ось він повернув на вулицю S. Martino і побачив тут де-що надзвичайне: в одному місці зібралась юрба, переважно жінки. Вони збили ся круг візка, як чорний бджоляний рій.

Я побачив, що весь перед візка засажений був гарними скляночками в золотих етикетках, і що пишній добродій простягав над юрбою до неба ті самі блискучі склянки — Сіньори і сіньорини! — випускав він глибоко з грудей і од самого серця, — Сіньори і сіньорини! Ви бачите тут одно з дійсних чудес сучасної косметики. Ся помада є найпевніше средство заховати молодість і красу. Легким шаром ви втираєте на ніч її в лице, і рано встаєте свіжі як од роси троянда. Кожна склянка — чотири сольдо“.

Він тицяв їх в руки жінкам, брав нову склянку і підносив її над головами юрби, в блиск південного сонця.

— Сіньори і сіньорини! Молодість і краса — тільки 4 сольдо!

А гарні жінки, вкриті крепом жалоби, тіснили ся круг візка, і ті жажливі, мертво-блискучі очі, що не вмщались в орбітах, що замкнули у собі расхитані стіни, вогонь, труви найблизших, і могли б дати фотографію катастрофи, стежили пильно за кожним рухом рудовологого шарлатана й ловили вуком, ще повним грому пекельної події, та крику смерті, його натхненну промову: — Сіньори і сіньорини! Ви бачите одно з дійсних чудес. Тільки чотири сольдо за молодість і красу. (ст. 137 — 8).

Цей нарис автор назвав патетично „Хвала життю“, і нам зрозуміла ця хвала життю, навіть в самому порожньому його прояві, навіть при самому грізному контрасті катастрофи, що все сколихнула.

Смерть — страшна, руїнна, одворотна, — і через те помітне, навіть саме дрібне життя, що вироста серед руїн, здіймає душу, надить красою.

От через що, стурбований було виглядом мессінців письменник, по цій життєвій сценці, „раптом побачив далекі зелені гори, залиті радісним сонцем, помаранчові сади, безконечний шовковий простір

блакитного моря, і душа моя проспівала над сим кладовищем хвалу життю“ (ст. 138).

Люблячи життя, як красу, і все краще, світле в житті, як вищу красу, або вище життя, — Коц-ий шука її, де тільки може, і дає нам почути її в самих яскравих проявах. І навпаки: смерть одштовхує його від себе, і прекрасне вмерле з'являє він відчуває тільки в період його життя. Ілюструєть ся це оповіданням „Цвіт яблуні“. У героя вмирає дочка. Він переживає самі тяжкі страждання, не знаючи, чи вона помре чи ні. Але ось дочка його вмирає. Лежить у труні. Складні його почуття перед труною дочки, що в його свідомості уже не являєть ся дочкою. І він уже не батько, а тільки письменник, що бачить перед собою лише матеріал для твору.

„Я дивлюсь на це воскове тіло, і дивний настрій обхоплює мене. Я почуваю, що воно мені чуже, воно не має жадного звязку з моїм живим організмом, в якому тече тепла кров, що я кохаю не те, що я сумую не за ним, а за чимсь иньшим, живим, що лишилось у моїй пам'яті, відбилось там золотим промінням. А моя пам'ять, той нерозлучний секретар мій, вже записує і цю безвладність тіла серед цвіту яблуні; і гру світла на посинілих лицах, і мій дивний настрій“. (Гр. св. III, ст. 9 — 10).

Одвертаючи свої очі від смерті і пориваючись до покрас життя, Коц-ий шукає їх в самих невизначених виписах, аби тільки від них віддавало яскравим блиском, незвичною таємного життя, але такого, що підносить душу. На цьому ґрунті зрозуміло для нас оповідання „Як ми їздили до Криниці“, — на звісну ярмарку; зрозумілі ті почування і захоплення, якими супроводилась подорож на це піврелігійне свято.

„Смеркає. В нас горить нетерплячка: коли почнеть ся?.. Он показав ся димок, десь блиснув вогонь. Ми жадібно стежимо за кожним новим. Ось там знову дим весть ся, а онде виткнулись з темряви ясно-зелені галузки, і кожний листочок можна б перелічити. По чорній землі скрізь розцвітають, як маки, вогняні квітки. Скоро уся долина і гори блещать вогнямї і разом з димом з землі здіймаєть ся вгору і пісня. Є в цьому якась дика принадність. Щось воно будить. Я сам хочу співати, своє щось, окреме, аби співати. Роскласти священний вогонь і видобути з грудей дрімаючий предківський голос“. (V, ст. 155).

Такою невизначеною красою, як нічні вогні, перевиті піснями, надихаєть ся письменник. Тим більше притягають його елементи життя, в яких містить ся визначена, яскрава краса. І хто не згодить ся з тим, що одною з таких окрас життя є особиста любов, що освітлює наше життя яскравим племінем, — то ніжним, то гострим; що навіва

серцю соловіїні пісні, рожеві мрії, що надить і до подвигів і до переступів. Любов з розмаїтими ознаками — від Ромео та Джулетти Шекспіра до Квазімодо Гюґо. Особисте кохання, як золоте сонце, притягає од віку душі поетів і, певно, цьому притяганню не буде кінця й переводу. Особистому коханню, чи безпосередно чи як окремому елементу, багато уваги віддав і Коц-ий. Бачимо ми і зародження цього почуття у 18 л. юнака, в оповіданні „Дебют“, почуття, змішаного з неприязню до предмету почуття, що не відповідає на нього і доводить його до спроби самогубства. Описується в нього любов, як спалахнення, як бажання незвіданого, що потім охоложується по його задоволенню, як це в оповіданні „Не — коштор“. Описується і любов, так звана, незаконна, що кінчається смертю закоханих, — любов турка Алі до чужої жінки, що не любить чоловіка і віддана за нього примусово, як це в оповіданні „На камені“. (IV т.).

Описується і любов, що доходить до переміни переконання, — як в оповіданні „Лялечка“ (IV т.). Тут виводиться ідейна дівчина-вчителька, що боролась і страждала через невміле втручання батюшок у справи школи. І врешті, ця одинока вчителька, пригріта увагою священника, закохалась в нього, ідеалізувала його, при всій його звичайності і навіть відданості вини, — і сповнилась релігійних переконань. Малюється, навпаки, і любов, як підтримка в подвизі і соціальних переконаннях; такі оповідання — „Дорогою ціною“. („Гр. світ“), *Fata morgana*.

І в других нарисах видно хист автора змалювати, і все з нового боку, — особисте кохання, цей видатний чинник і світлик нашого життя.

Але особиста любов, — до ідеалізованих „неї“, або „нього“ — це лиш один із виглядів світового почуття любови. Вона стільки підтримує життя, скільки й руйнує його; стільки ж створює радощів, скільки й мук, і нагадує нам троянду, перевиту колючками. Але єсть иньша любов, — трудна для владаря її, але яка сіє на землі або, принаймні, пилює сіяти тільки щастя, тільки життя. Це любов до людей, альтруїзм, почуття некорисливе. При сучасних класових умовах життя, коли людині особливо доводиться боротися за життя, альтруїзм видається надто коштовним і, як почуття, що підтримує життя на землі, він складає вищу його красу. Найвидний його прояв — це віддача життя за других, — і таку любов оцінено уже давно.

Це почуття, створене первісно громадським життям людей, може існувати, і в давні часи існувало, навіть у найменше культурних людей. Але, з розвитком класової боротьби, воно в противенстві з себелюбством: всі ми знаємо, як тяжко віддавати своє другим, як ідеалі-

сти світа і тепер од багатьох духовних міщан одержують погордливу назву дурнів.

Тим ціннійші люде, що носять в собі і росновсюджуть альтруїзм, — цю вищу життєву красу. Із письменників, взагалі мисців, далеко не всі носителі цієї ідеї, і через те, з особливою пошаною повинні ми ставитись до тих, хто шука в людскості блискіток сонця альтруїзма, щоб, разом з другими, запалити і віродити духовно весь світ. До відшукання цієї вищої краси і вислову її, з метою насолоди і щастя других, прагнув у своїх творах Коц-ий. Можна навіть сказати більше: головну увагу в них він оддав власне вихваленню альтруїзма у своїх прекрасних мистецьких образах. Він, перш за все, малює його нам в елементарних формах, в християнському його вигляді, — в формі поривання до примітивного добра, пробудження сумління.

От — оповідання „Пометив ся“. Біля Дунаю, для переходу через руський кордон, зібралось, шукаючи щастя двох пролетарів — один селянин, другий — зруйнований гультай-пан. Вони обидва розказують своє життя. Селянин любив дівчину, але, не маючи грошей для одружіння, пішов на заробітки, заробив грошей і вернув ся; але, на його жах, кохану його звів пан, і вона пішла незвісно куди.

Роздратований селянин хотів убити пана, підпалити його дім, але дізнав ся, що пан зруйнував ся. Він махнув на нього рукою, а тепер, виявилось, стрів ся з тим самим паном. В душі його зразу знялась буря „Якась сила шарпанула Свиридом. Згадки колишнього, що вже 4 роки як проминуло, отого колишнього, гіркого, болючого, принесли з собою і відгомін тої жадоби помсти за знівечену долю, що колись владно запанувала над покривдженим. Якась сила шарпанула Свиридом. Але глянувши на пняного ворога, що, засипаючи, дільки тулубом лежав на суходолі, а ногами в воді, він з огидою відвернув ся і сливе вибіг на прикрий беріг.

— Хай вода свята помстить ся за мою кривду! Хай вона забере тебе! — казав Свирид до себе, важко відсапуючи.

Він хотів бігти, але зупинивсь.

За цю хвилину в душі Свиридовій счинилась боротьба. Його серце то гвалтом намагалось помсти, то страхалось запропастити життя людське, статись причиною смерти людини. Боротьба та тяглась одну йно хвилину; якась почуття взяло, мабуть, гору, перемогло, бо Свирид вернувсь до Дунаю, де по коліна в воді лежав пняний Лука, похрапуючи носом. Свирид на превелику силу витяг з води Луку, хоч той вовтузив ся з ним та белькотав щось крізь сон, звів його й сливе поніс вулицею“ (ст. 30 — 31).

„Якесь почуття“, що взяло в душі селянина гору, був власне несвідомий альтруїзм, тісно зв'язаний з саможертвою і всепрощенням. Всю цю гаму почувань він знову виявив, стрінувши, як би в нагороду за все, свою кохану Марію. „Хай тобі Бог простить, — сказав він. — Слухай, що я тобі скажу. Не маю я волів круторогих, нема в мене і червінців у чересі... Є в мене самі ймо руки оці жилаві та роботящі, що не злякають ся жадної праці. Годував ся я з них доси, вигодою й родину. Як я тобі не гидкий, Маріє, не обридлий, то будь мені дружиною. Та помандруємо на Молдаву, щоб ніщо не пригадувало нам лиха нашого...“ (ст. 32). Й вони подались в путь... „І в серці подорожних зоріла надія на кращу долю, що розвіє колись самі згадки сумного минулого“. (ст. 33).

Струни того ж альтруїстичного почуття, хоч і з-під кори глибокої огрубілості, гучать і в оповіданні „Що записано в книгу життя“. (VI т.).

В сім'ї бідного селянина живе стара мати, — безсила, нездатна до праці. Вона всіх обважа і сама себе обважа. Врешті вона стала прохати одвезти її вмерти в ліс. „Гріха не буде, — казала вона... — У гаю чисто і біло... дерева, як свічі у церкві... Засну й прокинусь та й скажу: „Матінко Божа, не суди сина, суди нужду людську“. На те не зважай, що скажуть люди. Як біда прийде, де тоді й люди? Нема... Загибай сам!“ (ст. 167).

Син спочатку не згожував ся з нею, але потім, під впливом потреби, став схилатись на її пропозиції та міркувати. „На що життя старому? Старе мусить вмірати, молоде жити. Так все на світі. Старе листя спадає, молоде наростає... Так все ведеть ся, відколи світ. Нажилась стара, а вмерти не може. Прохає смерти — не дає Бог. Хіба гріх помогти?“ (ib.).

Він зважив ся на дику міру і одвіз ненюку в ліс. Але, коли він їхав назад, в душі його з'явила ся боротьба. Повстали образи минулого, свідомість чогось негарного в його вчинку і сам вигляд покинутої старої.

„По небі пливла самотна біленька хмаринка, як тїнь голубих крилець. Одвів очі од хмарки, скулив ся весь. Щось холодне залоскотало під грудьми.

Може, то не хмарина, а душа мамі плеве?

І думки побігли назад. Лежить в гаю, на холоднім ложі, як підстрелений птах, дивить ся в небо крізь сльози. Тільки свічка плаче над нею і капа гарячий віск на сухі, до смерті зложені руки...“ (ст. 174)

В цій душевній боротьбі він доїхав до рідного села.

„Хати вже виділились. Тоді він раптом підняв ся на санях, подивив ся вперед, озирнувся назад себе і завернув круто коняку...

І поніс ся в туман, серед клаптів збитого снігу, що викидала на нього коняка, назад по бабу“ (ст. 175).

Але особливо яскравою ілюстрацією примітивного альтруїзма є нарис „Пятизлотник“ (Поєдинок). У бідної баба Хими є в схові пятизлотник.

„Давно, давно, як ще вона віддавалась, бабка її кинула її того пятизлотника на посаг; з того часу, білі гроші перетривали не одну лиху годину, а Хима таки не видала їх, заховала, як найдорожчий скарб. Вона знає, на що ховає ті гроші: ото, як Бог дасть дочці її, що недавнечко одружилася дитину, та ще й дівчинку, баба подарує того пятизлотника внучці, бо вже Бог знає, чи діжде вона кинути ті гроші на посаг унучці. Матиме внучка пам'ятку, знатиме, що мала бабку“ (ст. 122 — 3).

Наступив голодний рік; їсти було нічого, — грошей дістати було ніде. Чоловік Хими, Хома, який знав про існування пятизлотника, кілька разів намовляв її витратити ці гроші, що лежали, на його думку, без користі.

Але Хима, витримавши од нього свару, стояла на своєму. Прийшли ціновщики і забрали за борги її свитину, але й тоді вона не поступилась, пославши чоловіка позичати гроші в пана.

Але ось вона в церкві почула повідомлення священника про голодні губернії: ця звістка глибоко запала в її серце.

„Невеселі повертали Хима та Хома з церкви, бо в долі тих голодних, про яких читав батюшка, вбачали вони свою власну долю, а уява малювала їм цілі села голодних людей, без крихти хліба, як і їм може доведеть ся лишитись, коли не роздобудуть де хліба“ (ст. 122). Думка про цих голодних все більше гризла її, і от Хима зважилась. Вона „вийняла ганчірку з пятизлотником... що тридцять літ ховала, як око...“, і „після служби Божої Хима наблизилась до карнавки, не швидко добула з ганчірки пятизлотник, потримала його в руці й кинула в карнавку. Цок!.. Довгу хвилину стояла Хима перед карнавкою, слухаючи, як той гук „білих грошей“ лунав в її ушах, але на серці в неї стало і радісно і весело, мов на Великдень“ (ст. 132 — 3).

Всі розглянені оповідання, характеризуючи кращі сторінки народнього духа, ілюструють альтруїзм в його примітивній і несвідомій формі, а головне, — в вигляді випадкового прояву. Але в житті важлива не випадковість, а пляномірність, обміркованість і постійність. В житті — мало бажання приносити добро, — а треба знати, в чому по-

винно міститись добро і чи дійсно наша поміч виявить ся корисною. А то ж голодному організму може пошкодити і хліб, даний невміло.

З огляду на це, не досить одного загального і примітивно-християнського альтруїзму, а потрібен такий, що будесть ся на підставах наукових, хоча-б приближно. А для цього треба знати ґрунт діяльності і дійсні засоби вигоїння лиха. Та й то треба пам'ятати, що наші знаття мають стосункову вдачу, — і міняють ся в своєму значінню при зміні часу та місця.

Про те, узагальнюючи наукове вивчення громадського життя, можна визнати неспорним, що в основі його лежать економічні відносини, і що та чи иньша вдача їх гостро виявляєть ся і на других боках нашого життя. Нерівність у поділі цінностей створює соціальну і політичну різницю, бідність, темноту і злочинство. На ґрунті матеріальних інтересів створюють ся класи чи групи, з особливими духовними відзнаками, дуже часто цілком розмаїтими.

І через те давно вже проповідь громадського добра чи поступу, без указання конкретної форми його чи соціальної групи, яка його заживає, може бути солодким, але порожнім гуком: Це треба пам'ятати, аналізуючи громадську діяльність, або, що все єдино, громадські симпатії осіб, які нас цікавлять.

Але, на жаль і тепер є чимало людей, що не розуміють економічного чинника життя, і через те з особливою відрадою підкреслюємо Коц-ого в числі осіб, що відзначають ся таким розумінням.

Економіка, як підвалина видатних подій життя, займа в його творах видатне місце.

Ламання родинних почувань (Ціповяз — I т.), горожанський шлюб у селян (На віру — I т.), фарісейство лібералізма (Коні не винні — VI т.), селянські земельні розрухи (*Fata morgana* — II т.) і т. п. явища, викликані чисто економічними причинами, знаходять собі численний відбиток у автора, що розуміє взаємини економіки і духа.

Єсть у нього твори, що яскраво показують едмовні наслідки економічного неладу, в вигляді вбожества, тьми і т. п. Про останне красномовно оповідаєть ся в нарисі „Посол від чорного царя“ (По люд. — II т.), де фотограф-любитель вжахнув своїм апаратом молдаван, які уявили, що його прислано від чорного царя, щоб одзначити, кого взяти потім на данину. І обурення народу дійшло до того, що його трохи не вбили.

Економічні сюжети та обробка їх Коцюбинським показують з певністю, що його боляче вражала економічна нерівність і лихо, яке з неї випливало. Одже наш письменник був щирим другом „трудящих і ображених“.

Але мало бути тільки другом у серці. Віра і любов без діл мертві, і через те для дійсного альтруїста мало зітхати про людське горе.

Громадський діяч повинен виробити активні відносини до соціального неладу, мусять вказати міри до полагодження його. І коли мистець знайде в собі струну, що гучить згідно з активним громадським діячем, коли він приклика до прекрасних вчинків, — то за це йому честь і слава!

В житті давно існує боротьба з громадським лихом, і в місцевості ця боротьба теж давно знайшла вираза. Це ми бачимо і в Коц-ого. Він був письменником з широким розумінням краси. Остання не обмежувалась у нього красними краєвидами або музичним сполученням гуків. Вона обіймала все в людському житті, що мало на меті її поліпшення. У Коц-ого ми бачимо, як інтелігенція, свідомо горя народнього, виходить на бій з громадською недугою. Цей бій має різноманітну вдачу. То вона виявляється в боротьбі з філюксерою, що нищить підвалину народнього добробуту — виноградники. То рветься вона до просвіти народу („Посол від чорного царя“); то придумує гостру вдачу боротьби з соціально-політичним устрем („В дорозі“ — V т.).

Ця боротьба з громадським лихом малюється в Коц-ого не епічно, не в вигляді канцелярських мір, що прямують до непевного добра людскости шляхом канцелярського листування, пущеного з воздобиких кабінетів. Ні, цю боротьбу в творах Коц-ого звязано з стражданнями, вона має красу подвига. І на цей бік борців він зверта особливу бачність. От перед нами в творі „Посол від чорного царя“ народолобець-крамар. Що тут дивного, — скаже хто-небудь. А виявляється, — єсть дивне, єсть прекрасне. Це був, „Урядовець із блискучою прилістю та впливовими родинними звязками“ (ст. 36, II); оповідач привик бачити його „в товаристві провінціальної „золотої молоді“, пишного своєю бездоганно-модною одежою та аристократичними звичками“. Що ж із ним трапилось?

Він почав думати.

„Поруч живуть люде — одні безпомічні, здичілі в темноті, другі освічені, узброєні в знаття — і не злучають ся, не еднають ся, мов би Бог зна які кордони розлучили їх! Навіщо таке світло? Що воно варт? (ст. 45). — Він побачив, „що у тих людей, часто-густо щирих, не стає властиво зваги взяти розбрат із життям упривілейованих клас і, замість великих слів, робити хоч мале, та справді позиточне діло“ (ib.). І от він „кинув службу, продав свій апарат, дорогу панську одіж, склав якусь кошійчину і рушив на село, тільки вже не послом від чорного царя, а від царя ясного, що йому наймення „світло знаття і любови“. Вас дивує, чого я став крамарем, а не пішов учителювать, абе

писарювати? Так, бачите, зручнійше. Тут я почув себе вільним, незалежним... Навіть ясне око пана станового не зупиняєть ся на такій маленькій особі, як сільський вкрамар. А маленькій особі, тим часом, уже хоч би через її незначність, ліпше наблизитись до селянина, ліпше вплинути на нього, робить діло.

Тільки чи багато зробить одна людина?" (ст. 47).

Деякого роду подвиг робить і герой оповідання „Для загального добра“ Тихович, у боротьбі з філюксерою. Здавалось би, що тут трудного? І так і дивлють ся деякі його товариші по праці. Але для Тиховича його користна робота — цілий ланцюг страждань. Вперше, — він непевен у її доцільності, бо знищення філюксери у винограднику відбуваєть ся не всюди, і через те робота подібна до товчення води в ступі.

Вдруге, йому доводить ся йти в суперечку з тим же народом, якому взяв ся послужити і, одначе, добро кожного він руйнує, ніби Атид, без всякої за це нагороди. При таких умовах робота, що проводить ся прокльоном тих, для кого працюєш і навіть добро яких руйнуєш, робить ся зовсім подібною до подвигу.

І цілковитим подвигом малюєть ся нам справа тих, хто гадає про радикальну зміну життя і не жалує свого власного життя. Не можна не дивувати ся височині духа, як особливий красі цих людей, що яскраво світить до кінця їх життя, як це видно в оповіданні „Невідомий“. (V т.).

Високо ставлючи інтелігенцію, як щирю захистницю інтересів народу, Коц-ий разом з тим з доганою відносить ся до ліберальних балаклів, або до будих радикалів, що зреклись минулого і задовольняють ся буденними благами життя. Такий, напр., Аркадій Петрович в оповіданні „Коні не винні“. (VI т.).

Підкреслює Коц-ий тіні і в житті дійсних радикалів, напр., в нарисі „В дорозі“. (V т. — Дебют). Один з них, що приїхав для партійного доручення, завів роман з дочкою хазяйки і, одержавши листа з дорученням, непрочитаним поклав його до кипені. По духовній боротьбі він спочатку приніс громадське в офіру своєму особистому. „Він має право. — міркував він. — „Право на повне життя, що не повторить ся більше. Хто забронить? Хто може? Хто може згасить його „я“, стерти всі коліри, знищити запах... хоч би то було потрібно для тисячі других? Других, яких навіть не знає. Чорт? Він не оддасть їм всього... він має право й собі щось лишити“. (ст. 173).

В такому стані бавив він дні за днями. Але несподівана зустріч вернула його до раніших ідеалів. По двох літах він тепер побачив старого знайомого Івана та його дружину Марію.

„Він пам'ятає того „бандіта“, що гремів на зібраннях. Кликав до бою, гарячий, одважний, любий і його жінку, таку маленьку, рухливу, що ще недавно була осередком. „Товариш Марія“. Яким чудом вона ще на волі?“

Одповідь була ясна. Подружжя заспокоїлись. Правда, вони ще критикували лібералів; переказували жаховисьька дня, але все це між иньшим, за обідом, і, головно, з таким спокоем, з холодом навіть, наче факти з середніх віків, які можна згадати, але не можна збагнути“ (ст. 176).

Але переважним їх клопотом було спання по обіді, порання в грядках, з курами, свинями і т. п., — в кращому разі читання гіршого роду декадентського письменства. Юнак Кирило обурився таким падінням булих радикалів і сказав їм гостро про це. Але й це не справило на них враження. По змаганню з ним вони так же спокійно пололи собі грядки.

Тоді обурений ними юнак переніс частину обурення і на себе. „Хіба і він не в такому стані супкоюю“. І перше, що він зробив — заклав руку в кишеню і витяг лист. Потертий, помятий, і сірий. Роздер коверту і читав. Ні, ще не пізно. Знайшов нарешті, що мусить зробити! (ст. 179).

І до старого діла юнак вернув ся знову.

Безсторонній автор умів знайти пляму навіть там, де, здавалось, знайти її трудно. Радикали балакають і роблять громадський переустрій цілком ширю. Але чи зробили вони що-небудь в ім'я своїх ідеалів у близькому своєму оточенню. Чи подумали вони, напр., про стан своєї челяді. І виходить, що думали мало. Приклад — нарис „Сміх“ (V т.).

По істеричному сміху своєї куховарки, під час погрому „панів“, радикал адвокат побачив те, біля чого що дня проходив, як той сліпий. Ті босі ноги, холодні, червоні, брудні й порепані, як у тварини. Дранку на плечах, що не давала тепла. Землистий колір обличчя. Синці під очима. То ми все ззіли, разом з обідом. Синій чад в кухні, тверду лаву, на якій спала поміж помий, бруду і чаду... ледве прикриту. Як у берлозі... Як та тварина... Зламану силу, що йшла на других. Сумне, каламутне життя, вік у ярмі... Вік без провітку, вік без надії... робота... робота... робота... і все для других... для других... для других... щоб їм було добре... їм, тільки їм... А він хотів ще од неї приятни...“ (ст. 49).

Знаходячи тіні навіть у світлих явищах нашого життя, в його ідеалетах, Коц-ий тим більше знаходить їх у протилежному таборі. Прикладом — є „Подарунок на іменини“, де батько веде сина подивитись, як на забавку, на повішення. Зразок дикости серця...

Над подібними плямами життя Коц-ий, одначе, спинаєть ся мало. Вони занадто давили його, і він одходив од них в блакитну далечинь світло-прикрасного.

А оскільки гнітило його все одмовне у житті, втілене в людях, що не вміють жити миром і любовою, та сповнили весь світ злобою, видко з його ліричного нарису „Intermezzo“ (V — Деб.). Під впливом земного лиха автор каже грізну промову проти людини.

„Ти скрізь. Це ти одягла землю в камінь й залізо, це ти через вікна будинків — тисячі чорних ротів — вічно дихаєш смородом. Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс, брудниш повітря пилом та димом, реवेश від болю, з радости, злости. Як звірина. Скрізь я, стрічаю твій погляд; твої очі, цікаві, жадні, влазять у мене... Ти хочеш виссати мене, всю мою кров, як той вампір. І ти це робиш... Я утомив ся. Мене втомили люде“ (ст. 50).

І герой оповідання лине одпочити на лоні природи. Там його оточа шовковисте зелено-пахуче море полів; там він насоложуєть ся вільним соловійним співом; там йому навівав думи криштальний дзвін зозулї. І він став очунювати. Думки його прийняли величне — спокійну течію. Він забув на час про людей. І от несподівано перед ним явилась людина — селянин, — вірніше, явилось людське горе і серед розкішних ланів заговорило.

Він, селянин, у сім зеленім морі він має тільки краплину. До кого прийшла гарячка та подушила діти, тому ще легше. А у нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорнов.

Люде хотіли голіруч землю узять, а тепер мають: хто їсть сир, хто копає її в Сібірі... Ходиш між людьми, як між вовками. Одно — стережеш ся. Скрізь насторожені вуха. Скрізь простягнені руки. Відний в убогого тягне сорочку із плота, сусід в сусіда, батько у сина. ... Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне? Як можемо жити?“

І по цій гнівній промові селянина чув автор, що кінець його втекам од життя, що знов треба йти до людського горя і брати участь у боротьбі з ним та співати хвалу всім борцям проти людського горя. І він уже в дорозі.

„Прощайте, ниви. Котіть собі свій шум на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здаєть ся так, як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучнями, а тепер натягають ся знову. Чуємо? Ось вони бренькнули навіть... „Прощайте. Йду поміж люде. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає... (ст. 61 — 3).

І автор знов пішов співати про людське горе, знов шукати для себе і чарувати нас красою. Де ж він знову міг її одшукати? Хвалу кому знов могли рокотати його струни? Адже, здається, вище інтелігента, що віддає себе за народ, не може бути вже нічого? Одначе, виявляється, єсть ще де-що, або, вірніше, де-хто... Це, власне, самі представники народу. От перед нами Карпо, герой оповідання „По людському“. Його захоплює панська культура, вважаєть ся ним суто-людською, і він пориваєть ся до урівняння з нею. Для цього він бере II зверхність і на покинуті в спадщину 200 карб. гуляе. І, в наслідку, потративши все, зостаєть ся пролетарієм. Звичайно, цей шлях до щастя — невірний. Більш тверезо дивить ся на справу Семен з нарису „Щиповяз“, — хоч і малоосвічений, але з рисами інтелігентности і навіть ідеалізма. Він бачить тяжкий стан селянства і вважає, що перший його порятунок, — це наділ землею. Про ту ж землю марить і пролетарка Маланка з повісті „Fata morgana“.

„Яка ти роскішна, земле, — думала Маланка. Весело засівать тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишеш ся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного-приймаш лише в яму... Але ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки. Поділять тебе, земле, ой поділять... І мойому дадуть. Ох, Боже, Боже, хоч на старість зазнати того щастя“. (ст. 96 — „У гр. св.“).

Єсть, правда, і скептики відносно подібних марінь, — на кшталт чоловіка II, Андрія. Він одбиток нової, фабричної культури і мріє про появу в його селі фабрики чи заводу, з яких він мав би певний заробіток. В близкому прийдешньому це для нього розв'язання пролетарського питання в самій примітивній формі. „Бо то, пані-добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі в роду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та велике щастя — латочка землі! Крутить ся оден із одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля — а їсть не краще за того, що нічого не має. Хазяї! От фабрика, то вже щось иньше. Не страшні тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін — бери гроші. І він тоді пив пиво. На готові... Чисте, золоте, холодне, пиво (ст. 85—6 гр. св.).

Але життя складаєть ся не тільки з мрій, а і з діла. І от в оповіданню „Дорогою ціною“, (В гр. світ III) ми бачимо активну реалізацію марінь про землю в змислі боротьби за своє право. Приклад цього також в 2-ій частині „Fata morgana“, що відбиває в собі події по оголошенню октябрського маніфесту 1905 р.

Аграрний рух виявив ся в оповіданні руйнуванням панських садиб. Представником цього напрямку єсть булий чабан Хома. Іншою постатю інтелігентного селянина являеть ся тут Марко Гуца, що представля собою апогей розумового розвою селянства в даний час і прямує до соціально-економічної перебудови.

Економіка є підвалина громадського життя. Але цим не виключаєть ся самостійна дія других чинників, на які економіка все ж таки робить свої впливи. З таких чинників новітньою історією висуваєть ся принцип національний, зрозумілий, як вільний розвій ознак народнього життя. Він має менше значіння у пануючих націй і величезне у націй підлеглих. Нація є форма, підвалина життя; без різноманітності життя неможливе, і через те всяке пригноблення нації неприродне і шкідливе. Але, з другого боку, шкідлива і національна виключність, відчуженість од світа. І через те межі предкладання національного над чужоземним мусять погоджуватись з принципами, вказаними великим поетом в словах:

І чужому научайтесь
Й свого не цурайтесь.

Нації, що борять ся за своє національне існування на згаданому принципі, повинні притягати спочуття кожної поступової людини, як прекрасна з'ява у житті. Як така, — пригорнув до себе увагу Коц-ого і татарський поступово-національний рух татар у Криму. Він одбив його у своєму творі „Під мінаретами“ (т. V). Герой оповідання Рустем хоче вести татар новим шляхом, іти до зближення з західною культурою, і за це терпить гонитву з боку заскоружлих своїх компатріотів. Рустема б'ють, рішають посади; його зрікаєть ся кохана. Але страдник Рустем твердо стоїть на своєму становищі в імя оновлення рідного народу. На боці Рустема повні спочуття автора. Але ще більші його спочуття на боці того національного руху, сином і другом якого був сам Коц-ий, — національного руху українського. На протязі 19-го віку в російській Україні він розвивав ся досить слабо. Причин тому було багато, — і одна з них почуття страху. Самі невинні форми цього руху — літературно-культурні були на призрі у влади, як вигляд сепаратизма. І через те багатьма, навіть свідомими українцями, опановувало почуття страху, — як би в чому небудь не прорвати ся, або навіть, як би про твої симпатії не дізнались! З почуттям страху, звичайно, ніяке громадське діло неможливе. Тільки смільці володіють світом. Тільки хоробрість і голінність до жертв складає громадську силу. Це розуміє добре й Коц-ий, і в своєму творі „Хо“ картає лякливих, сьпіва хвалу сміливим. Хо — символ страху,

казковий дід, яким лякають дітей, при погляді на який все замирає. І зовсім даремно.

Люде „жахують ся, — каже про себе Хо, — а не знають, що страх тільки й існує на світі полохливістю других, що старий Хо по-рохом розсилав ся б, коли б усе живе, хоч раз зважило ся ся глянути йому в вічі... Хе, хе! Дурні, дурні!“ (ст. 79 — Поединок).

В цьому оповіданні Коц-ий показує загальні приклади страху, а потім переходить і до українського ґрунту. От перед нами солідний урядовець, українофіл Макар Іван. Літко. Він сидить переляканий, бо мав необережність побувати на вечірці у молодих українців.

„Прохано старших; якое ніяково не піти. Ну ж наслухав ся він там. Се все просто божевільні люде, ті „молоді“. Се кандидати на шибеницю, на краций кінець. Давай їм зараз усе: і свідожу українську інтелігенцію, і народню освіту з добробитом і рідню культуру, і героїв, і патріотів, і грушки на вербі і зірку з неба! Ні, він не міг пробувати далі в товаристві шалених, що самохить ідуть під ніж. Він просто втік із вечерниць, катуливши вуха, озираючись, чи хто не помітив його навіть близько хати, де було зібрання“ (98). „А ну ж, борони Боже, хто постеріг, як він уходив або виходив із зібрання молодих?“ А що тоді буде? Погана справа“ (99).

Макар Іван. замирав од жаху, а спостерегач дід — Хо тільки сміяв ся над цим чистої води „филлом“. Але на Україні були не тільки ці полохливі „фили“. Блука по ній Хо і надібує товариство молоде, що зібралось перед розлукою перекинутись думками про минуле.. Спинаять ся Хо і слухає промови:

„Братіки мої! Здіймає річ один... розходимось ми ріжними шляхами, розлучаємось навки злучені одною ідеєю — ідеєю національно-культурного відродження нашої країни... Перед нами життя, перед нами робота... Розійдёмсь ми проміннями сонця, понесімо світло у темні закутки. Розпливімось глибокими річками, зросімо рідну землю, „як дівочі вінки, зазеленіють наші ниви“... Не лякаймось великості праці, не жахаймось важкої дороги! В ідеї нашій, в нашій праці, в нашій сміливості — сила наша!“ (ст. 109). І один за одним стали висловлювати свої обітницї ріжні, патріоти спеціалісти, — агроном, учитель, лікар, письменник. Слухав ці промови дід Хо і мало ними розчулив ся.

„Слова, фрази! шопотить Хо — це аби-хто зможе! А от ділом довести відвагу й то не нерозсудливу відвагу, а таку, щоб давала змогу повсякчасної праці — це я розумію“... (112).

„Ох, багато бачив він на віку своєму. Бачив він і таких, що, повні молодечої відваги, викликали на герць потуги зла, а як прийшло

що до чого — перші ж пятами наживали... Ставить ся, як лев, а гине, як муха... Бачив Хо таких ох, бачив, і тепер... не вірить!" (ст. 111). Але ж Хо бачив і других людей: на його „довгій тисячолітній ниві життєвій" не одна стрівалась істота, що сміливо зводила очі до гори!" (ст. 79).

І такими людьми виявилась молодь на українському ґрунті, бо наблизив ся рішучий мент його відродження. На Україні стала рости громадська думка; від спочуття, від українофільства, вона перейшла в діло, — з кабінетів пішла на широкі ниви. Звичайно, для цього потрібувались офіри, але наслідком їх був великий урожай. В 20-й вік Україна ввійшла з інтелігенцією, хоча й не дуже численною, але певною і діяльною во імя свого національного відродження.

І цих-то людей побачив і дід Хо в творі Коцюбинського. Зайшов він на село, де жив один із згаданого товариства — агроном; хотів Хо заглянути в корчму. Але подивив ся на табличку і бачить напис „Школа". Зайшов у дім, а там і пан і селяне разом. І весело стало на душі в діда. Обійшов усіх. Зостав ся останній. Український письменник.

І от бачить Хо: „перед ним маленька хата, а в хаті тій, зігнувшись над столом, худий, блідий, змарнілий — працює український письменник, і лиш невелика душа дивить ся з його великих очей. Ледве-ледве пізнає Хо в ньому юнака з повним рум'яним обличчям, що рвав ся до слова пам'ятного вечера. І не дивниця: життя йшло, а було в житті тому і кайданів, і голоду, і холоду, і всього що мусить зазнати співак невільного народу.

— Три чисниці до смерти, рішає Хо, дивлячись на його. Покинь, бо вмреш! лякає він господаря світлички. Бачиш, який холод іде з моєї бороди, а бувають краї, де ще холодніше.

— Покинути? обзиваєть ся тихий голос з над стола. Ні, не покину. Вмрети я можу, але що зроблю, те буде зроблено. Холодом же не лякай мене, бо поки жевріє вогонь, що маю в серці, мені буде тепло й добре!

І Хо стриваєть ся очима з худою, мізерною людиною, і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни.

І ще раз схиляєть ся Хо перед силою вищою й сильнішою від сили страху (ст. 117).

Розглянуте оповідання Коцюбинського відносить ся до 1894 р., це б то до початку його письменницької діяльності. Ідеали, висловлені тут, були і його ідеалами; обітниця служити рідному краю — були і його обітницею. І ми всі повинні визнати, що свою обітницю він виконав гідно. Більше 20 років він зостав ся свідомим і неполохливим си-

ном України; звище 20 років він збогачував своїми талановитими творами рідну ниву. І тут він зробив дуже багато. В чому ж, власне, його значіння?

В нашому житті мають величезну вагу борці за красу, проповідачі ідеалів. Ми часом падаємо в житті, ми дробимось на малу монету, ми спускаємось до мішанства. І от в цей час чуем ми чудовий голос наших ідеалістів, що кличуть нас до краси, що показують нам світло, наливають у серце бадьорість. Ми вириваємося з болота життя і рвемось до світла, — і в душі нашій панує радість. Цей власне вплив справляв на нас 20 років Коцюбинський, і його прекрасні слова могутньою хвилею сягнули навіть на захід і там були прийняті, як бажаний світозорий дар України. Одержавши загально-європейське значіння, твори Коц-ого мали тим більшу, високу історичну вагу, для рідного краю. В кінці 19-го віку російська її частина мала повість не дуже значну. Панас Мирний писав мало. Нечуй-Левіцький творив речі, часом гарні, але більш етнографічного типу. Другі повістярі не давали дуже яскравих річей і по змісту і по розробці.

І от поволі ареною письменства став опановувати письменник з поетичністю, думливістю, ідеальністю, — як у Короленка, з увагою до громадськості і почасти філософським темам як у Тургенева. Він одшукав усе краще в нашому селянстві та інтелігенції, він простежив зріст самосвідомости в масах і через те цілком справедливо може бути названий нашим письменником-громадянином, в кращому значінні слова. Представляючи з себе таке літературне багатство, що посувало. Україну дуже вперед і притягло до неї увагу Зах. Європи, твори Коцюбинського, мають, звичайно, і спеціальне значіння для України.

Надзвичайно скромно і тихо творив Коцюбинський свої чудові мистецькі образи; в гробковій мовчазливості, через поліцейську заборону. Спустили в могилу і його тіло. Але все створене ним — це найгучне і найкраще йому надгробне слово.

Подібно ніжним струнам Болової арфи, гучали прекрасні слова творів Коцюбинського. Вважаючи їм, займалась промінням щастя Україна

І, коли вмер Коцюбинський, то з усіх боків понеслись до його могили гуки національної туги. Слова свідомости кращої частини українського народу.

Ці слова були великою втіхою для осиротілої України. Вони знаменували, що відродження рідного краю пустило своє живуче коріння далеко. Що вже ніякі сили його не вирвуть. Що осяяна свідомістю Україна дійде до свого світлого раю, завдяки всім тим робітникам духа, серед яких почесне місце зайняв М. Коцюбинський, поет вищої краси, співець найдорожчих наших ідеалів.

Спомини про перший театральний гурток у Києві.

Давно се було: коли ще закладало ся Південно-Західне Товариство, коли Микола Витальевич Лисенко ще тільки що скінчив консерваторію у Липську і повний енергії і свого геніального натхнення розпочинав видання своїх збірників народніх пісень; коли Драгоманов в університеті захоплював моледь своїми лекціями про Римську імперію і її шкодливий централізм — тоді далеко приходило ся одводити увагу начальства, щоб висловити певну думку; — коли Антонович виступав з своїми клясично — гарними історичними творами, — коли російська інтелігенція зводила усе українство до пісні — гоп, гоп мої гречаники — і визнавала лише єдине культурне придбанне українське яким широко користувала ся — вареники та запіканку, давно се було. Тоді проти оперного театру (коло теперішнього дому редакції „Кієвської Мисли“) на 2-му поверсі функціонував перший дитячий садок в Києві за проводом двух сестер Ліндфорс: зіставши ся сиротами після смерти гаряче любимого батька, вони взяли ся за сю нову тоді справу, віддавали їй усі свої сили і садок справді користував ся в Києві чималою пошаною. Там виховували ся видатні діячки сучасного українського руху Марія Мих. Старицька, Людмила Мих. Черняхівська. Сестри Ліндфорс не належали до української громади — се були культурні діячки інтернаціонального типу по походженню шведки з широкими свідомими симпатіями до Франції (їх мати належала до французької родини Жерве), вони провели усе дитинство в Черниговщині на селі, Україна — хоча і через вікна панського дому — була їм близька і рідна. До ідеї української нахилила їх демократична свідомість і близькі особисті зносини з такими видатними українськими діячами як Іван Рудченко, Михайло Старицький, Микола Лисенко і др. Вони знали усі прикrostи, які уряд робив українському невеличкому гурткові в усіх його змаганнях; знали, що їх добрий приятель М. П. Старицький возив до пана Київського цензора солодкі торти, щоб викликати його солодкий настрій і користуючи ся ним, здобути ласкавий дозвіл на ту або другу українську книжку. І коли панові цензоріві не подобало ся занадто часто підписувати твори одного автора, старша панночка Ліндфорс залюбки підписувала своїм шведським призвищем український твір, щоб полегчити йому визволити ся з пазурів цензури (так був нею підписаний водевіль „Як ковбаса та чарка то минеть ся й сварка“). Під садком помешканне

було гарне і панночки Ліндфорс користувалися ним для різних зборів. В 1872 р. виникла думка улаштувати який небудь приватний спектакль. Се думкою захопився Старицький, одразу вирішено було поставити щось народне. Під той час Лисенко як раз розробляв українські народні пісні і працював коло своєї першої оперети — Чорноморський побит — Кухаренко, але праця йшла мляво, бо не було надії поставити її хоч на який небудь сцені, пропозиція панночок Ліндфорс додала запалу роботі. Зараз було обговорено, що позаяк і росіяне, знайомі усьому гуртку хотіли прийняти участь, то буде виставлено дві пєси: по українськи — Чорноморський побит — Кухаренко і „Ярославскую кружевницу“ по російськи (якогось невідомого письменника). Довелось М. П. Старицькому попрацювати коло цілком елементарно-накиданої пєси Кухаренко і додати їй більш яскравости і сценічности. Але найбільш краси додано було сій пєсі чудовою музикою Лисенка, стілько в ній свіжой музикальної краси, так вона уся пройнята народною піснею, народньою музикою, такою граціозною в моменти веселого настрою і журливо широко в сумних переживаннях дєвєх особ: така пісня за-пїяки козака Кабиці, пісня хору „Заплакала Марусенька“, такі привабливі своєю веселістю пісні Ілька „Ой сват добрий“ і клясичний вихід Цвіркунки, яку надалі так мистецьки виконувала на сцені українського театру велика артистка Заньковецька.

Коли намічені були пєси, розпочалися перші читання і закликався персонал дєвєх осіб. Чорноморський побит вимогав не тільки солістів, але й доброго хору, і скоро в великій залі панночок Ліндфорс залунали молоді веселі голоси, з'явилися постаті тогочасного демократичного українського студентства в сивих шапках, високих чоботях. Скільки молодого завзяття, веселости вибухало на сих репетиціях, коли шановний режисер М. П. Старицький покручуючи вуса навчав так широко кожного, як найкраще виконувати свою, чи велику, чи маленьку роль, аби усе суцільне вражіння було забезпечено. Марусю заграла молодесенька дівчина — сестра жінки М. В. Лисенко Марія Олександр. О'Каннор. Цвіркунку дуже гарно виконувала жінка Мих. Вит. О. Я. Лисенко; її гарне обличчя, граціозна постать і добре оброблений голос додавали особилу красу її виконанню. З чоловічих роль артистично виконали свою роль Олександр Олександрович Русов — в ролі веселого хлопця Ілька — і Орест Іванович Левицький — козак Тупиця — батька Марусі — і Кобилянський в ролі Кабиці.

Що до російської пєси то вона складалася з нечисленної кількості дєвєх осіб — там не було хору і головні ролі виконали молодша панночка Ліндфорс і молодий офіцер Платон Іванович Марковський. Чорноморський побит з чудовими костюмами, гарними хорами і артистичним виконанням дєвєх осіб зробив таке гарне вражіння на досить

численну „публіку“ яку ледве могла вмістити велика зала приватного помешкання, вистава викликала таке захоплення серед українського тогочасного кола, що зупинити ся на одній сій виставі було психологічно неможливо. Хотіло ся повторювати приємне переживання, з випадкового, несподівано гарно утвореного артистичного гуртка перевернути ся на щось більш стало. І коли ініціатори сього першого спектакля зішли ся на остаточну нараду вирішено було поставити кінче ще другу виставу, цілу низку вистав, закласти постійний артистичний гурток, утворити технічну комісію для найкращого улаштування вистав. Першою перешкодою виявила ся відсутність гарного репертуара, була лише одна вічна Наталка Полтавка, хотіло ся чогось новішого, більш грандіозного. Звернули ся до класичних творів Гоголя — одразу захопили ся Майською Ніччю і Різдвяною Ніччю. Микола Віталєвич висловив ся за Різдвяну Ніч і Старицький взяв ся переробити сей чудовий твір на оперу. В його талановитих руках усяка праця горіла і за дуже короткий час лібрето було виготовлено, але не так скоро могла посувати ся творча робота Лисенка, який був обтяжений приватними уроками і виданнями збірників народніх пісень. Трапляло ся так, що у Мик. Вітал. одбирали чоботи, щоб він залишав ся дома, працював коло нової опери. Ціле літо пішло на се і в осени розпочали знов розучувати Різдвяну Ніч. В технічній комісії жваву участь приймав адвокат Леонтій Іванович Марковський, до режисерства на допомогу Старицькому запрохано було Павла Платоновича Чубинського. З двома режисерами звісно добра вистава була забезпечена, але скільки виникало тут конфліктів, гумористичних подій між обома режисерами і артистами, один вимагає щоб Оксана в нестямі, побачивши Вакулу, стояла на скрині і покорно-весела завше Ольга Олександровна легенько скакала на стіл, що мав бути замість скрині; другий режисер навпаки, вважав це неможливими ефектами і ховав красуню в гущу хористів; один додавав Селосі занадто грівуазности, другий давав їй якусь поважну витриманість. Але усі ці конфлікти, суперечки не впливали на загальний захоплення настрої, а лише додавали жвавості. Скільки розпачу переживав теж Лисенко коли солісти або хори не виконували усяку дрібницю з потрібною увагою. І тут Микола Віталєвич зараз прикликав до себе О. О. Русова, яко музикального свого помішника, яко найкращого виконавця найбільш відповідальної ролі Вакули. Русов завше на усе згожував ся, щоб не вимагав від нього Лисенко, і хоча Драгоманов намалював сатиричний малюнок, як Русов підстрибує, щоб спіймати високе до — співав Русов свою партію з експресією і дуже гарно. Тепер гурток значно поширив ся бо неса вимагала чималого персоналу. Де хто з росіян пристав до гуртку, вабила загальна краса всієї вистави; на ролі баб, що вбігають на одну хвилию де нас було кілька охочих

кандидаток, аби приймати участь в такому цікавому загалі. І оправді коли усі повиучували свої ролі, заготовлено було декорації — охочих глядачів набрало ся така сила, що ледве розмістили ся. Дуже гарно уся вистава була виставлена, а скільки дівочих і хлопячих щиро молодих серденьт поєднались підчас сих веселих репетицій.... Чутки пішли по Києві за сі гарні приватні вистави, незнайомі люде хотіли їх бачити, довело ся повторювати Різдвяну Ніч, щоб задовольнити усіх бажуючих. Тоді Русову і Старицкому впало на думку перенести вистави з приватного помешкання до мійського театру, щоб дати змогу усьому Києву послухати першу українську оперу, з цілком українським змістом. Почали ся розмови з реґентом Альтані з директором театру Берґером. Українських артистів в трупі не було хіба що хори можна булоб доповнити оперними хористами. Доводило ся ставити Різдвяну Ніч в величезному мійському театрі тими ж артистичними силами, які гарні були для приватної залі, а чи вистачить в них сили і змоги, щоб задовольнити театр? Було боязко і жагуче бажало ся винести такий гарний твір перед очі широкого українського громадянства; забувало ся тільки одню, — що в ті часи українське громадянство в Києві було не впливове і що виносили твір не на його присуд, а на сувору критику зросійщених інтелігентних киян. Але усі заходи були зроблені, щоб вистава української опери, в саме страдний час оперного сезону була добре обставлена. Лисенко спішно мав оркеструвати оперу, деяких артистів позміняли, вишукавши кращі голоси. Солоху грала талановита любителька пані Липська, і т. др. Се була для усіх нас дуже велична хвилинка коли при повиісенському театрі залунали поважні згуки увертюри до Різдвяної Ночі і ми усі зрозуміли, що та дитина в яку ми були усі так закохані — наша театральна справа — переєкочила за кордон приватного життя і опинила ся перед широкою публікою. Страшно було за своїх артистів. Але і радісно було слухати якими оплесками витає їх виступи оця сама чужа публіка.

Вистави Різдвяної Ночі двічі (одна по другій) одбули ся в театрі. Надалі під впливом адміністрації й вороже настроєних російських верств, Різдвяна Ніч не йшла більш і треба було перечекати кілька літ поки заявила ся трупа Кропивницького, перед якою широко відкрили ся двері театру, але теж не на довгий час і тільки пройшовши цілу мартирологію наш театр заняв в Києві відповідне становище. Але як би широко і пишно він не розсвітчав ся, приємно згадувати як цілком ідейно, працею видатних талановитих ідеалістів-українців був зроблений перший початок українській опері. Ті колишні ідеалісти передбачали пророчим оком, як пишно колись розвинеть ся їх справа, бо вони добре знали, яке то багате джерело національна українська музика.

П. ТИЧИНА.

* * *

В гаю, в маю, у розмаю в квіти-дзвони задзвоню —
 О які хороші!
 В мовчазливому огню,
 В буряній розкоші.

В полі, полі на роздолі шум світів я осягну —
 Гей пахучі шуми!
 Тільки з вами я збагну
 Соняшні думи.

Уночі над річку вийду — зорі, зорі, височінь, —
 Плюскіт з під туману!
 Славлю духа глибочінь,
 Шлях до океану.

Йду від слави, йду на села: кобзарі там і старці. —
 Слухайте, народи!
 Лиш поети, лиш творці
 Є предтечі згоди.

=====

* * *

Не диви ся так привітно,
 Яблуновоцвітно.
 Стигнуть зорі як пшениця:
 Буду я журить ся.

Не милуй мене шовково,
 Ясно — соколово.
 На схід сонця квітнуть рожі:
 Будуть дні погожі.

На схід сонця грають грози —
 Будуть знову сльози!
 Встали мати, встали й татко:
 Де ластовенятко?

А я тут в саду, на лавці,
 Де квітки — ласкавці...
 Що скажу їм? — Все помітно:
 Яблуновоцвітно.

=====

МИХАЙЛО КОЗОРИС.

Їх троє.

Його старий приятель відповів йому в листі:

— Друже... Тішить мене незмірно, що Ви не забули про мене і то тоді, коли щастя поставило свою щедрю руку на Ваше серце...

Марта не може разом зі мною налити ся на Вас... Поглядаючи на риси Вашої молоді подруги, розумію цілком радість Вашої душі. Ангельська доброта і тонка шляхотність немов зросли ся з кожнісенькою найдрібнішою рисою її лиця.. Ви обоє, се дійсно одна гармонійна цілість. Ваше серце не могло проте зробити інакшого вибору... Та Ви, друже, не спекаєте ся старого лиш формою. Я, радше ми обоє з Мартою, прагнемо також налюбовати ся і сутю, і тому просимо гаряче Вас; зверніть Ваші молоді очі на далекий поріг старого друга. Він, хоч потрісканий від старости, однак дуже радий буде, коли переступлять його Ваші стопи... А поки се стянеть ся, ми будемо тішитись Вашою фотографією, як предтечою особистої появи у нас.

Не дайте старому другові довго дожидати на себе... і т. д.

Він читав сі слова в голос своїй Дарці, що сиділа у його на колінах з головою опертою на його плече. Її чорні оченята топились в його устах рожевих і повних, якими мельодійно кидав слова... Вона немов перетворювала ся в його душі і набирала того захоплюючого, милого вигляду, який сидів глибоко в його сірих очах.

— Щож, серце, коли поїдемо?

— Дуже радо... Я чую, тобі буде втішно і гарно з ними... Ти знаєш, що в мене нема більшої радості як те, коли ти втішний.—

Ховала лице в його груди. А він схилив над нею голову, а довге, буйне волосе пасмами спадало вниз. Тулив свої гарячі уста до її чорних кучерів, м'яких і запашних.

Він оповідав їй про них. Лямпа горіла на столі і наповнювала кімнату блідо — зеленим сяйвом. Сиділи обоє на софі. В хаті — тихо-тихо... Вона підобгнула маленькі ноги, взуті у гарні пантофлі, під себе на софі. Рукою обняла його за ший і поглядала в його таємничі очі.

— Як я був на чужині, чув себе страх яким самотнім. До нікого пригорнути ся, до нікого заговорити від серця. Чуже, чуже... Так важко на душі. Щось тягне її в безконечність. Здаєть ся, розірветь ся душа від напруги мов натягнутий надто шовк. Ба-чиш, — поодинокі, блискучі, ніжні ниточки рвуть ся, шовк шершавіє, тратить блиск, і малі, сірі плями пролізливих місць ви-рисовують ся щораз виразнійше.

— Тремтиш, серце беть ся... Чи видержу... А ту кінця не вид-но розлуки... Як воно буде вертати ся... Чи взагалі вернеть ся... Може ні!.. Може шовк не видержить і раптом розірветь ся на два відрізки, собі чужі шматки... І кожний з них попаде туди, куди йому треба.

— Так якось важко, важко. От як би хоч, коли вже не ціла рука, принайменше кінчик приятного пальця торкнув ся твоєї скорбної душі, — лекше було би... Все чуже...

— А ти ниєш так, як цвіт на піскуватім ґрунті у лїтню спеку. Ех, дощу, дощу... А кругом ясне, чисте небо і пекуче, сухе сонце... Хоч пропадай...

— Вони були для мене тою хмарою, що зрешурала мою душу. Обое були, а вона передусім. Ми познайомили ся випадково, перш з ним. Ми все були з собою добрі. Так якось складали ся відносини між нами без брехні і фальшу душі. Вільно, природно.

— Я чув тепер на своїй душі, яка нила на самоті, ту дру-жну руку, що зливала на неї спокій і хвиливе вдоволення. Вона молода, тому стояли ми ближче з собою, інтимнійше. Вона була мені другом таким близьким, як рибі вода, пташині повітре. Без неї було мені нудно і я все шукав її своїми очима і думками.

— В мій час, який без заняття тягнув ся без кінця, мов пан-ська, жовта стерня на овиді, вона вливала інтересу і жвавости. Ті самі монотонні дні набирали фарби, пристосовували свій ви-гляд до хвилювань її душі, як де-які живі створіння до свого окруження. І зміна того пристосовування була моєю втіхою, мо-ім життем, заняттем. Я студював кожну тїнь тої зміни, і се на-повнювало мою душу світлом, сонцем.

— Часами вбивала вона терне в мою душу. Зовсім свідомо... Така була її вдача. Мене боліло невимовно. Я мучив ся, страдав. Се було однак житте, була зміна висша над нудьгу і отупіння. І час втікав січений ідкими батогами болю, втікав мов скаже ний і ніс мені надію на поворот домів.

— Вгледівши у мене рану, вона страдала не менче від мене. Давила пристрасть в душі, замикала її дрозжачими грудьми, і

лиш вправне око могло в кутках її рожевих уст угледіти щось гіркого. Тоді клала схвильоване серце на мою рану... Гоїла її. Гоїла всею добротою і ніжністю своєї душі, але лиш на те, щоби опісля мене знова ранити, хоч би і глибше, і знова лічити, хоч би й ще ніжнійше.

— І се було житте. Нестримне і палке, як дикий кінь серед безконечного степу.

— А я тужив за нею і шукав її очима і думкою... Так, ми були друзі.

— Незабаром вона мусіла виїхати. Не стало її. Лишився лиш спомин і я жив спомином. Чудотворною рукою мрії воскрешував я схоронені часом хвилі. Вони прокидалися в моїм серці палко, ніжні, розкішні і болючі. Відчинялися рани, повертав біль, відновлювалися сердешні ліки, і тим жив я до кінця. З її батьком розсталися ми сердешно, друзями.

— Відтак вернув я до дому, мов бузько на пожарище, яке чорною челюстю проковтнуло все, що було найдорожше“.

Скінчив, а вона дивилася безвпинно на його. Зовнішні кутки її вій дрожали нервово. Давила в собі щось цілою силою, стягала поводками душі розбурхані нерви, немов впертого, сполоханого коня. Але сили слабали. Припала головою до його грудей і плакала. Хникаючи кинула словом

— Бідний.

Воно було вохке від сліз і плило повільно по її губах.

По хвилі глянула на його з співчуттем.

— Ти любив її?..

Він мовчав і дивився десь далеко.

— Ет, то ті спомини! — прошептав по часі і кріпко пригорнув її до своєї груди.

Жили вже рік з собою. Між ними немов майове небо тихе, ясне. Відгадували свої думки. Гралися мов діти, і він називав її все своєю дитиною. Але на чистому небі повисла хмарина.

Вона що правда не заступала проміння сонця, але все таки вносила тінь у їх простір.

Боялася, що у них не буде дітей. Лікарі їй так сказали. Під серцем родилася тиха туга за чимсь дорогим, дрібним, що можна би схопити в руки і тулити, тулити до серця.

А того не буде... Немов би хто в чудовій пісні кінець урвав.

Він сидів і писав. Його чоло наче мармурова плита, під якою крилося щось дуже важне. Бачиш прямо, як щось важ-

кого, широкого, мов золото, спливає з під тої плити на глибоко сховані очі, а звідси розливається кругом, мов промінь від світла.

Уявляла собі дитину від нього. Вона мусіла би одержати в спадщину по нім ту вагу, достойність, яка бе з його обличчя. Вона була-бу така дрібна, мила, а ніжна, як його душа.

Але її не буде. Жмурила очі, щоби бодай в уяві викликати образ її гарячого бажання, і бодай хвилину ним налюбувати ся.

— Чи конче тобі до щастя? — питала думка. — Чи конче?..

Вона замислила ся над сим.

— Чи мрія се, чи конечність?

Порішила, що конечність. Вона чує в глибині свого серця такі почуття, яких вона ніякою мовою йому не може висловити. Вона сотки разів запевняла його в своїй любові, сотки разів розсівала її своїми гарячими устами по його обличчю, але те все нічого. Глибини своїх почувань для його вона ніяк не встигла досі йому відкрити. Все ще лежить щось важке і світле мов брильянт на дні серця, наче приковане залізними ланцюгами. Хотіло бй ся так дуже се „щось“ витягнути на світ Божий, і перелляти в його чуле серце. Тоді було би легко. Тоді вони були б безмежно щасливі...

Лиш то мале з його виглядом могло би дрібною ручкою добути те „щось“, і мов найдорощу перлу на малій рожевій долоні піднести до його замислених очей... Так, тоді тільки вони були би дійсно щасливі.

Тепер дивила ся вона на його, іла його очима.

Він сидів спокійний, а з під мармурової плити спливало щось щире, мов золото.

Глянув на неї. Усміхнув ся мов до малої дитини.

— Що там нишпорить вже в тій головці.

Вона зарум'яніла ся по шию. Знала, що перед ним ніколи не укриєш думки. Встала і пливкою ходою наблизилася до нього.

— Перошкоджаю?..

— Так трошки... — Дивив ся на неї радісним, теплим оком.

Вона обняла його за шию і поцілувала високе, біле чоло.

— Не буду більше. — І з тугою перейшла тихо до другої кімнати.

Старий друг сидів на стільці перед верандою. Червоне, мов стигла кров, листе винограду з тужним шелестом, як хід смерти, падало на його білу голову. Ніби кров на білий сніг.

Старий звертав голову і дивився на виноград.

— Ти ще будеш зеленіти, а я вже ніколи, — вирвалося з його уст.

Перед його замисленими очима пересувалися його літа.

Перші — дрібні, скакливі, свавільні, мов молоді кози з м'якою вовною, бігли вперед тупцем, в поскоках. Молодечі гнали, мов повні сили і бистроти, невпрягані ще коні. А дальші мов ті газдівські робучі, — в упряжі, що везуть на тік навантажений золотим збіжжям віз. А старечі лізли лїниво, мов сірі воли у різню. З похиленою вниз головою, пісками дотикали майже землі. Око мутне, тихе, в якому слідно резігнацію і свідомість кінця. Ідуть у різницю і спокійно і добровільно кладуть голови на облитий кровю ковбан.

Він глянув знову на обморожений виноград, що плакав кровавими листками і знов вирвалося з його уст: — Ти ще будеш зеленіти, а я вже ніколи.

І думка побігла далеко в простір. Переслідувана журбою шукала захисту, пристановища. Забігла до молодого друга, згадала колишні хвилі і усміхнулася тужно.

Було колись...

Все зміняється, і він мабуть змінився. Обіцяв приїхати і тепле слово його було. Люде мов магнеси. Стоять близько, — впливають на себе взаємно. Чим даліше, тим слабше. А вже не так простір, як час їх ізолює. Стають чужими, байдужими. А хотіло б ся побачити. Старий випрямився. Зір його впав на кучеряві айстри, що цвіли ще поміж иньшим вже засохшим зіллям.

— Ви, найщиріші приятелі зостанетесь найдовше. Та прийде пора, щоб і ви схилите у сні зів'ялі головки і я зостануся сам.

Ех, та самотність!.. Стоїш мов одиноке дерево серед степу. Туга і туга мов безкраю, сіра пуша. А вітер тебе гне, і сонце палить і дощ січе з усіх боків. Ніхто не заступить ся, не розрадить.

Скрипнула фіртка. Він не глянув навіть в той бік. Опустив знов голову, а пролітаюче мимо листе винограду, крутило ся клинком і падало йому під ноги.

Чує чиїсь близькі кроки. Думає, Марта вернула ся.

Підняв голову. Очі раптом побільшили ся, мов хотіли вискочити з оправ. Зірвав ся, підняв руки, стояв хвилину мов вражений громом. Відтак задихаючи ся, з лицем безмірної втіхи, кинув ся вперед.

— Боже!.. А ви звідки!

— Прямо з залізниці, — говорив усміхаючись друг.

Старий обняв його дрожащими руками і цілував в голову, а його біла борода заслоною вповила лице гостя.

— Моя жінка, — казав молодий і вказував на людину, що стояла поруч від них. Старий немов пробудився.

— Перепрошаю... До друга якимось так тягне. І все забудеш, навіть форму. — Говорив до неї і простягнув руку. Дивився на неї від ніг до голови немов важив в душі кожну рисочку її особи.

— Так! — промовив з усміхом, по батьківськи. — Так!.. Я так і думав. Я так собі уявляв далеко наперед, що ваша подруга має бути саме отакою. Я знаю вашу душу, таку ніжну, невдержиму мов етер... Так!..

— А чи ви не приїхали мабуть на моїй думці?.. Я як раз що лиш післав її до вас з докором за забутте.

— Ні, шановний друже! Нас принесла наша власна. Рвалася, як той бистрий кінь. Ніяк не вдержиш. Прямо сил не стало. Пустили поводи свобідно. Лети!.. Погнала і нас потягла з собою.

— Прошу, прошу ближше... — Взяв її за руку мов дитину, і прямо біг до скляних дверей. Відчиняв їх широкі.

Молодий обкинув оком кімнату, немов шукав когось. Його зір опинився в допитом на дверях. В душі неспокій, дожидав не...

— Де Марта? — Його голос дряжав крихітку, мов лист ліщини від ближнього щибету солов'я.

— Вона зараз прийде!.. Зараз!.. Вийшла між люде на хвилю. Прошу, прошу друже, сідайте, будьте як в дома...

Допоміг їй скинути пальто.

А зір молодого чомусь вперто вертався до протилежних дверей.

В сусідній кімнаті чути кроки.

— Тату, ви в вітальні?

Молодий впізнав її голос, і легке дряжанне пробігло по його нервах.

— Ту! — відповів батько, і усміхнувся хитро.

Втихли. Молодий дивиться безвинно на двері. Хвиля роком стає... А з другої кімнати доходять кроки.

За хвилю отворилися двері. Станула на порозі мов вкопана.

— Ах! — Наче б щось дуже дороге випало з рук і розбилося в куски, так ахнула. Молодий з блідою усмішкою підійшов до неї. Взяв її руки в свої долоні і давив їх прямо.

— Скорше смерти, чим вас, — прошептала зворушена.

Тримав її за руку і вів до своєї жінки. Та вітала. Він взяв її руку, і стояв поміж ними мов посереднє звено.

— Моя Дарія! — рекомендував.

Жінки дивили ся на себе момент, немов би хотіли друг другові впити ся в душу. Простягнули до себе руки, і стиснули кріпко.

— Ні, не так! — говорив задихаючись. — Не так!

Своїми руками нагнув їх до себе, мов дві ліщини до купи. Наче хотів їх обох злити в одну трівку цілість... Лице диткнуло ся лица. Usta знайшли інстинктивно уста, і злили ся в довгім поцілунку... Здаєть ся, хотіли злучити свої душі на віки.

— Навіть не упередили нас, — говорила Марта з солодким докором...

— Несподіванкою хотіли ми викликати ваше серце на обличча, — промовив молодий, і дивив ся їй просто в вічі.

Сиділи на лавочці в садку. Кругом ходила сонна осінь у різнобарвних шатах. Морок сів на її чоло. Глибоко задумана ходила, мов газда перед зімою по загороді. Волочила довгу шату по чорній груді, і засипала сліди зівялим листем.

Дарія держала руку Марти на своїх колінах, і оглядала її вильго.

— Працюєте...

— Тільки й могого. Нудьга тікає від заняття. Проте мушу. Я тут все. Самітно у нас. Душа втікає відсілля, мов зімою дим з димаря. Кудись далеко в широкий світ. Кажуть, що душа звязана тісно з тілом, але я нераз чую, що моєї душі нема при мені. Ви мабуть не розумієте сього... Не приходило ся?..

— Часом і у мене буває, але коротко, на хвилину. Як він поза домом, відчуваю тиху тугу. Але я знаю, що він ось-ось зявить ся, і тоді буде рай і втіха.

— Ви з своєю вдачею і безмежною любовю мусите робити його вповні щасливим?..

— Я хотіла би, щоби воно так було. Вірте мені... Коли б я була переконана, що є якесь сонце, яке палкійше огрівало би його своїми проміннями, я зробила би йому місце і станула би на боці. Прагну, щоби він був вповні щасливий. А вас мені сердечно жаль, вас, про котру він стільки теплого оповідав мені.

— Мене не жалуйте. Я своє щастє відкинула свідомо, може навіть гордо від себе. І воно мов гомін чарівної пісні відбило ся від твердої стіни моєї душі і покотило ся зовсім иньшою дорогою. І я зостала ся сама. Ходжу, блукаю день в день, і шукаю сліду того власне щастя, щоби бодай його слідом насолодити ся.

— А час затирає навіть той слід з перед моїх очей. І я ходжу мов той осінній вітер по стерні. Що скаче з стебла на стебло, з груди на груду, зазирає під межі, біжить бороздою, торкає зівялий листок, крутить ся, вертить ся, шукає чогось, чого знайти годі. — От так мені тут далеко від гамірливого світа і модних людей.

На зиму хоче батько переїхати в місто до сестри. Але.. Піду також між люде. Для рук праця всюди знайдець ся.

Замовкла і опустила журно голову. Дарія гладила пестливо її руку і дивила ся на неї з жалем.

— Ідьте з нами!

Марта зрвалась, немов зі сну, і глянула на неї великими очима.

— Ідьте з нами!.. До нас!.. Я переконана, що буде нам добре.

Марта дивила ся в її очі з болісно-скривленими устами. Перечила головою.

— Чому?

— Я не повинна.

Дарія взяла її голову в свої дрібні руки і повернула тоді лицем до себе. Дивила ся солодким поглядом, впивала ся в її душу.

— Я бачу вашу думку. Марто, не думайте так! — Я не можу бути задрісною. Тут в моїм серці, є щось, що дає мені спокій на все. Я така певна свого, як те, що сьогодні зайде сонце, а завтра знова зійде. Його душу я ношу ту.

Вказувала на серце.

— І звідси ніхто її не добуде. Чи ви бачили, щоб промінь біг криво? Він мій муж, він може зломити ся, але скривити ніколи. Я вірю йому.

— А він був би радий, страх радий. Поїдете?.. Правда?..

Марта уже не перечила головою. Дивила ся на неї широко отвореними очима, з яких котились грубі сльози.

В хатній півсумерк вливаєть ся з надвору білість свіжого снігу.

Протискаєть ся через шиби, на яких мороз розкинув ніжни і прозорі китиці. Хатне тепло торкає мягко тіло, мов пух лице.

Сидять троє на софі. Він в середині. Дарія оперта головою о його рамя дивить ся десь далеко перед себе. Мріє... Марта тримає в правій руці замкнену книжку, і дивить ся на його профіль. Розбирає кожніську рису його задуманого обличча. В її душі неспокійно. Вічно щось піднімає голову в гору. Вирастає вже по-за межі укритої комірки серця, виставляє головою щораз вище і вище. Вона всею силою своєї душі вбиває те щось, немов тараном в глуб серця. Воно корчить ся, ховає голову, але лиш на те, щоби за хвилину знова виставити її ще вище. Вся її увага, вся енергія звернена в той бік і на те лиш, щоби те щось не виросло поза межі, щоби не стало видне для чужого ока. Ніхто не повинен сього бачити, ніхто, навіть він.

Побіч сього щось, яке змагаєть ся рости в гору, чує в своїм серці іще друге щось. Се друге повинно бути підземним корінем першого. Воно чорною кертницею риеьт ся глибоко в тьмі, будує темні, невідомі нори-підкопи, смокче спокій душі і розносить гірку їдь по всіх клітинах серця.

Першого вона не боїть ся. Вона не дозволить йому піднести надто голови. Але друге наповнює її страхом. Вона не має сили його побороти. І воно буде рости без кінця, і без кінця буде розносити оруту в її гарячім сердю.

Втікти. Ся думка не раз родилась в її душі. Але вона не в силі перетворити її в дійсність.

Був час, коли думала, що для неї коначною річю є, щоби вони були далеко від себе. Тоді у неї були якісь горді, великопанські мрії. Тоді здавав ся він її з своєю безграничною доброю чимсь буденним. Вона мріяла про щось надзвичайне широке, з розмахом. Тоді... Ах ті дурні, молоді мрії, як вони скоро осіли, полиняли. Тепер чує, що для її самоти став він коначність. Самота зробила її душу пнучою рослиною. Їй конче потрібно опори, на яку вона сперла би свою гнучку постать. Без нього упаде вона до землі, і буде повзати ся по болоті.

Їй рішучо не хочеть ся в низ. Хоч би не своєю силою, хоч держати свою голову в гору, щоби ясні промінї сонця і на неї падали.

Чому то де-кому призначено впивати ся до схочу світлом-добром, а де-кому призначаєть ся коротати вік у тьмі і болоті?.. А здаєть ся що кожне, се твір істини, найвищої справедливости... Так, так... Справедливости...

Дарія заворушила ся.

— Що се? Ангел мовчання перелетів через нашу кімнату? — заговорила півголосом, немов бояла ся когось пробудити.

— Надходяча ніч заповідає мовчаннем своєю близькість. Тиша біжить вперед герольдом і кладе кожному холодний палець на уста.

Говорив, а з кожного слова віяла тиха туга...

Марта мовчала. Її думки як раз вертали від нього і вона хотіла захвати їх глибоко, щоби ніхто не бачив їх обличчя.

— Говори, говори що!.. На тлі сеї холодної тиші будуть твої слова мов метеори на темно-синій вечерній хмарі.

Дарія просила і тулила ближче до нього свою голову.

— В ментах, коли наша душа напружена до максімуму, не повинно ся говорити сього. Чутте і розмова — се речі, які ніколи вповні з собою не сходять ся. Чутте легке мов етер, безкрає мов небо, а глибоке мов час. Воно не знає ніякої межі, ніякої форми.

А слово, се слабій, обмежений відгук душі. Тверде, скристалізоване, вбоге... Висказати чутте словом все одно, як коли б хотів все повітря втиснути в заржавілу, дрантиву скриньку. Мовчання говорить більше не раз, чим наймогутнійша пісня. Тоді чутте переливається ся на наші очі, на зеркало душі. А звідси може співати своєю душею до схочу нефальшоване і не мокадлічене язиком.

Він замовк, і опер ся дужче об спинку софи. Його рука зсунула ся з коліна, діткнула руки Марти. Він чув як вона задрожала і відсунула ся крихітку. Але за хвилю чув, як вона знову зблизила ся і дрожачи дотикала його руки.

Він говорив далі...

— Передусім в любові повинно ся як найменше говорити. Се перше і наймогутнійше чутте. Перше — бо воно дало початок буттю світа. А наймогутнійше, воно сотворило світ. У вселенній нічого не творить ся без любови. Се найніжнійша гра душі. Тоді мовчи і слухай. Слухай безупинно, упивай ся до безтями. Се власне той рай, до якого рветь ся цілий час наша душа.

— З тугою згадуємо його: жили там без журби. Кожний брав, що йому і кілька потрібно. Чоловік, лев, вівця, вовк, змія, орел, заяць — всі разом, побіч. Словом — любов...

— Ціле житте тужимо і зітхаємо за ним... Шукаємо ріжними дорогами, а він так близько нас.

Його голос злегка затремтів. Він дужче пригорнув рукою Дарію до себе. Рівночасно почув, як дрозжача рука Марти горячою головою здавила його руку.

— Любов дала би нам правдиве щасте, коли б існувала сама. Природа любить дуалізм контрастів: сонце — тїнь, день — ніч, любов — заздрість. Годї впізнати де кінчить ся перше, а починаєть ся друге. І куди б любов не ступила легкою ногою, заздрість стараєть ся бути її слідом. І ся послїдня нищить рай любови в цілій вселенній.

Він почув, як рука Марти заходила мов лїд, і зівалим листем лежала на його руці.

— Я не вірю, щоби люде приходили на світ з основними скристалізованими нахилами. Природа може когось надїлити в меншій, або в більшій мірі де-якими своїми дарами, як розум, здоровле, краса. Але ніхто не родить ся добрим, ані злим.

Ясні елементи дуалізму природи — вони не з сієї землі. Се дар гори, дар одвічної Правди. Вони чисті як правда. Темні елементи се витвір „тверді“.

Народжений, неторкнутий ще рукою світа, се кусок істини в первісній формі. І від першої появи його, світ своєю дужою рукою різбить на нїм свое тавро. А світ, мов людина, має дві руки: лїву і праву. І вигляд даної людини залежить власне від того, котрою рукою світ майстрував коло її душі. Впрочім, ми переважно дивимо ся на зовнішню часть людини.

В сїм лежить лихо. Коли б хто оцінював сирий діамант по його зверхнім вигляді в природі, той ніколи не знайшов би блискучої гри кольорів брілянту, що криєть ся в його нутрі.

— А брілянт — се гармонія проміння діяменту, так як любов — се згармонізовані почування нашої душі.

— І чим більша ріжноманїтність гармонії, тим вона краща, тим вона дужча.

— От хоч би ми. Се також гармонія чуття. Коли ми були обоє, фарба нашої гармонії, наших почувань була гарна, але все таки не така роскішна, як тепер, коли нас більше, коли та гармонія стала ріжноманїтнійшою. Правда, річ йде про гармонію дійсну, не позірну.

— Остання, се лиш та зрадлива солодість отруї...

Рука Марти мов кусок холодної глини зсунула ся з його руки і віддаляла ся чям раз дальше.

-- Ну що ж, дорогі?.. Мовчите?.. Чи не послули?

Глянув в оден то в другий бік на дві постаті жінок, що в вечерній темряві зарисовували ся невиразно побіч нього.

— Коли душа напоена вщерт, мовчанне говорить більше чим наймогутнійша пісня, — говорила Марта холодним голосом, мов відгомін далеко кинутих слів.

Її очі горіли незвичайним вогнем.

— Світла, світла... — прошепотіла Дарія дрозжачи.

— Бою ся холодної руки темряви, яка торкаеть ся моеї душі

В кімнаті, освітленій рожевим світлом почиває Дарія з мужем.

Їх душі мов два барвисті метелики, що мають розкішно крильцями, піднімають ся в гору, то спускають ся низче, мерехтять фарбою яскравих крил у соняшнім сяйві, і співають до упоення чари росистих, запашних квітів.

Любов пригорнула їх своїми гарячими, пристрастними руками, м'якими мов легіт і вигравала на дрозжачих, дзвінких струнах їх нервів божеські пісні щастя і упоення.

Через двері спить Марта. Чути від часу до часу скрипіт її ліжка. Мабуть ще не заснула.

Але щасливі не звертають на се уваги. Побідна пісня їх душ заглушує буденні згуки.

На раз стрепенула ся Дарія. З другої кімнати долетіло до неї придавлене хлипанне.

— Вона плаче, — прошептала до нього мов громом вражена.

— Плаче? — питав дрозжачи мов осінній лист.

Дарія піднесла голову і оперла її на лікоть. Надслухувала всею силою занепокоєної душі.

— Так, чути хлипає...

Зірвала ся, засунула ноги в пантофлі, і зловила його за руку.

— Ходім до неї.

Потягнула його за собою. А він блідий мов стіна, і ставляв машинально кроки вперед.

Лежала на ліжку з лицем втисненим в подушку. Накривало зсунене на кінець ліжка звисало до долу і блакитною хвилею стелило ся по долівці. У місячнім світлі, яке вливалось ся сріблом через незаслонене вікно, біліли алебастром пухкі, мов точені ру-

ки і ноги. Від часу до часу стрясало ся тіло від здержуваного хлипання. З під білої сорочки зарисовували ся круглі мягкі лінії.

Лежала мов ображена, покинута коханцем німфа.

Голова її горіла від огнених думок. Не чула навіть, що хтось увійшов в її кімнату.

Дарія сїла край ліжка, і притулила своє лице до її оголених плечей.

Марта ахнула і зірвала ся мов опарена. Глянула на них переляканими очима, повними сліз. Виглядали мов два гірські озерця повні незглубимої тайни, розпуки й жаху.

— Ви?

— Що з тобою, Мартусенько? — говорила мов стелила дрібними квітами.

— Що з тобою? — Обнімала за шию і тулила свою голову до її палких грудей.

А він стояв мов статуя без руху і життя. Лиш з широко розтворених очей виливало ся море журби і болю.

— Я така самітна, одинока. — Тугою віяло з її тершко скривлених уст.

Дарія глянула на неї та знову на нього. Її очі світили вечірньою зіркою. В душі творило ся щось небесне, безкрає. Воно росло, наповнювало груди захватом і розілляло ся нектаром по всіх її артеріях.

Чула себе ангельсько легкою. Лиш підняти крила і...

Встала, обняла його нестливно руками і посадила на край ліжка.

Від так поцілувала гаряче в уста.

— Ти останеш ся тут!..

Сидів мовчки, а вона тихо, наче янгол з душею помершої дитини, вийшла у свою сипальню.

Лягла... Душа дзвеніла ніби тоненька струна, дйткнена крилом мимолетної мухи. В грудях — мов розкiшний, весняний ранок. Перед очима море білих квітів. Де-не-де стріляє зеленим язичком молода травка. А там здалека, з білого, мов шовк, мороку, продираєть ся щось живе. Біжить дрібне, голеньке по головках квітів, які тулять ся під його рожевими, маленькими ніжками.

Біжить що-раз ближче і ближче.

Вже видно виразно руки, ноги, голову, оченята... На малій, рожевій долоні несе щось, ніби дорогу перлу, ніби світлий брильянт.

Другу ручку дашком уложило над оченятами, бо те щось разить ясним сонцем його візну зіницю. Іде прямо до неї, а те щось горить веселковими красками.

А там на дні серця немов опали кайдани і стало легко-легко.

І мрії заливають повинню мозок.

Коли б се дійсність!.. Воно було б наше, було би мое. Від мене взяло би воно душу, яку вони убрали би у свою форму. І була би скінчена гармонія, чарівна мов пісня соловія.

Через де кілька місяців вернули вони з далеких, надморських сторін.

Та вернули не трое, але четверо. Прибув до давнього акорду ще один тон розкішний, мов промінь ранньої зірки, зламаний в каплі роси.

Знайомі витали їх на порозі хати, і здоровили Дарію з потомком-донечкою, пухнатою мов янголя.

Дякували, а на її обличчю розкіш рожевим пальцем малювал променіючі арабески.

Марта опустила в низ очі, а в душі хтось брудною рукою рвав золоті струни.

Дарія тулила пестливо дитину до грудей. А знайомі цікавими очима шукали за рисами подібности до батька зглядно матері:

— А як її звати? — спитала старенька сусіда.

— Мартуся... — сказала тепло Дарія і проміннями сіяючих очей обсипувала дитину.

А лице Марти робило ся бліде, — бліде.

Як Дарія вечером приносила дитину до її кімнати, тоді Марта кидала ся до неї, мов голодна пантера на добичу. Хапала дитину на руки, і з такою силою тулила до грудей, немов хотіла би втиснути її в самісіньке серце. Піддавала їй до ротики повні груди з бажанням, не-лиш нагодувати її, але передати в неї свою душу, ціле своє ество.

З жадобою ловила кожніський її рух, кожніський склад рожевих губок, кожніське тремтінне біленьких кліпок з довгими, вигнутими віями.

Тепер вона *мама*, тепер се її дитина, і нехай ніхто не важить ся їй сього заперечити. Так, се її, нічия, лиш її дитина, її мрія, її все найдороще.

Потому клала її побіч себе на ліжку. Відсувала ся на самий крайчик, щоби дитині було багато місця. Дивила ся, як вона махала ручками, як пручала ся дрібними ніжками, дивила ся, як сон ступлював її оченята до солодкого сну, як на білім личку розвівали ся рожеві квітки, дивила ся, як воно через сон усміхало ся легко, солодко, немов до чогось райського.

Тоді запирала в собі віддих, навіть серце товкло ся тихше в грудях, і впливала ся дитиною.

Нераз полум'ям обнімало душу шалене бажання: вхопити се мале, сю невисказану розкіш і проковтнути так ціле, щоби воно там при саміськім серці, недоступне для нікого чужого, лежало для неї і лиш для неї.

А рано знова брали дитину і хто иньший ставав їй матерю.

Тоді душа Марти сідала над жерелом розпуки і ховала вогні очі в блідих, дрожачих долонях.

І тому любила вона ніч. Любила її так, як дитина маму, як мама дитину.

Марта не спить. Ніяк не може заснути. Так дальше не може бути. Ні!.. Ніяким чином!.. Вона каже — її дитина. Тамті шукають за подібними рисами.

— Очі матерні — Дарії, уста її, чоло його, брови його...

Говорили так нині без впину.

— А що її.. Її, тієї, що теплом своєї крові зростила її. Що її?.. Хиба темна ніч з безмежною мукою і втїхою. Так, з втїхою, се її природно належить ся. А за що мука!.. За що!.. Чому вона лиш матерю тьми, матерю ночі? За який гріх? Мораль, людське око?.. Ха, ха, ха... Її морозить на цілім тілі від того скаженого сміху.

— Мораль, мораль! — повторяють її дрожачі губи.. Що се таке? Геть з тою гидрою, геть з тою полинялою фльондрою, якою можні сього світу, безглузда товпа і кретини з ротами вампірів, повитирали всі найогидніші кути своїх злочинних місць. Так, се їх меч, яким убивають всіх неподібних їм, і яким добувають собі право бути єдино чесними і єдино огидними.

Одні мають право вести свідомо на кроваву різню мілтони. Мораль за ними...

Другі, за кусник „хліба насущного“ продали своє тіло і волю найогиднійшій проституції, яка йде навіть проти їх звірячого інстинкту... хочеш, не хочеш. І вони плодять без ліку овочі брехні, бо їх прикрили ореолом святости і тайни.

Вони мають право, і мораль за ними.

А коли я в хвилі найвищої екстази, в хвилі чару і розкошів принесла плід, мораль видирає мені се право з рук...

Вона могуча, брехлива — против мене.

А за ким природа, сей відвічний закон мусить переходити через фільтр філістерства зграї?..

Щезай зграє, щезай мораль, я хочу бути матерю!..

Мій закон — мое щасте, яке не може бути нещастем других.

У світі багато простору. Обійду всіх, не торкну нікого, і піду туди, куди кличе мене мій найвищий закон.

А ви собі пініть ся, казіть ся, кидайте на мене огидою. Мені байдуже... Я не можу бути вдоволеною милостинею, крихтами з панського стола... Ні!.. Хочу взяти все, що мені належить ся.

І тебе не відступлю я нікому, навіть частинки, бо ти мое...

Позирала на дитину, мов провидівший на сонце. А воно малесеньке, з затуленими очима, з надутими, запишаними губками лежало коло її груди. Тепер я вже не бою ся самоти, не бою ся плазування в тьмі. Я маю опору не крадену, не зичену, не нецілковиту, а мою власну, мою цілу, на все мою.

Не хочу, і не буду дивити ся, як хтось його обіймає, як він когось обсипає ласкою. Не буду збирати киданих мені крихот.

Він мій, і буде все зі мною... Се мале, се ніхто, лиш він. Його „плоть“, його душа перетворена в будуче, вигріта і вистена моїм серцем, моєю кровю, моїм теплом.

Се я і він в трівкій, найкрасшій сполуді. Будемо все з собою. Так я захланна, я заздрісна о його, бо він мое щасте.

Він і воно в одній особі.

Ні!.. Так дальше не може бути!.. Що перешкоди світа супроти щастя?

Геть мораль, геть зграя!..

Вона рішила ся на щось велике. Якась важка постанова впала громом на її мозок.

Встала тихо, збрала ся, взяла дитину, закутала і пустила ся до порога. Станула ще, поглянула в останне на кімнату, на

другі двері, немов прощала ся мовчки. Отворила тихо бічні двері і щезла мов сон.

Як Дарія увійшла рано до кімнати Марти, остовпіла. Щось страшнійше гromу розколело її, як горду ялицю на гірським шпилі... В кімнаті пуста. Розкинуте ліжко німою страшною пусткою ревіло ревом центавра. Їх нема, нема!.. І вона зсунула ся без сили на долівку тихо, як засохлий лист.

В хаті мов опівночи на кладовищі. Дві німі, холодні тіні пересовують ся то сюди, то туди. Глянуть від часу на себе гробовим холодом і мовчать, мов гроби. Часом пристануть близько себе, нахилять ся до себе головами, обіймуть ся руками. Стоять хвилину мовчки побіч себе. Розходять ся знова. А буває в вечірніх сутінках сидять ніби мармурові статуї на старинних гробах. Похилені голови, закаменілі риси. І ніщо не в силі повернуть їх до нового життя..

О. ОЛЕСЬ.

* *
*

Вона — наш витвір, наша мрія
Іде над виром, як сновія...
Непевний рух — прощай життя!
І все прощай без вороття.

Де вірна варта? Охорона?
Ах, як горить на ній корона!
А самоцвіти, як живі!
Тремтять, як роси на траві.

Спасіть її!.. Візьміть за руку.
Вона впаде від слова, звуку!
І ми за нею впадемо,
Бо вмере для нас життя само.

Ми стоїмо... слабі, нікчемні,
Не бачуть наші очі темні,
Де ворог наш, де друг і брат.
Навколо кров і грім фармат.

На волю Божу вся надія, —
Спаси її: вона сновія.
Вона в короні золотій
Із сліз кривавих і надій.

Стежки і шляхи української науки.

До недавнього часу українська наука в Росії була в дуже важких умовах, які гальмували нормальний її розвій та зріст. Були тут причини і загально-російські і, окрім того, спеціальні російські вимоги від української науки. В умовах старого монархічного режиму наука була тою сиротиною, на яку мало звертали уваги і якою мало пеклувались: її терпіли за певну від неї користь, але мало цїнили її саму по собі. Наука повинна була дати певну суму відомостей, потрібних для життя, без яких ніяк не можна було обійтись, позатим власне її життє, розвій, його умови, сприяючі обставини і перешкоди на тому шляху не притягали уваги. Підтримувати науку знаходили можливим тільки в деяких звужених рямцях, щоб не упустити її з під уважного ока, з під гострого догляду.

Такий догляд вважали конче потрібним. Бачили, що наука має свої шляхи розвитку і поглиблення і свобода наукового дослїду може часом завести далеко, до суперечности з прийнятими поглядами. Утворювалась офіційна ідеологія, офіційна оцінка минулого і сьогочасного в звязку з певними завданнями і плянами на будуче. Політичні комбінації, які собі ставив уряд, вимогали певного обґрунтування і се обґрунтування мала дати наука. Так накидали науці — безпосереднє чи посереднє — певні завдання і примушували ставити питання як раз в певному дусі, а не в иньшому.

Утворювались наукові інституції з спеціальним завданням вияснити і обґрунтувати певні думки і політичні схеми. При своїм заснуванні такі наукові інституції отримували певну програму, наприклад, студіювати місцеву історію, але, обовязково, в певному напрямі. Разом з тим відверто зазначувалось, що ся інституція наукова або вища школа буде існувати доти, поки вона виконує своє призначення; як тільки зійде з призначеного шляху, викличе проти себе незадоволення та припинення діяльности.

Поруч з такими направляючими впливами мали велике значіння цензурні заборони і кари. Вони засуджували певні напрями наукової праці, спиняли, переривали і таким чином, спиняючи, направляли, иньшим шляхом, в иньший бік. Цензура стежила за напрямом наукової думки і казала своє veto в певних випадках. Тим засуджувались певні висновки в наукових дослїдках, засуджував ся певний напрям в розробленню науки і на якийсь час вводилась примусово прогалина в науці.

Для української історіографії се все укладнялось тим, що для неї поставлені були під veto деякі спеціальні питання, яких не можна було зачіпати по певним причинам. Все, що нагадувало про минулу самостійність України, її окремішність — могло, гадала влада, викликати „превратныя мнѣнія“ відносно сьогочасного і будучого і через те підлягало veto. Отже і тут мали бути примусові прогадини і більші, ніж в російській історичній науці. Пригадати працю Максимовича про гайдамаків або Костомарова про унію: які перешкоди стояли на шляху сих дослідників, як важко їм було збирати такі матеріяли, оточені підозрілістю. Через такі перешкоди праця звужувалась, її не можна поставити в нормальні широкі рямці, а приходилось, навпаки, обтинати з різних сторін.

І як раз приходилось обтинати найбільш цікаві теми, наприклад, про народні селянські рухи та автономні течії між українською старшиною: се вичеркувалось зовсім, як не дозволене, з сфери студій та розроблення, так для дослідників заборонено було чіпати цікаві для них і важні в історії українського народу моменти. Деякі характеристики і оцінки з давніх давен були установлені офіційними сферами, їх грамотами та вироками влади і сих оцінок також не можна було доторкатись і критикувати (наприклад, справа Мазепи).

Дослідників, які доторкались в своїх студіях nereкомендовалих тем, чекали різні перешкоди і важко їм було сі труднощі усунути; наприклад, неможливість користуватись певними матеріялами урядових архівів. Як зазначені в розділі „выдачѣ не подлежат“, такі матеріяли, дуже цінні, не були приступні для дослідників. А се мало велике значінне психологічне, бо взагалі зменьшувало енергію. Такі розчарування мали великий вплив психологічний і після них діячам важко було знов іти шляхом, покритим різними заборонами і veto. Був, розумієть ся, вихід, але ним не кожний хотів прямувати, се друкування своїх праць за кордоном, в Галичині. Коли така стаття ставала недоступною і її не можна було прочитати на місці, в тім колі, де жив і працював автор, се було не тільки питанням наукового самолюбства, чи давали статтю до Львова, чи ні. Стаття мала значінне як раз для місцевої історії, для місцевих людей, щоб заохотити їх до студій над місцевою історією та етнографією і коли така стаття або відбитки з неї не могли дійти до Бердянська або Майкопа, то як раз завдання, з яким писана була стаття, не було виконано і праця втрачувала своє значінне, коли не все, то принаймні, в великій часті. А для місцевого дослідника, який захоплюючись працював по місцевій археології або етнографії, се було дуже і дуже важким розчаруванням.

Таким чином вороже відношення до певних тем і завдань, а разом з тим і цензурні утиски української науки гальмували її нормальний розвій і не давали можливості вийти на широкий шлях більших завдань і широко поставлених робіт.

Для більших робіт потрібні повна свобода наукових дослідів і кадри робітників. Тоді дійсно можна б було вийти на широкий шлях загальних схем і більших глибокопродуманих праць. Відповідний кадр робітників являється умовою, без якої неможливо поширити наукову працю і поставити її ширші границі.

В нормальних умовах таке поширення кадра робітників ішло б шляхом університетської праці. Молоді люде, здатні до самостійної наукової роботи, поволі б готовались до розроблення наукових тем з рідної української історії, літератури, мови, етнографії. Для цього потрібно, щоб професори могли руководити працею учнів, допомагаючи їм своїми порадами та вказівками. Така нормальна практика, але вона вимагає, щоб у керманіча і учнів були спільні інтереси в науці. Без того керівництво буде обмежено лише загальними увагами без ближніх вказівок та пояснень. Так має бути утворена традиція розроблення наукових тем і приготування молоді як раз на місцевих темах з історії, етнографії, літератури. Але як раз для української історії і українознавства взагалі не було таких відповідних умов, бо професори дуже часто цікавились не своєю місцевою історією, а відсилали до історії чужої, даючи теми з її обсягу. Перед студентом вставало питання, чи брати малоцікаву тему, щоб на ній далі виробляти собі практику наукової роботи чи перейти на иньшу спеціальність за для иньшої теми. В таких випадках студентам приходилось переходити з тем по історії суспільного життя України, які їх найбільше цікавили, до тем по загальній історії або історії штуки. Відсутність серед круга керманічів наукової роботи таких, які могли б дати поради в справі українських тем і питань, стримувала нормальний хід підготування молодих сил і методологічного їх привчання до студювання певних галузей. Окрім того мали велике значінне матеріальні відносини. Коли для студентів питаних про фінансову допомогу з боку університета мало велике значінне, то як раз відсутність серед керманічів наукової праці відповідного зацікавлення темами української історії збавляло студентів можливості отримати ту або иньшу допомогу, яка б полегшила матеріально їх становище, даючи можливість вповні віддатись науковій праці і приготуванню до ширших завдань наукових. І слухач, який цікавився українськими темами, міг займатись ними

лише в вільні години, присвячуючи всю увагу свою иньшій основній праці.

Наслідком всіх цих обставин було мале побільшення кадрів наукових робітників взагалі і спеціально мала кількість фаховців, які пройшли сю спеціальну методологічну школу, добре познайомились з матеріалом і дійсно могли б з нього зробити відповідні висновки. Опинившись в місцевості, повній яскравими споминами про минуле, багатій пам'ятками свого минулого, ділетант не може використати цього всього так, як слід, бо йому бракує певного підготовки до самостійного розроблення джерел і матеріалів. Через те не можна утворити сітки кореспондентів на місцях, щоб вони допомагали центральним науковим інституціям працювати в постійному звязку з місцевою інтелігенцією, з місцевими колами. Тепер, звичайно, зустрічаємо на місцях людей, які дуже цікавлять ся місцевою старовиною, місцевим давнім життям, але за браком відповідних відомостей не можуть зробити самостійних дослідів над місцевим матеріалом. При утворенню культурних інституцій на місцях, як музеї краєві етнографічні, музеї археологічні, краєві архівні комісії—брак співробітників з підготовленням науковим відчуваєть ся дуже болюче і се як раз наслідки булих умов університетських студій.

Великою перешкодою для нормального розвитку студій по українській історії, археології і етнографії була централізація наукового життя в Росії і примусова централізація матеріалів і наукових закладів. Хто розглядав уважно збірки Ермітажу, Археологічної Комісії, Археологічної Комісії, той легко зауважив, як багато річей з України перевозуєть ся в цих збірках і колекціях. Українські систематичні розкопки збогачували Археологічну Комісію і сі українські річи були дійсною окрасою збірок Комісії. Загальне установленне вимагало передачі до Комісії, а потім до Ермітажу всіх найбільш цінних річий, частина переходила, як знаходка, частина потім купувалась за гроші, як, наприклад части Перещепинського кладу. Поруч з великими асігуваннями, які робила центральна влада всякий раз, як приходило ся закупати велику і коштовну збірку, повний браку грошей бо малі засоби не давали можливости закупати такі річи місцевим краєвим музеям. Через те місцева старовина не могла бути представлена в місцевих музеях, а навпаки в центральних музеях та установах; щоб студіювати найліпші річи Київської князівської доби треба було їхати до Петербургу і там їх оглядати і студіювати. Дрібнійше лишалось в Києві в київських збірках, щоб дпрочити та обурювати місцевого дослідника. Централі-

зація в справах переховання старовини і централізація грошевих засобів се все засуджувало місцеве археологічне розроблення на вузькі межі, вузькі рямці, в яких було тісно і наука мляво йшла стежкою, а не широким шляхом.

Подібне ж можна сказати і про архивні матеріали і джерела. Після ліквідації різних установ архивні матеріали з сих інституцій передавали ся до центральних інституцій на перехованку, наприклад з старих дореформених судів. А до архивів сих судів передано було дуже важні матеріали по історії монастирів. Таким чином монастирські документи розбивались по різних збірках і дуже важко було для певної теми по історії монастирів охопити відразу сей матеріал. Так побут київських монастирів XVI—XVII в.в. дуже цікаво представлений по документам, які передані до Архиву уніатських митрополитів; як бачимо для дослідника така розкиданість матеріалів дуже неприємна. Далі документи до історії Київських монастирів часів гетьманщини передані до Археографічної Комісії і се стало відомим лише недавно, коли Комісія надрукувала їх описи. Тоді стала ясною блуканина сих документів і кінець їх одисей—в шафах Археографічної Комісії. Се дуже цікавий приклад, як розкидані по різних збірках наші українські матеріали.

Так само поділена між кількома збірками і Румянцевська опис. Се дуже цінне джерело для історії українського землеволодіння часів гетьманщини. Розділена ся опис між Київом, Петербургом і — кілька томів—в Чернигові. Таким робом всяка більша робота по Румянцевській описи вимагає поїздок з Києва до Петербурга, а поїздки не кожний може все собі дозволити, то приходиться ся звужувати тему і користуватись лише місцевою частиною Румянцевської описи. Так розкиданість джерел звужує завдання і теми.

Не ліпше з документами вищих установ гетьманщини. Архиви сих установ не заховались в первіснім складі, а також перетерпіли різні зміни, поділені між різними збірками, так що частина знаходиться в однім місці, а друга частина знаходиться в иньшій місці, зовсім відмінній. Блукання таких матеріалів являється часом дуже дивним, і тільки після довшого блукання можна простежити зновні ясно таке блукання документів вищих установ гетьманщини. Тут можуть трапитись самі несподівані випадки, які зовсім неможливо передбачати, бо дуже і дуже багато випадкового.

Нагадаємо, як приклад, безсистемне і руйнуюче блукання цінних документів Арх. Войск. Генер. Канцелярії XVIII в. Переховував ся

він в Глухові і постраждав підчас великої пожежі в Глухові, коли усе місто дуже погоріло (1748). З зоснованнем намістництва Архив передано було до Чернигова і тут він переховув ся далі: в Чернигові студіював документи цього Архива Бантиш-Каменський і скористав ся сими документами для своєї історії. Коли Бантиш-Каменському доводить ся згадувати про сі матеріали, він зазначає їх так: „подлин. статьи хранятся в Арх. Черниг. Губ. Правл. (статті Скоропадського 1709 р.); подл. хран. въ Архивѣ Черниг. Губ. Правл. (статті Апостола 1728 р.)“. Се згадки про подлинні документи, якими в Чернигові користав ся Бантиш при своїй праці. Далі йде сумна історія поділу, грабування і знищення. Частина передана до Петерб. Археографічної Комісії, звідки її треба знов повернути на Україну. Чим кермувались, відокремлюючи певну частину документів з цілого складу Архива? Вибирали, переважно, більш цікаві, по тодішньому розумінню, документи, царські в першу чергу грамоти та інші офіціальні документи. Пересилались сі документи з короткими, неповними описями тов. голови Черниговської Палати Грембецького, пересилка ся велась не дуже уважно і тепер не можна вповні простежити цього процесу пересилки (1837 — 1840). Вкупі з черниговськими документами переслано також деякі полтавські і переяславські документи. Грембецький брав документи з Архиву до себе, робив з деяких копії, передав деякі документи М. Судієнкові, від якого пізнійше сі документи перейшли до Київ. Центр. Архиву. Зроблені Грембецьким копії лишились без наукового використання, деякі пішли — по словам Лазаревського — на те, щоб оклеїти кімнати, деякі після смерти Грембецького сином покійного передано Лазаревському. Се доля взятих Грембецьким документів.

Постарав ся коло документів Арх. Генер. Войск. Канцелярії і історик Маркевич. Він також брав для себе документи і почасти використовував їх в своїй історії, не називаючи їх докладно і вповні. Беручи акти для використовування; Маркевич їх не вертав і вони лишились у нього, складали, таким чином, „подлинныя грамоты при моей библиотекѣ“, як се зазначено в примітках з приводу джерел. Пізнійше сі позичені з Архиву акти разом з іншими актами, так зване Маркевичівське зібранне актів продавало ся і було, нарешті, куплено Лукашевичем і після його смерти поступило до Румянцевського Музею. Се друга частина актів Арх. Генер. Войсков. Канцелярії.

Акти, які попали до Археографічної Комісії, також пережили деякі зміни в своїому складі. Черниговські мійські акти на мійські землі, які були потрібні в судовій справі про мійські землі, повернуто було до Черниговської Мійської Думи. Частина актів з Археографічної Комісії наказано передати до Військового Топографічного Депю. Так

передано грамоти Петра Великого до Скоропадського і листування ріжних осіб з Скоропадським і Апостолом в ріжних військових справах. Решта залишила ся в Археографічній Комісії, але не в повному складі, можливо, що їх було значно більше і акти перейшли в иньші збірки або затеряні.

Те, що залишилось в Чернигові, було переховано в поганих умовах. Частина лежала в башті при соборній церкві: про сі документи Маркевич згадував, що вони гинули від вохкості. Частина лежала в камяному домі „на валу“: але і тут умови для перехованку були не ліпші: Лазаревський бачив сі документи в шостидесятих роках в такому стані, що документи розсипались, коли їх перегортали, щоб роздивитись. Частина документів переховувалась, по словам Лазаревського, в приватнім домі Решко, де через розбиті шибки в зимі документи заносило снігом і документи гинули далі і далі. Нарешті в 1880 р. цілий архив передано було до Харькова до тамошнього Університету на перехованку. Тут вперше документи нещасливого Черниговського Архиву знайшли уважне відношення і по-части їх описано.

Се, як зразок, сумна доля одного українського дуже цінного архиву. Але се не виїмок і иньші архиви також терпіли дуже багато ушкоджень, лежучи без всякого уважного догляду, без наукового опису і студіювання.

Се, розуміть ся, величезні втрати для української науки, яка тепер, сподіваємо ся, буде рости і поширюватись в нормальних умовах. Зійшовши з давніших вузьких стежок на ширший шлях, українська наука повинна знайти допомогу і зустрітити уважне відношення. Дещо, можливо, пощастить повернути з тих архивних багацтв, які перейшли до чужих рук, до чужих міст: се питання дуже важливе і на нього треба звернути велику увагу, щоб джерела до нашої історії, до студіювання нашого минулого були б тут на місці, під руками, щоб можно було їх уважно студіювати. Справа про повернення матеріялів і джерел мусить притягати велику і відповідну увагу.

Але увагу мусить звернути і те, що залишилось на Україні. Се конче потрібно для нормального розвитку української науки, щоб вона вийшла на широкий шлях. Архивами, їх перехованнем і розробленнем мало цікавились ті, які могли дати гроші на їх утримання і студіювання. Через відсутність догляду архиви шезали і гинули від вохкості, пилу то що, від необачности доглядів, пожеж. Через брак ясного розуміння цінности сих матеріялів, їх мало берегли від нищення. Далі, такий стан переховання давав можливість тим, які цікавились

сими документами, брали їх до дому, розбирали, а там після смерти дослідника вони щезали або опинялись зовсім несподівано в чужих невідповідних руках.

Ся небезпека нищення і доси ще не минула вповні. Памятки минулого не всі ще відомі, не всі взяті під догляд і реєстрацію. Через те вони можуть підпадати руйні і ушкодженню без відома тих, хто за сим має стежити і про се дбати. Необачність або зла воля може знищити дуже коштовні матеріяли і про се якийсь час зовсім не буде звістно дослідникам і спедіялистам. Отже ліпші умови переховання, більша уважність, ліпший догляд, реєстрація — се перше, найважніше.

Але сі матеріяли не повинні лежати мертвим капіталом, тільки на схованці, без жадного ужитку. Через те деякі архиви і гинули, що ними ніхто не цікавив ся і ніхто про наукове використання їх і не думав. Отже потрібно поширення наукової роботи, наукових студій. Влада обовязково прийти на поміч українським дослідникам, поставити їх вмає ліпші умови. Архиви — державний, головний і районні по містах — повинні бути засновані без жадного проволікання, архивні комісії повинні отримати більші кошти на свою наукову працю, наукові товариства, що працюють діяльно над розробленням питань української науки мають отримати запомогу, молодим силам, які бажать працювати науково, треба дати можливість се зробити. Тоді для наукового студіювання відкриеть ся широка арена і українська наука розвиватиметь ся швидко і пишно.

О. СЛІСАРЕНКО.

* * *

Співають коло церковної брами
Сліпі, калічні тілом...
Я піду пожурую ся з братами
За загубленим світлом білим.

Розповімо щасливим зрячим
Щирою лірною мовою,
Що ми сонця огняного не бачим,
Що жием ніччю безранковою...

...У мисочку розмальовану деревяну
Кине шага прохожий...
Я піду з братами коло брами стану
І буду співати псалом Божий.

Карпато-руське русофільство.

(*Аристов. Карпато-руські писателі.*)

Сьогодні можна вже до певної степені — *sine ira et studio* — писати про се питання. Правда, покойник сей ще не так дуже давно бодрствував і держав держанієм велиім, колись то під сіню Євлогія, Бобринського Владимира і Чихачева со жандарми і архангели-хранителями вів під високу руку білого царя всю Галицьку-Червону, Буковинську-Зелену і Угорську — незвісного кольору — Русь. Вів, да не довів, та сам впокоїв ся. Ми грішні ніяк не годні забути всіх його провин, тому й зібрались поговорити про се саме карпато-руське русофільство, особливо ще вже давно в наших руках, а багатьом очі натерла дуже інтересна книжка про нього.

Думаємо тут про книжку *Θ. Θ. Аристова* п. з. „*Карпато-руські писателі*“. Изслѣдованіє по неизданнымъ источникамъ. Въ трехъ томахъ. Томъ первый. Изданіє Галицько-руського Общества въ Петроградѣ. Москва, 1916. XIV, 304 ст. вел. 8-ки“.

Про саму книжку не багато доводить ся говорити. Її зміст — історія Карпатської Руси: Денис Зубрицький (32), Духнович (49), Устиянович (62), Головацький (76), Раковський (129), Адольф Добрянський (145), Петрушевич (234), Гушалевиц (292) з 32-ма портретами, мало знаними здебільша.

Схема історичного омовідання занадто партійно-публіцистична, бо книжка має на меті виявити читачам всі найсвітліші сторінки „руських“ Карпатської Руси. Поодинокі діячі обговорені в книжці нерівномірно. Безперечно найбільше інтересний та оригінальний з них Зубрицький одержав усього 16 сторінок, а порівняно так дрібні, як Раковський 15, Духнович з Гушалевицем по 12, а Устиянович тільки 14. Вся увага автора скупилася на Головацьким, Добрянським і Петрушевицєві, родини яких доставили йому значну скількість споминів про своїх небіжчиків, та їх власних паперів до перегляду. Хоча в автора була дуже щаслива змога мати багато матеріалу про деяких давніх діячів, то все таки інтересної картини він нам не дав. Се стало ся не тому, щоби він не вмів використати матеріал, або не міг інтересно виложити його, тільки тому, що сам матеріал — по природі своїй дуже мало інтересний. Інтересний він хіба своєю наївністю, дрібязко-

вістю, та безмежною певністю в собі тих, від кого він походить або до кого відносить ся.

Приміра ради візьмемо тільки спомини дітей Якова Головацького про спосіб життя побійного батька на протягові круглого дня. Вони додані до записок самого Головацького, звісних нам вже з иншого джерела, п. з. „Пережитое и перестраданое“, і скоріще вмаляють значінне самого Головацького, як представника самостійної наукової праці, бо занадто висувують на перший плян всю буденщину з великим самолюбієм чоловіка. Особливо яскраво свідчить про те множество портретів Головацького завжди в повноті всіх орденів, лент і урядових відзнак.

Подібне стрічаємо у Добрянського. Ріжниця тільки та, що Головацький має дійсно інтересний профіль, особливо між стор. 92 — 93, 100 — 101, а в Добрянського багато комічного між 150 — 151 (вся фігура), 152 — 153 (мадярський одяг), та 156 — 157 (в одязі мадярського достойника). Додати до сього опис життя Добрянського у Відні, типічного емерита, що боїть ся кровотічи та запору, та особливого любителя побалакати, — то перед нами виступить фігура не особливо інтересного чоловіка.

Іще найбільше суцільно й інтересно складений життєпис Петрушевича, якого автор — здасть ся — бачив ще за життя. Невдатним є тільки кінцевий уступ про вибір Петрушевича членом ріжних товариств. Коли розважити хронологічну схему, приведену автором, то в ній знайдемо багато комічного змішання дрібного з великим, незначного з важним. От тут то вже вина автора, який взагалі не всюди вміє впоратись зі зовнішнім стилем своєї праці та зрівноважити дрібницю дійсно важним.

В кожному разі книжка безперечно інтересна хоча би вже одною своєю наявою. А їх має бути ще два дужі томи, присвячені: 2-ий, Наумовичеві, Дідицькому, Шараневичеві, Залозецькому, Кралицькому, Сильвою, Хилаку, Фенцику, Свистуну, Маркову Осипу, Купченкові, Шавинському, Полянському Амвросію; 3-ий, Мончаловському, Луцику, Процику, Маркову Дмит., Вергуніві, Яворському, Глушкевичеві, та історії „Общерусской литературы въ Карпатской Руси“.

На сьому ще не кінець. Під редакцією Аристова вийдуть повні збірки поодиноких письменників, як — очевидно — класиків. Карпато-руського народа, а саме: Амвросія Полянського, Мончаловського, Залозецького, Свистуна, Глушкевича. Коли вони вийдуть, про се може зможе нам сказати де-що „Прогрессивное издательство А. С. Дзюбенко“ в Москві, що веде все се видання.

Після сеї згадки про книжку, постараємо ся сказати де-що про суть самої карпато-руськості, отож з приводу книжки, але не на осно-

ві II, бо автор навіть на хвилю не подумав про потребу розяснити за-родок та розвиток карпато-руського русофільства. Для нього воно самоочевидна істина, якої не доказують, тільки якою збивають иньші зо-всім несамоочевидні „брехні“ в роді „езуїто-польсько-німецько-укра-їнської інтриги“, про яку так гарно писали Мончаловський і Свистунов.

Що-ж таке русофільство, що таке „Карпато-руські писателі“? Коли на се відповідати на основі книжки Аристова, то можна окрес-лити його, як: особливо-московський патріотизм, верх-катковський кон-серватизм і націоналізм, та оберпрокуро-синодальний клерикалізм. Як на общеросів давньої доби, отже цілого XIX століття, здасть ся впов-ні вичерпуюча характеристика.

Приглянемо до них, як до карпаторосів, себ то таких, що не пірвали всіх ниток з власною батьківщиною. Дома вони — найвірній-ші з вірних слуг престоло і правительства, гарячі оборонці традицій старовин глибокої-славяноруської мови, давніх церковних і релігійно-повчаючих книг, давнього „етимологічного“ правопису, східного кален-даря та обрядів греко-католицької церкви. Бо ж всі сї преданія живі свідки давньої єдності та сьогоднішні сполучники обох частин єдиного руського народу.

З громадського боку вони мало цікавлять ся життям народу, бо нарід живе своїм мужицьким „низким духово“ життям, а вони його старші брати — мають сей самий нарід, — меншого брата, незрячо-го, зробити видючим свою істинну, настоящу общеруськість, хоча всі вони живуть за часів панщини, II добре памятають — то про неї в їх споминах та душевних „стражданнях“ (порівняй Головацького „Пере-житое и перестраданное“) нема ні слівця згадки. Прочитайте книжку Аристова, переконаєтесь.

Правда, всі вони щиро по істинноруськи ненавидять поляків за їх панування і старшування над русинами, але се — звіряче озлоб-ленне в роді, мовляв: не з нашого кодла, не з нашої вулиці. Згодом ся націоналістична ненависть до „всіх“ видозмінюєть ся самоочивидним окресленням: „до всіх, що піддержують українців“, отже до єднієї крайньої польської лівої.

На першорядне питання про освіту сих речників карпато-русько-сти — відповідь говорить про університетську — філльолюгічну, юридич-ну і богословську підготовку, про дійсне знання клясичних давніх і модерних літератур. Таким чином можемо говорити про повну свідо-мість переконань сих людей, отже й про повну відвічальність за них.

В осередкові їх переконань ідеологія крайнього московсько-цар-ського націоналізму, а з ним їх власного особистого життя — отже євого рода еґотизму. Вони перш за все фанатики свого переконання і

свого особистого способу життя. Найкрайшій примір сьому маємо на корифеях русофільства — Зубрицьким, Добрянським, Головацьким і Петрушевичеві.

Зубрицький — історик, знавець багатого архивного і культурно-національного життя Галицької Русі, отже особлившої канцелярської і книжної мови XIV — XVIII в. та своєрідних основ культури. Він сам виріс серед сільського населення, знає його пісню й живу мову. Та не вважаючи на все се, — він не признає самостійности Галицької землі відносно Московської, тільки еилить ся писати одною московською мовою, щоби не спроневеритись ідеї єдности. Отже він пише по московськи, по польськи, по німецьки — але, борони Господи, не по українськи.

Головацький, се дійсно ціла трагедія, основана на непорозумінню. Член трійці, що почала було відродження народного життя на основі поезії, творчости та мови людової, оборонець і вчитель рідної мови, вельми заслужений, збирає народні пісні, а сам дослідник культурного життя Русі-України — він стає завзятим ворогом рідної мови на користь московської.

Петрушевич, знавець народних діалектів галицьких і мови давніх рукописів, що тільки засвідчують глибоку давнину поодиноких особливостей діалектичних, оборонець сеї народньої мови від напастей польських, він не признає нашої мови в літературі крім російської, якою дуже слабо — майже що зовсім не володіє, а в звичайнім життю послугуєть ся ядерною мовою Стрийського підгір'я.

Беремо наконець Добрянського. Чоловік великої освіти, свобідно володіючий німецькою, мадярською, латинською мовами крім декількох словянських і знавець Угорської Русі, про якої економічно-політичний стан він дійсно дбає, практичний діяч, що бажає захистити словян від німецької й мадярської перемоги — він тільки про те й дбає, щоби підчинити інтереси всіх словян одному російському. Чоловік не малого знання в області історії і канонів церкви, про церковні справи не вміє говорити инакше, як мовою Хомякова й Аксакова, погляди яких на церковні справи зовсім не брали під розвагу історичних і культурно-національних обставин та взаємин на території західно-полудневої Русі, особливо ж Карпатської.

Як зібрати все те разом, ми переконуємось, що люде сі перш за все мають на меті службу общеруської ідеї, а також оборону свого погляду. Критика їх погляду, їх общеруськості так же недопустима для них, як для правовірного недопустима критика його віри. Оце саме відриває їх від життя живого народа та кидає в сам осередок партійного фанатизму. Всім своїм особливим життям, своїми заняттями во-

ни дуже близькі до свого рідного народу — а своїми поступками вони його завзяті вороги; та і як вороги вони раді для нього й тільки для нього працювати. Вони навіть тому русофіли, що хотіли свій нарід визволити з під кормиги польської, та взагалі з під всякої чужої власти.

В сім бажанню добра своєму народові, вони все-таки не можуть знайти в собі стільки віри в власні сили, скільки саме потрібно найменшій животині в обороні власній, власного життя. Вони всі представники зневіри у власні сили, виразники свого слабодушшя та душевної дрібничковости — тим то вони й кидають ся в нетри русофільства, та стають ворогами самостійного розвитку власного народу, хоч би тільки на основах самобутніх первістків його культурно-національного життя.

В їх житті ще більше таких противенств. Вони вихованці Заходу, що перейняли від нього всі основи культурного життя: акуратність у всім, роботячість, пошановок часу, сохрانیсть в домовім житті, м'ягкі товариські форми — вони всі глядять на Захід, як на гниле порохно, та тільки Схід вважають здоровим ядром людства. Сей самий Схід, якого вони зовсім не знають, який їм уявляєть ся тільки в здійсненні „ідеалів“ російського самодержавія, православія синодального, народности московської. Сей самий Схід, що, будучи повною противлежністю до культурного Заходу — здійснював свої основні ідеали насилем, неправдою і страшною людською кривдою.

Вище противенство. Йдучи за ходом своєї здорової думки, на початку своєї громадсько-суспільної діяльности, вони закладають доволі широкі основи культурно-національного життя свого власного народу цілим рядом оригінально продуманих і злучених в гармонійну цілість гадок. Ясною льогікою даних і фактів культурно-історичного життя народу, вони з першу будили національну свідомість серед широких верств своєї суспільности, та користувались за се широку й великою повагою своїх і чужих. З часом одначе вони відрікають ся своїх оригінальних думок, забувають взагалі про можливість оригінальної думки, та переймають без всякої критики готові форми чужого світогляду за свій власний. Промінявши оригінальність власної думки на чужий світогляд, заложений на невірних пересланках (пеміссах), вони ані не приложили самі до сього світогляду строгої критики, ані другим не дали сього вчинити, ані навіть не цікавили ся критикою всіх сих поглядів з чужого боку. Опираючись отже на давній повазі серед своїх, вони провадили за собою значне стадо тих, що їм сліпо вірили. Певні себе й свого великого значіння, вони сміливо комбінували і повторяли чужі, давним давно оклепані, та наукою — коли не опрокинуті зовсім, то поважно захитані — погляди, та в своїм партійнім засліпленню не бачили, що в осередкові русофільства в Росії, з поваж-

них людей, дійсно ніхто тих поглядів не слухає, та й не поважає. Їм одначе було се байдуже, бо серед своїх вони сиділи на Олімпі величчю, загального подиву та недоторканости. Тим то вони спокійно балагурять, та вправляють ся в діалектиці — як се чинили всі угоруси (Добрянський, Раковський, Духнович), або займають ся теоретизованнем там, де належало опиратись на історичних фактах (Петрушевич).

Тому то всі вони, не вважаючи на щасливі умовини, що поставили їх перед воротами царства научної правди і свідомої культурно-національної праці, опертої на скарбах людської культури, заплющили очі на сучасну й минулу дійсність свого народу, стали на службу історичній неправді, до якої тягли протягом трьох чвертин століття не мале число малозрячих синів Карпатської Русі.

Очевидно, що не всі визнавали сеї ідеї єдности всіх частин були віднесли до неї без критики. Хто скорше, хто пізніше приймав ся за критику „русофільської догми“ про взаємини між Сходом і Заходом, між мовою „малорусскою і общерусскою“, між поняттями споріднення й єдности, та виставляв свій власний світогляд на місце зруйнованого самообману. Отже ясно стало майже всім Карпаторусинам — українцям, особливо по сю сторону Карпатів, що південно-західна Русь, нині Україна, хоч своїм географічним положенням в значній частині, належить до східно-європейської формації, то весь час свого історичного існування вона лежить на природному шляхові між східноримською державою та північними окраями західноримського світа. Оце природне положення між двома культурами на історичному шляхові взаємного обміну здобутків одних культур й мусіло виявити ся, як в культурно-національному житті (устрій громадський, юридичний побут, історія), так і в мові українського народу.

Мовою він належить безперечно до східнословянської групи, але має в ній стільки особливости, які лучать її з західнословянськими мовами (спільнота в словарі з польською, в звучні з чеською), що нам годі перейти мимо них без всякої уваги: се треба пам'ятати.

Тим-то всякий, хто не захоче зрозуміти противенства між зовнішнім видом Карпатської Русі, що мовою й побутом належить до Сходу, та духом її культурно-національного розвитку, що виріс з культури Заходу, той не зрозуміє логічного фальшу не тільки русофільства, але й взагалі великого словянофільства. Не зрозуміли сього представники галицького русофільства за свого життя, може зрозуміють се їх нащадки на руїнах батьківського світогляду, розбитого немилосердно представниками офіційної Росії і виправленого з душ десятків тисяч нуждарів, що сліпо пішли за обманцями — проводирями.

Признатись до помилки, до самообману, до гріха не пізно ніколи. Щирим каяттям, працею для свого народу, вірою в його грядуче найкраще і святим вогнем запалу для основ нового життя української нації в рядах культурного людства можна змити свої і своїх батьків провини що до рідного народу.

Брати, крайне, товариші! Кличуть вас до цього початком своєї діяльності ваші батьки й ідейні провідники; кличе вас до цього нове життя рідної країни, що розцвітає після страшного лихоліття війни на могилах давніх світоглядів.

За живою думкою — жива праця!

КЛИМ ПОЛІЩУК.

Жертви тьми.

Їх тьма осліпила собою, —
Як вийшли вони із низин, —
І хтось їх покликав до бою,
Та в бій не пішов ні один.

І стала пустиня на полі,
І стала жалоба в селі,
І знов застогнала в неволі
Пригнічена тінь на ріллі.

Так згинула мрія одвічна,
Так згасли надійні огні,
Лишилась жалоба довічна, —
Ридають останні пісні.

Страшною легендою буде
Правдивий переказ сих днів,
Як рвались на простір у люде
Осліплені діти полів.

Г. ГІРНЯЧЕНКО.

Цвіт гранати.

(З Кримських оповідань).

Безмежний простір моря сяє рожево-золотистим світлом, а на заході втомлене червоне сонце ховаєть ся за гори і цілує останніми поцілунками хвилі. На небі рожевим світлом горять легкі хмарки, а захід весь палає червоним полум'ям. Все таке червоне-рожеве, радісне, і тільки ліси, ще укривають далекий Аю-Даг, якісь темні та сумні. І я сижу і очей не можу одвести від рожево-золотистих хвиль і рожевих хмарок на небі.

За два кроки від мене сидить Бекір і також втопив очі в безмежному, рожево-золотому морі.

От сонця вже зовсім не видно, воно вже поклато ся спати до ранку, але все також палає захід, і рожевим світлом горять легкі хмарки.

— Знаєш, ханум, — каже Бекір, не повертаючи голови і не одводячи очей від моря, — я розумію, чому люде поклоняють ся сонцеві. — Бою ся, що і я грішу перед Аллахом, бо і я поклоняю ся йому, як Богові, і кохаю його над усе... Вдосвіта встаю я, щоб зустрінути прихід сонця, — сього царя життя і кожний вечер з тоскою дивлю ся, як воно ховаєть ся і ловлю його останні проміння! І так дивно мені, що така сила людей живе там, — він показує ліворуч на місто, сховане за горою, — а ніхто ніколи не встане, щоб привітати джерело життя й щастя — сонце! Тільки я й ти!

— А Турки?! Вони встають також вдосвіта! — смію ся я.

— Ну, Турки! — зневажливо одзиваєть ся Бекір. — Турки встають удосвіта, щоб на рибу їхати, — бо добре вона тоді ловить ся! А до сонця їм байдуже!

Замовкає Бекір і дивить ся в далечінь. За кілька хвилин додає:

— Але ж гарно в ранці! І все тоді співає, — і мимоволі із моїх грудей ллеть ся пісня...

— Та, — кажу я, — співає все навкруги — і ти разом з сією природою.

— Я вітаю сонце, а з ним житте, радість і кохання, які воно несе з собою! — урочисто відповідає Бекір. — Співає моя душа... А чого не співаєте в той час ви, діти півночі, культурні

люде, як звете ви себе. Чого? Він навіть повертаєть ся й дивить ся на мене, чекаючи відповіді.

Я мовчки дивлю ся на його обличчя з тонкими рисами — і мовчу. Що йому відповісти? Чого ми справді не співаємо?!

— Та як сказати?! — нарешті кажу я. — Ніяково, соромлюся... Бо не всі ж вміють і можуть співати, як ти, Бекіре!

— Се виходить, — загальна риса вапа, — усміхаєть ся Бекір і знову повертаєть ся до гаснущого моря. — Се як та жінка хана Менглі-Герея, що була з України! Вона співала тільки тоді, коли її ніхто не чув... А так соромила ся!

— Ти знаєш про жінку хана, яка була з України?! — схоплююся я. — Чого ж досі не оповів мені про неї?!

— Хіба я ще не оповівав тобі про се, ханум? — дивуєть ся Бекір. — Я думав, що ти вже чула про се від мене. А як не чула, то оповім з охотою, бо дуже люблю сей переказ.

І він починає, все також не одводячи очей від моря, яке потроху гасне й приймає сріблясті тони. А ніч непомітно насуваєть ся з гір і на все накидає свій темний серпанок...

— Давно се все діяло ся, ой, як давно! більше, як півтисячі років промайнуло з того часу, все змітаючи з своєї путі. Та не змело спогадів про минуле, не змело й переказу про красуню жінку хана, яка була з далеких степів України...

— В ті давні часи і люде були иньші. Тепер, здаєть ся, нема народу більш тихого та миролюбного, більш нездатного до розбішцтва та насильства, як Татари... От всі тут сплять з відчиненими вікнами, дверей не замикають, — а чи чула ти, ханум, про крадіжки? В містах иньша річ, — там багато прийшлих людей, чужинців, — там буває часом, що обкрадають людей, а у нас ні! Хіба діти часом в чужому садку яблуко чи грушку зірвуть, — так тож діти! Люде наші тихі смирні, роботящі; обробляють свої сади та виноградники, сіють тютюн і живуть собі.

— Але в ті давні часи Татари жили тільки війною та розбишцтвом. Що року — а той кілька разів на рік, — мов сарана налітали вони на землі сусідів, і де та сарана падала, нічого, нічого не лишало ся, тільки витолочені, витопані лани, спалені села та містечка й трупом засіяні поля. Молодих, здорових, сильних в полон брали, а дітей й старих убивали, які з старих робітники?! І дітей треба ще скільки часу годувати, поки виростуть і стануть крамом, годним на продаж. На що морочити собі голову тими дітьми, коли що року можно пригнати моло-

дих, здорових бранців? І справді, що року приганяли Татари бранців. Тут, в Криму, були тоді найславніші ринки невольників і звідси розвозили їх по всіх краях.

— Але найбільшу частину здобичі, все найкраще з людей, коней і річей, віддавали ханові. Такий був звичай. — який нарід, — такі й царі. Нарід татарський був тоді войовничий, завзятий та моторний — і такі ж були його хани.

— Але не було хоробрішого, не було завзятішого за хана Менглі-Герей. Все життя своє проводив він в походах, на коні десь в степу, вартуючи чужі землі, щоб впасти мов лявіна на отару овець в долині, на багаті цвітучі міста та села... В Криму він зовсім не жив, гарема не бачив цілими роками, а кохання не знав ніколи. Його кохання була війна, походи, завзяте боя.

— І жорстокий був хан Менглі-Герей! Мов гнів Аллаха носив ся він по землі і спустошив її; мов ураган змітав усе з своєї путі. На щоб не глянуло його око, — все гинуло від одного його погляду; і де ступала нога його коня, там вже ніколи не росла трава — казали про нього. Усе була правда. За його конем завше летіла смерть.

— Та хоч ніколи хан не жив в своїому розкішному палаці, — все ж таки його прикрашали золотом, сріблом та коштовними річами з тої здобичі, що привозив хан з походів своїх. І хоч ніколи хан не заглядав до свого гарему, з кожного щасливого походу на сусідів туди привозили найкращу дівчину бранку.

— Раз, коли Менглі-Герей спустошив на півночі землі Московські, брат його з військом несподівано напав на степи козацькі. Там знали, що Менглі-Герей з військом рабує Московію і не сподівали ся нападу. З сього походу Татари привезли таку силу здобичі, пригнали таку силу бранців, що радість, мов поток весною, розлила ся по всьому Криму. Багато тоді річей, золота-срібла прийшло ся і на долю хана. — А між иньшими річами відвезли ханові найкращу дівчину з полонених дівчат.

— І красуня була та дівчина! — кажуть люде. Личко біле, мов той сніг, що укриває в зимі щипилі Чатирдагу, уста — мов коралі, а очі сині, як небо на провесні. Коли повний місяць пливе по нічному темному небу, ховають ся всі зірки, — так коли приходила прекрасна бранка, — очі бачили тільки її, темне волоссе було ніби завше осіяне сонцем, а в синих очах ховала ся темна безодня і хто заглянув в ту безодню, того завше тягло дивити ся туди знову. Струнка була, мов тополі Бахчи-

сарая, а легка, мов серна. Така то була красуня, яку привезли з того походу до ханського гарему.

— Жили тоді хани в Бахчисараю і там стояв їх розкішний палац. Але мали вони палади на березі моря, і туди виїздили на літо, а то й на довгий час. Менглі-Герей не любив Бахчисараю і в свої короткі наїзди жив в старому палаці на березі моря, коло сучасного Судаку. Хан любив море в короткі часи спочинку між походами, любив можливо, тому, що море було таке ж грізне, невмолиме та могутнє, як він сам, Менглі-Герей.

— Був у хана гарем, як велів звичай, було в тому гаремі багато красунь з усього світа, але не часто заглядав до нього Менглі-Герей. Ханські невільниці старіли ся й вянули цілими роками не бачучи хана. Бо як вяне квітка, на яку ніколи не падає промінне сонця, так вяне жінка коли її не зогріває коханне.... І в сей гарем попала нова невільниця.

— Була се молодесенька дівчина, майже дитина, кажуть люде, що чули про се від батьків та дідів своїх, але горе, що впало на її маленьку голівку, постаріло й відняло в неї охоту жити. Цілими днями лежала вона нерухомо і дивилася невидючим зором на кратки килима, якими були завішані стіни її кімнати. Не їла, не пила й лежала непорушно, мов мертва. Збожеволіла б певно, бідна дитина, як би милосердний Аллах не післав їй тяжкої хвороби і не відняв у неї свідомости й пам'яті

— Довго лежала бідна дитина вирвана з рук батька та матері. Мов зірвана ворожою рукою квітка, вона вянула й гинула в чужому краю. Сумно хитали головами иньші невільниці, дивлячи ся на неї і не сподівали ся вже, що видужає вона, ще побачить, як зацвіте гранат червоними квітками, квітками кохання. Але молоді сили перемогли, — і молода дівчина не вмерла.

— Була весна, коли вона в перший раз прийшла до притомности, і ясне сонечко, джерело здоров'я й радості заглядало в вікна її кімнати. Цвів міндаль і його тоненькі гиялочки з рожевими зірочками — квітками, радісними, мов сама весна, хитали ся перед вікном від подуву пустуна — вітерця.

Слабо посміхнула ся їм дівчина і попрохала посунути її ліжко до вікна, ближче до рожевих зірок міндалю. Ліжко пересунули — і веселі проміння сонця залили її всю, а в лице повіяв легкий вітерець з безмежного моря, що шуміло там, за високими мурами ханського палацу. То море посилало дівчині своє привітанне.

— З того часу молоденька полонянка з далеких степів почала швидко набирати сил і вертати до життя й здоров'я. Цілими днями лежала вона коло вікна й дивилася на синє небо з білими, легкими хмарками, на сумні, стрункі кіпариси, на високу вежу, що малювала ся на блакиті неба. Дивилася і пила життя з горячого проміння сонця, з легкого вітерця, що приносив їй солоний дух моря і пісні хвиль. Ритмічний шум хвиль долітав до неї, — і дівчині хотіло ся скорше видужати, щоб піти до тих сумних кіпарисів, що стояли на варті коло мурів, щоб побачити море. Моря вона ще ніколи не бачила, але вже полюбила пісні його хвиль.

— Коли нарешті молода дівчина змогла встати з ліжка, — першим бажанням її було піти в садок. Золоте сонце лило своє проміння на білий ханський палац і на темні мури, на пишні троянди й сумні кіпариси, — і дівчині стало радісно на серці. Чи була ти коли небудь, ханум, у нас в Криму, в маю? Се місяць троянд, вони цвітуть всюди і саме повітря тоді напоєно їх солодким духом. Так і в ханському садку троянди оплітали по-чорнілі мури, повзли на дерева і барвистим килимом устиляли землю. І у молодій дівчині закрутила ся голова. Довго лежала вона мов упоєна солодким духом троянд і не мала сили рушити з місця.

— Невеликий був сад коло ханського палацу, але нескоро ще молода полонянка могла обійти його навкруги. Сили було мало і ослаблене хоробою тіло прохало покою. Хотіло ся дівчині море побачити, але не пускали до нього високі мури. Кликали її хвилі, розбиваючи об стрімкий берег, але високі мури вірно стерегли й ховали від усіх свої пишні троянди й красунь з ханського гарему... Тільки в високій вежі можна було побачити море, але для цього у дівчини було ще замало сили.

— Нарешті горяче сонце і солоне повітря моря влили нові сили в молоде тіло полонянки, — і дівчина наважилася піти на вежу. Вузький хідник крутив ся навколо мурованої стіни вежі; навколо було темно і тільки вузькі віконця — щелини пропускали в п'ятому вежі трохи світла. А в них то малювало ся зелена смуга гір, то блакитна смуга моря.

— Нарешті дівчина дійшла до верху, — і стала, мов скам'яніла. Перед нею стояло море, мов кришталевий келих, налитий до верху блакитю. І море причарувало дівчину...

— І цього часу вежа стала улюбленим місцем молодій бранки. Цілі дні проводила вона там, дивлячи ся, як блакитне море

гнало маленькі буруни на берег і вони розсипалися далеко — далеко в низу білою, мов сніг, піною. Або, як море пінилось і скажено ревло бючи ся об скелі. Слухала пісні хвиль, дивилася на красу моря і забувала усе в світі. А часом співала хвилям сумні—сумні пісні свого рідного краю.

— Минав час, мінялися барви шат; відцвітали одні квітки й розцвітали другі, в які вдягалася земля. І от, коли зацвіли гранати і серед темної гущини листя загорілися — зацвіли червоні, мов палаючі вуглі, квітки кохання, повернув з походу далекого Менглі-Герей. Приїхав спочити трохи перед новим походом — як бувало звичайно, так було і в сей раз. Він не спитав про жінок, що марно вянули в пишних покоях гарема, не подивився на нових краєунь, — бо не цікавили його вони, занявся справами ханства, а в першу вільну годину пішов на свою вежу. Заскучав хан за вільним простором моря, за шумом хвиль, за вічною зміною фарб. Любив море грізний Менглі-Герей, любив, можливо, тому, що і його душа була, мов те море.

— Був дуже ранній час, коли хан вийшов з своїх покоїв і пішов до своєї вежі. Сонце тільки що вийшло з моря і його рожеві, мов сама радість, проміння бризнули на землю і своїми подіумками будили її. Вони цілували море і гори, хвилі і скелі, дерева й квітки, — і все будилося від сну й співало хвалу сонцеві й життю.

— Хан тихо йшов по садку і нарешті дійшов до вежі. Але тільки що він хотів йти на верх, як почув пісню, що лилася зверху, з вежі. Се його так здивувало, що він спинився і став у входа, прислухаючись. Ніколи, ніхто не ходив туди, в ханську вежу, бо він заборонив її, хто ж посмів не послухати ся ханського приказу, — хто смів співати там, на верху?! Хіба якийсь дух, мара?

— А пісня все лилася зверху, з вежі, вільна, мов срібний спів жайворонка. Але такий безмежний сум, та безнадійна туга згучали в тій пісні, що у хана зацеміло серце і мимоволі сум почав закрядати ся в душу. Він чув стогін поранених й хрипінне конаючих, чув крики лютої ненависти й прокляття страшної злоби, але не чув ще, як людське поранене серце виливає свою невтишиму тоску, як плаче та стогне від муки... І в відповідь йому затремтіло у хана Менглі-Герей серце, — затремтіло в перший раз.

— Не міг більше витримати хан і швидко побіг по вузьким східцях на вежу. Але при першому його кроці пісня оборвала ся й замовкла.

— Швидко вбіг хан на вежу і снинив ся: перед ним стояло молоденьке дівча, майже дитина і на пів — здивовано, на пів — злякано дивило ся на нього. Менглі-Герей вразили очі молоденького дівчатка — такі сині, мов небо і такі глибокі, мов море. Тільки й небо і море радісно сміяли ся в той прекрасний день, а очі дівчини були сумні — сумні, мов тінь від чорної громової хмари.

— Хто ти? — спитав здивований хан. — І що ти тут робиш?

— Я бранка з далеких степів козацьких, — відповіла дівчина. — тут я дивлю ся на море, його ж не видно внизу бо високий мур ховає його від моїх очей.

— Се ти співала тут тільки що? — спитав хан.

— Я оповідала морю про мої жалі, — відповіла вона.

— Заспівай мені ту пісню, що співала перед ним, як я прийшов, — приказав хан і сів на кам'яну лавку.

— Я не можу співати, коли мене хто слухає, — відповіла дівчина. — Я співаю тільки морю.

— Дівчино! Як смієш ти мене не слухати? — розгнівав ся хан. — Ти не знаєш, хто я? Я — Менглі-Герей! — О, тебе вже давно чекають твої жінки в гаремі, — сказала дівчина. Там тільки й мови, що про тебе. Чого ти не йдеш до них?

— Я хочу бути тут і хочу, щоб ти співала мені! — розгнівано відповів хан. — І ти мусиш співати.

— Я не буду тобі співати, хане, — я ж сказала тобі се тільки що, — спокійно відповіла дівчина. — Я ніколи не буду співати людям, які байдужі до мого рідного краю, бо їм моя пісня нічого не скаже!

— А тебе я не бою ся, — додала вона, помітивши гнівний погляд хана. — Що можеш ти мені зробити?! Хіба звелиш убити? Так я не бою ся смерті, — навпаки, — я хочу її! Смерть принесе мені забуття! Кланяю ся тобі, хане!

— І дівчина побігла по східцях вниз і зникла за заворотом хідника.

— Хан остовпів від здивування. Як се могло стати ся, що його, хана Менглі-Герей, не послушали?! Він знав, що люде боять ся його більше ніж гніву Аллаха і що погляд його не можуть знести самі сміливі, самі відважні вояки. І от знайшла ся людина, що не побояла ся його гніву, що насміяла ся з його приказу. І то не мужчина навіть, а дівчина, майже дитина!

— Такий гнів кипів в серці хана, що хотіло ся йому знищити

все на світі й навіть самий світ. Мов ранений лев, бігав Менглі-Герей по вежі й жага помсти палила його.

— Втомився нарешті хан і кинувся на кам'яну лавку. Але думки його все крутилися, мов метелики коло світла, коло помсти, — коло помсти тій, що сміла не послухати його. І видумував хан самі страшні, самі люті муки. Тільки не хотів карати на смерть, бо дівчина сама жадала її...

— Нарешті спинився Менглі-Герей на думці замкнути полоянку до темного й вохкого льоху, де сажали злочинців, щоб не бачила вона сонця, квіток, моря, — всього того, що дає радість життю. Але тут же уявив він собі струнку й горду постать, горду усмішку і сумні прекрасні очі, такі сумні, мов у серни, яка побачила смерть. І жаль охопив серце хана. І відчув Менглі-Герей, що не зможе замкнути молодої прекрасної полоянки, бо буде бракувати йому тих сумних очей. І відчув він що без неї опустіє пишний ханський палац і його, Менглі-Герей, серце...

— Відлетів гнів від серця хана і далеко відлетіло бажання мук і помсти. В уяві його стояло біле личко і сині сумні очі дивилися йому просто в душу. І ханові захотілося кохання, пестощів, співчуття, — всього того, що знає найбільшійший жебрак, але чого не знав досі грізний хан. Але щоб се кохання, сі пестощі дала йому ся дівчина з синими очима, що мала відвагу не послухати його наказу. І захотілося Менглі-Герееві покорити се горде серце, примусити покохати себе... Взяти серце й душу, а не тільки тіло... Бо така дівчина, смілива й відважна, може бути справжньою жінкою, гідною хана Менглі-Герей!

— І хан вернув до своїх покоїв зовсім закоханий в сміливу бранку з синими сумними очима і гордою усмішкою. Се почуте, таке чуже, таке незнайоме йому, солодко хвилювало його. І все уявлялося ханові, як молода дівчина опускає очі перед ним, як низько схиляє горду голівку. І то не з страху перед ним, грізним сином самої смерті, як казали про нього люди, а з соромливості... З страху, що він, Менглі-Герей, прочитає в її очах кохання до нього!

— Дома він звелів покликати до себе головного евнуха.

— Що повелиш, наступник Аллаха? — спитав евнух, низько уклоняючися.

— Хто та молода дівчина з синими очима? — спитав хан — я ніколи не бачив її.

— Вона не давно у нас, — повелитель правовірних, — відповів євнух. — Її сеї осени привіз з походу на степи казацькі твій покірний слуга й брат — Махді-Герей. Ся дівчина була дуже хора, але тепер хвала Алахові, бо вона подобала ся тобі! — здорова. Прикажеш прислати її до тебе, радість дівочих очей?

— Ні, не треба — коротко сказав хан. — Я не хочу брати її силою, мов ворожу твердиню.

— Твоя воля для всіх вища за волю Аллаха! — підлесливо сказав євнух. — Дівчина буде щаслива, що ти глянув на неї, сонце всесвіту.

— Ні, се неправда! — гримнув хан. — Тепер можеш йти!

— Ти велиш — і я покораю ся, — відповів євнух, уклоняючи ся до землі, й зник.

— З тої зустрічі перед Менглі-Гереем невідступно стояв образ прекрасної дівчини — бранки. І постановив собі завдання хан — заволодіти сям гордим єрцем і примусити покохати себе сю відважну дівчину.

— Кілька днів ходив хан на вежу, сподіваючи ся зустрінути дівчину, та її не було там. Нарешті він побачив її. Вона сиділа і дивилася на далечинь моря, але побачивши хана, схопила ся з місця.

— Вибачай, хане! — сказала дівчина. — Я не хочу заважати тобі і зараз піду.

— Почекай! — мовив хан лагідно. — Як тебе звуть?

— Дома рідні звали мене Марусею, — тихо відповіла дівчина. Мое ім'я — Марія...

— Скажи мені, дівчино, чому ти не захотіла заспівати, коли я тобі се звелів! Ти моя невільниця і мусиш мене слухати!

Дівчина ніби виросла і стала перед ханом, рівна й тонка, мов струна. Очи їй горіли.

— Я бранка твого народу, — се правда, — сказала вона. — Але я не невільниця твоя. Хіба як би тебе взяли в полон вороги — ти став би через те невільником? Ти б лишив ся Менглі-Гереем і в неволі!

— Гнівом зашталали очі хана і він вскочив з лавки, на якій сидів.

— Мене б не взяли живим? — гукнув він люто. — Як емієш ти казати се мені, ханові Менглі-Герееві??

Дівчина не злякала ся і залишила ся спокійною.

— Ну, а мене на жаль взяли живою, — гірко сказала вона. Але я не невільниця, мене не куплено...

— Хан заспокоїв ся трохи і знову сів.

Пролетіло кілька хвилин мовчання. Потім хан сказав.

— Слухай, Маріє, ти мені подобаєш ся. Я візьму тебе за жінку.

— Хан знав, що кожна жінка з його гарему прийняла б сі слова, за найвищу честь і найбільше щастя. Але дівчина похитнула ся й сіла. Біле і без того личко її стало білим мов крейда.

— Я в твоїй владі, хане, — ледве чутно вимовила вона. — Ти дужчий за мене і можеш зробити зо мною, що схочеш — я знаю се! Та дала вона голоснійше, — тіло мое ти можеш взяти, се правда, але душу... душу ні!

— Ханові стало шкода дівчини. Та й не до того хотів він. Він хотів кохання, як раз тої душі, якої він не міг взяти силою. І він сказав лагідно:

— Так, я дужчий, — се правда. Але я не хочу брати тебе силою. Я хочу, щоб ти сама принесла мені душу й тіло, як вільний дар кохання. І я почекаю тої хвилини, коли ти се зробиш!

— Сього не буде ніколи! — твердо сказала дівчина.

— Се буде! — усміхнув ся хан. — Я кохаю тебе, дівчино, кохаю в перший раз в житті, а правдиве кохання завше викликає кохання в серці другої людини.

— Хан помовчав трохи й додав:

— А коли сей час прийде, коли в твоєму серці також загорить ся кохання, — ти принесеш сюди квітку гранати, — квітку кохання. Ти лишиш її тут, а я вже буду знати, що се знак твоєї згоди, знак, що і в твоїм серці зацвіла нарешті квітка кохання. А тепер бувай здорова!

— І хан пішов з вежі.

— З того часу кожного ранку дівчина щось знаходила в своїй покою. То коштовні золоті оздоби, то прегарні шиті золотом та сріблом убрання, то прекрасні самоцвіти. Найкращі квітки з ханського садку прикрашали її покій, найдивніші місцеві та привезені з далеких країв овочі що дня наповняли чудесні срібні миски на її столі. Але се все мало цікавило молоду полонянку і тільки просту вдячність почувала вона до хана. Даремно приходив хан що дня до своєї вежі, — він не находив там нічого... І даремно в темно-зелених кущах палали червоні квітки кохання, — цвіли й вяли. Вони не були потрібні молодій дівчині.

Часом зустрічала ся вона з ханом на вершку вежі, часом говорила з ним, але серце її ще не розкрило ся для кохання.

— Так минав час, а хан Менглі-Герей сидів і не думав про походи.

— І от якось вранці молода дівчина прокинула ся від радісних криків, тупотіння коней й брязкоту зброї. То вертало з походу військо татарське на чолі з братом хана, Махді-Гереем.

— Вибігла в садок молода бранка й почувла ще брязкіт ланцюгів, гіркій стогін та тяжкі ридання. Почувла се все, згадала про свою долю, — і впала непритомною.

— Найшли її там служниці, й перенесли до покоїв. Як прийшла до притомности, — спитала, звідки привели бранців, і почувла, що се її брати та сестри — бранці з далеких степів козацьких.. Нічого не спитала більше дівчина, — повернула ся лицем до стіни й замовкла.

— Три дні лежала так дівчина і за той час краплі води не випила, не зіла крихточки хліба. Лежала і вставав перед нею рідний край, батьківська хата, мати й батько, сестри та брати. Знову переживала вона несподіваний напад татар, палаючі хати, брязкіт зброї й дикі крики, хрипінне і стогін ранених і кров усюди, ціле море крові... Знову бачила себе привязаною до коня, переживала тяжку довгу путь до Криму. І вона уявляла собі тих братів своїх, що тепер були пригнані, мов отара овець, на продаж. Хто, як вона, пережив смертельний жах того нападу татарського й тяжку путь до Криму. Тільки вона лежить в розкішному покою ханського палацу, а вони десь в вохкому страшному льоху...

— Спочатку ханові нічого не казали про хворобу молодої полонянки, сподіваючи ся, що се мене. Але день минав за днем, а дівчина все лежала і дивила ся великими порожніми очима на щось, що бачила тільки вона. Довго не рішали ся сказати про хворобу дівчині ханові; нарешті евнух насмілив ся йти, та хан попередив його, покликавши до себе.

— Що стало ся з дівчиною? — спитав він. — Я не бачу її ні на вежі, ні в садку з мого вікна.

— Сонде всесвіту! — відповів евнух. — Не гнівай ся на мене, се не моя вина! Я як раз йшов до тебе сказати, що дівчина хора.

— Говори! — grimнув хан. — Коли захорувала і з чого?

Евнух оповів, як дівчину знайшли в садку непритомною і як вже три дні лежить вона непорушно, немов мертва. Не їсть, не п'є і нікого не бачить і не помічає.

— Хан замислив ся і мовчав. Мовчав і евнух.

— Коли се стало ся? — нарешті спитав хан.

— Се стало ся в той день, коли повернув ся з походу твій брат і слуга. — Се було три дні тому, наступник Пророка!

— Хан замовчав знову. Як чорні хмари оповивають гори і ховають од очей людських сонце, так темні передчуття оповили серце хана і задавили в ньому радість життя. Евнух стояв перед ним, схиливши ся до самої землі чолом і серце його тремтіло, як серце серни при появі вовка.

— Звідки були бранці, яких пригнав за собою брат мій? — спитав хан нарешті.

— З степів козацьких, сонце всесвіту! — відповів евнух.

— Добре! — сказав хан. — Можеш йти!

— Евнух зник, а хан довго ще сидів в задумі замисливши ся. Нарешті він швидко встав, взяв ключі від вязниці, де звичайно тримали бранців та невільників і пішов до дівчини.

— Коли хан увійшов до її покою, дівчина все також лежала і дивила ся невидучим поглядом в вікно. Хан вислав служницю, яка не відходила від дівчини, й став на те місце, куди ніби дивили ся її очі. Але дівчина і не помітила хана. Очі її були все такі ж порожні й мертві.

— Великий жаль охопив перший раз в життю серце хана. Він наблизив ся до неї взяв за руку й покликав:

— Дівчино?

— Дівчина затремтіла і її порожні очі вдивлялися в нього, не признаючи.

— А хан казав далі:

— От тобі ключі від вязниці. Дарую тобі всіх бранців, можеш пустити їх на волю, в батьківщину. А на дорогу я велю дати їм усе, що буде їм треба!

— І хан вийшов.

— Дівчина довго ще лежала й дивила ся на те місце, де стояв хан, нічого не розуміючи. Їй здавало ся, що вона бачила се все в сні. Дивний сон! Хан стояв тут, коло вікна, і погляд його був такий незвиклий, повний жалю до неї та кохання... Щось казав, що вона може випустити всіх бранців на волю... Ключі їй дав...

— І дівчина зітхнула; як жаль, що се був тільки сон!

— Але тут мogleд її упав на ключі, що лежали коло неї і дівчина схопила ся з ліжка. Так се не сон, хан справді був тут і ключі їй дав? І вона може випустити всіх своїх братів та сестер на волю?!

— Голова кружила оя у дівчині від щастя, але всеж таки вона ще не мogleла повірити... І вона покликкала служницю.

— Хто се тільки що вийшов звідси? — Запитала вона і голос її тремтів, а серце колотило ся в грудях.

— Се хан був у тебе, зірко сходу — відповіла служниця. — Він звелів мені зараз же віднести ключі до мурзи, який завідує вязницею, де сидять бранці. Хан додав, що мурза буде знати, що робити, що хан дасть йому відповідний наказ. Повелиш віднести ключі, радість очей?

— Як же зраділа бідна дівчина, почувши сі слова! Серце ледве не вискочило з грудей від великого щастя і вона готова була цілувати ті ключі, що вернуть волю бідним бранцям. І в серці дівчини загоріла ся велика вдячність до хана. Але насамперед треба увільнити нещасних бранців — і дівчина послала ключі через служницю до мурзи, що завідував ханськими вязницями.

— Не довго ходила служниця, але той час показав ся дівчині таким довгим, як зима ніч. — Та нарешті прибігла здивована дівчина й розповіла їй, що всіх бранців з останнього походу пустили на волю...

— Які вони були щасливі! — оповідала вона. — Плакали і сміяли ся, цілували ся й обіймали ся. І казали люде, що вони благословляли й дякували тій, хто увільнив і від гіркої долі раба. І прохали передати їй, жінці хана, велику подяку й бажанне щастя!

— Почервоніла дівчина від сих слів служниці. Вона ж не була жінкою хана і не буде, бо не любить вона його. Але тут же дівчина відчула, що се неправда, що велика вдячність до хана родила коханне.

— Коханне влило нові сили в молоде тіло і прекрасна бранка щаслива і радісна побігла в садок, мов на крилах полетіла. Там вона зірвала квітку гранати і занесла її на вежу, де сидів звичайно Менглі-Герей. І чула дівчина, що серце її розкрило ся й задріло, як ся прекрасна червона квітка. Така ніжна й палка, як само коханне. Дівчина ніжно поцілувала квітку кохання й покляла її на камяну лавку.

— І бранка з далеких степів козацьких стала жінкою лютого хана Менглі-Герей...

Замовк Бекір і сидить нерухомо, втопивши очі в далечінь. Я чекаю і нарешті перериваю мовчанку.

— А щож було далі? — питаю я. — І чи була ж щаслива та бідна дитина, маменька зірвана степова квітка, в грізним ханом Менглі Гереем?

— Так, вона була щаслива, кажуть люде, — повільно каже Бекір. — Була щаслива, оскільки може бути щасливою така зір-

яана степова квітка, яку перенесли в чужий далекий край. Хан покохав її палко, дівчина з синими очима стала для нього милішою над усе в світі. Для неї забув хан війну, походи, славу, — се все згубило свою принадність в очах хана. Дівчина також любила його ніжно й вірно, і вони жили щасливо — орел з голубкою.

— Та народ татарський, що жив тою війною і багатів з добичі військової, — почав нарікати на жінку хана, яка наче переродила Менглі-Герей.

— Не було більше бранців, не привозили більше награбованого в походах добра — і все більше росло незадоволенне. Нарешті викрили змову на життя бранки з синими очима, яка орла повернула в курку, як казали в народі. Але Менглі-Герей показав, що він залишив ся орлом, тільки на час зложив свої крила й сховав кігті. Він жерстоко помстив ся над винними; багато тоді голов злетіло з плечей! Та після сього зрік ся Менглі-Герей влади й передав ханство братові. А сам жив в Судаку до самої смерти своєї коханої жінки.

І знов замовк Бекір.

— А навкруги вже запанувала ніч, темрява й тишина. Тільки глухо плескали хвилі, та на обрії світлішало, — то виходив з моря місяць. От показав ся блискучий кружок, швидко збільшив ся, а за хвилию вже висів над водою, великий і рожевий, мов заспане личко дитини. З хвилину повисів він над морем, наче роздумуючи, чи не поринути йому знову в хвилі, але переміг сон і швидко почав піднімати ся в гору. Бризнуло навкруги срібне промінне його, побігла по морю срібна стежка, а по ній побігли — полетіли на землю чарівні сни, чудесні казки й принадні мрії.

І дивлячи ся на осяяне море і повитий таємницею місяць, думала я: як багато бачив ти на своєму довгому віку, срібний місяцю! Бачив колись тут багаті грецькі міста, бачив алянів, готів, татар, чув стогін та ридання бідних бранців — невольників, бачив чайки козацькі на хвилях... Минуло се все, і дивиш ся тепер ти, як я, донька Українського народу, і Бекір, нащадок тих лютих насильників, мирно згадуємо старовину. Так багато бачив і чув ти, срібний місяцю, і тому то повите таємницею твоє бліде обличча, тому то такі прекрасні і чарівні ночі, осяяні твоїм сріблястим промінням. Повні вони суму минулого і чарівних мрій, і розкриваєть ся людське серце на їх таємничий зов.....

І. КРАСКОВСЬКИЙ.

На порозі нового життя.

Темне, в далечинь відходяче одноманітне сумне поле. Сірий олів'яний присмерк важко висить над ним, пригноблює. В темряві, як тільки досягне око, скрізь видно лиховісно-чорні хрести, хрести, хрести... і більше нічого. Такий відомий символ польського маляра — Голгофа, страждань краю і народу в тяжкі роки великої війни. Але ся Голгофа віщує відродження. Так і в житті народів терновим шляхом кровавих страждань іде нарід до свого національного відродження. Ціною великих офір добивається ся він вільности і незалежности. Зтиха і непомітно нагромаджують ся в народі сили і поривання. Здається ся іноді нарід засипає, здається ся вмер зовсім, але там в глибоких народніх осередках іде велика непомітна праця...

Мент піднесення і вона відкривається ся й дає великі і несподівані результати. Щасливий той, хто живе в сі великі хвилі історії, але ще щасливіший той, хто добуде „тахішим“ користь, для визволення свого народу і краю. На нашу долю випало жити в такі великі часи історії, коли народи, вчорашні невольники, сьогодні вже скидають вічні ланцюги невольництва й кують свою вільність і незалежність. В авангарді сього великого походу народів „Росії“ до вільности і національного відродження стає Україна. Поруч з нею ідуть і другі народи і перш всього їй найближча сусідка і сестра Білорусь.

Глибоко трагічна була доля всіх народів Росії, але чи не самою трагічною була доля Білорусі. Поставлена волею історичної долі між Заходом і Сходом Європи, вона являється ся яблуком розладу і кривавою ареною боротьби таких двох магутніх держав пориваючих ся до панування як Польша і Росія. Край Білоруський в продовж всього свого історичного життя виніс на собі всю вагу сього прокляття історичного положення, яке кинуло Білорусь поміж молотом і ковалом. Ось чому нарід Білоруський, вступивши на сцену культурно політичного життя раніш иньших народів Європи, по своїй кількості до 12 мільонів на території в 300.000 кв. міль, маючи змогу займати видатне державне становище, до сеї пори не міг досягнути культурно-політичного розвитку.

Вже в темну епоху, середніх віків Білоруська культура і цивілізація була так могутня, що їй підлягли самі завойовники білоруських країв — Литовці. Білоруська мова входить в загальне вживання культурних верств Литовського народу і стає державною мовою великого князівства Литовського, утворюється виливовою і ріжноманітно біло-

руська література, аж до часу Стефана Баторія всі грамоти і державні акти в Литовській Державі пишуться на білоруській мові; Статут Казіміра Ягеллона, славетний Литовський статут, Трибунал великого князівства Литовського видаються на мові Білоруській. З початку XVII віку Білорусь губить свою політичну самостійність і підпадає під владу раніш польську, а потім російську. Три віки була Білорусь в тяжкій неволі під суворим угнетком і лише в кінці XIX віку у неї знов виявляється перший провіток національно-політичного пробудження, котре починає особливо швидко розвиватись в 1901 і 1906 р. Реакція, котра наступила після цього, важко відізналась на Білорусі, де особливо міцно угніздилися діячі Столипинського толку. Війна захопила Білорусь в дуже важку годину дезорганізованости широких мас внутрішньої реорганізації білоруського національного руху. Крім цього всією своєю непосредньою вагою війна завалилась власне на білоруський фронт, спустошила Білорусь, принесла з собою всі „блага“ економічного спустошення і культурного зруйнування. Жахи „біженства“ нанесли їй важкі удари, від котрих поправитись вона не може до цього часу.

До того ще фронт розрізав Білорусь на дві частини, відірвав від неї її більшу частину — західню. Здавалось, що після цього важкого удару долі Білорусь вже не підійметься. Але дух народу не згасав.

Російська революція відкрила і для білоруського руху нові можливости. Ще до березенського перевороту серед старих діячів білоруського руху дозріла ідея з'їзду білоруських громадських діячів, звичайно, нелегального у Києві, де і зародилася ця ідея і де можна було сподіватися на громадську підмогу з боку товаришів-українців. Було намічено програм і приступлено до організації скликання з'їзду для чого у всі великі осередки білоруського розкидання було командіровано спеціальну особу для попередніх переговорів з Білоруськими діячами і організаціями. Місію сю взяла на себе П. Мядзіолко і розпочала об'їзд, але по дорозі в Вологому її захопила революція і її дальнійший об'їзд прийняв уже иньший характер.

Переворот в лютому порушив і серед білоруських громадських діячів найсміливіші надії. Все поспішило організувати ся. Мінська група білоруських діячів, сконцентрувавшись коло Мінського Білоруського товариства допомоги війни, серед котрого добули значіння кілька ширих, але молодих малодосвідчених робітників, вирішила поспішити з скликанням з'їзду білоруських громадських діячів у Мінську під кінець березня. Це була згубна поспішність, котра тяжко відбила ся на всім дальнім білоруським політичним русі. З'їзд сей не тільки не був добре підготовлений, але навіть не встигли в потрібній мірі всіх оповістити. Ніяких

норм представництва вироблено не було. Рядом з старими білоруськими громадськими робітниками зявилося багато людей зовсім випадкових. Мінськ останній час був осередком роботи Столипінських „молодцов“ quasi, Білорусів Солоневичського толку, котрі, зявившись на перше засідання з'їзду, утворили ряд бешкетів. Мимо того, зусиллями старих білоруських робітників, з'їзд прийняв резолюції в дусі національно-політичного відродження Білорусі на автономно-федеративних основах з широким забезпеченням прав національних меншостей з обов'язковою умовою єдності всієї етнографічної Білорусі, як автономної одиниці в федеративно-демократичній Російській Республіці.

З'їздом було обрано делегацію до Тимчасового Уряду для того, щоб домогати ся задоволення найбільш пекучих національно-культурних потреб Білорусі. Делегацією була подана Прем'єр-Міністру докладна записка, в якій вказувалося на необхідність відкриття в Білорусі зі слідуєчого наукового року Університету і Сільсько-Господарського Інституту, вилучення завідування ділом народньої освіти з рук обрусительної округи й передачі його в руки білоруських громадських сил, необхідність пристосування школи до місцевого народнього життя; разом з тим делегація вказувала на неможливість передачі адміністративної влади в краю ділчам Столипінського земства, на згубну діяльність духовенства розвиваючого національне відокремлення в населенні. Делегація була у багатьох міністрів і клопалася за усунення всіх тих хиб старого порядку, але не добила ся ніяких результатів. Міністри тільки обмежились туманними обіцянками.

Безумовно, історичне значіння, не дивлячись на їх негати́вні наслідки, мали переговори Білоруської делегації з Литовською Національною Радою про взаємовідносини Литви з Білоруссю і розмежування влади в межах Віленської і Гроденської губерній та самої Вільни, котрі майже скрізь заселені Білорусами. Було поставлено на обговорення старе питання про Литовсько-Білоруську Державну спілку. Питання се викликало в Л. Н. Р. бурхливі дебати. І хоча ліві соціалістичні елементи Л. Н. Р. на се годили ся, верх всеж таки взяли націоналістично-консервативні елементи і литовці, принципово визнаючи се бажаним і можливим, відмовились одначе на тій підставі, що білоруське питання се питання внутрішньої політики Росії, а литовська справа, справа між-національна й закордонна, а через те Литва не може звязати своєї долі з Білоруссю.

Для дальшого керування білоруським рухом, Мінським березенським з'їздом був обраний Білоруський Національний Комітет. Березенський з'їзд відбув ся під гаслом єднання в справі білоруського відродження всіх сил на принципі національно-політичному без різниці погля-

дів соціальних. Таким чином і вирішення аграрного питання було відложено до вирішення його Білоруською Краєвою Радою, а тому Головою В. Н. К. міг бути обібраний Р. Скірмунт великий землевласник.

Між тим Російська революція з політичної перетворюється в соціальну. Соціальні суперечки все більш загострюють ся. Все се одбивається і на білоруському рухові. Правда самий білоруський рух поширюється і росте надзвичайно і стихійно, але в осередку його В. Н. К. і починається помітний розпад на ґрунті ріжниць соціалістичних поглядів, нелади особистого характеру, безсиле топтання на місці, викликане фактичною відсутністю сил, позаяк більшість членів Комітету соціалістів були людьми приїхавшими з столиці, куди і вернули ся. Всім чим скористували ся люде чужі Білорусі, силою великих подій закинуті сюди на „Західній Фронт“, демагоги, котрі хотіли утворити собі кар'єру на революції, на чолі з пройдисвітом, називавшим себе Михайловим, а в дійсности він оказав ся Фрунвером з Туркестану. Скористувавши ся тим, що Голова В. Н. К. Скірмунт поміщик, вони повели злосливу і брехливу агітацію, що весь білоруський рух се польська, панська інтрига, яка направлена до одірвання Білорусі від Росії й поневолення білоруського селянства польським панством. Даремно їм вказували на те, що з 18 членів В. Н. К. 13 соціалістів переважно з Білоруської Соціалістичної Громади, демагоги російського імперіалістичного складу обливали болотом і саму партію В. С. Гр., заявляючи, що „Білоруська“ партія се шовінізм і повинна бути тільки Всеросійська соціалістична партія. Обвинувачення в якихсь особливих польських симпатіях звичайно, були хибні, як раз навпаки. Коли наприклад в комісію по скликанню Установчих Зборів були запрошені, як представники Білорусі два поляки Мейштович і Мацієвич, то В. Н. К. категорично протестував проти подібних представників вказуючи, що вони являються „представниками лиш невеличкого гурту поляків на Білорусі, котрі в своїй давнішній діяльності провадили колонізацію Білорусів.“

Внутрішній розклад і безсилля, а також зовнішні удари паралізували організаційну діяльність В. Г. К. Велика стихійна праця білоруських громадських сил йшла мимо того, а разом з тим росла і потреба у організаційному центрові. Білоруський Національний Комітет, се врешті зрозумів, і 8-го липня в Мінську був скликаний зїзд делегатів білоруських громадських організацій й партій. Білоруський Національний Комітет був зліквідований і керування білоруським національним рухом було передано новоорганізованій Центральній Раді білоруських організацій і її Виконавчому Комітетові. Було вироблено Статут Ради, згідно котрому Рада являється відповідальним керуючим органом всього білоруського руху і складається се з депутатів від всіх

білоруських організацій, волостей, міст, біженських організацій і військових частин визнаючих права Білорусі на автономію, рідну мову і розвиток національної культури. Організації, котрі увійшли в Раду об'єдналися на принципах повної демократизації громадського строю. „Федеративна Республіка“ та передавня всієї землі працюючому люду без викупу і охорони інтересів робітників.

До Виконавчого Комітету Ради були обрані виключно соціалісти, головним образом з Білоруської Соціалістичної Громади, до котрої тепер і переходить керування білоруським рухом. Але ся монолітність керуючого органу не була наслідком такоїж єдности в самому білоруському руху. Навпаки, на зїзді яскраво відмовлював ся почавший ся роздробок білоруського руху. Представники біженських організацій з Центральної Росії і делегати східної частини Білорусі стоять на ґрунті погляду бувшого єдинства Росії и рішуче протестують проти кожного кроку зїзду, котрий здаєть ся їм „сепаратичним“.

Проти молодого національного білоруського руху піднімають ся і його старі вороги, як „Західньо — Російське Товариство“, подібне до галицьких москвофільських товариств. На зїзді було поставлено питання про се, щоби була післана вітальна телеграма Українській Центральній Раді. Мотивуючи сю посилку Голова Мінського Виділу Білоруської Соціалістичної громади сказав: „Завдяки соціальним умовам свого розвитку Україна опередила нас, але шлях у нас один. Теперішня Україна, се наша будучина. Україна йде в авангарді національного руху. Вона очищає шлях всім ідучим до федерації“. Відсилка телеграми була вирішена всіма голосами, проти одного делегата Вітебського Народнього Союзу. „Для того, що, — як пише він в своїй заяві — ухваленне, вітальної телеграми Українській Раді являєть ся у відношенню до цілої Росії сепаратним вчинком, що Білоруським народом, котрий живе в тісному єднанні з Росією, ухвалено бути не може“. Нема сумніву, що український національний рух дійсно оказав вплив і на рух білоруський, двинув і відкрив взагалі для національного руху великі перспективи. Особливо се було помітно на розвитку національного білоруського руху у військах, національне самоопреділенне українців-військових, утворенне особливих українських частин, викликає відповідний рух в білоруських масах. Будить ся національна свідомість, в розкиданих по всій Росії білоруських біженських масах і починаєть ся широка організація їх. В самій Білорусі організація білоруських свідомих мас росте все більш, а разом з тим росте незадоволенне централістичною петроградською політикою, що так яскраво виявилось на бувших в вересні двох великих зїздах — Київському зїзді народів Московській Демократичній Параді. В спеціальній резолюції про Біло-

русь „Зїзд Народів“ визнав необхідним, щоб Тимчасовий Уряд негайно видав декрет про автономію Білорусі в межах Російської Демократичної Федеративної Республіки з необхідним прилученням до автономної Білорусі, захоплених ворогом країв етнографічно заселених Білоруським народом. На Московській Демократичній нараді, білоруські представники разом з литовцями, грузинами і другими недержавними народностями, склали блок Національно-Соціалістичних партій, виступили в своїх деклараціях з зазначенням домагань національного розкріпощення, вказуючи, що безоглядні централістичні тенденції Тимчасового Уряду провадять до загибелі вільности і революції. Керуючі Московською Народою віднесли до сих „сеперастичних“ домагань національних організацій більш як неспівчуваюче. Характерно, що коли представники блоку національно-соціалістичних партій литовських і білоруських, грузинських і жидівських звернули ся до одного з головніших главарів Московської Народи з проханням про включення їх до комісії по розробці резолюції по національному питанню, вони одержали відповідь, що се зайве позаяк „вони“ знають, що треба національностям.

Московська Народа відкрила очі всім національним діячам, хто ще мав надію на Центральний Уряд і його допомогу в справі національного відродження. Підвладність всіх народів, навіть „кровю і залізом“, от що відповідала Московська Народа на їх скромні й справедливі бажання. „Вольна Беларусь“ дуже поважний орган, видігравший значну роль в справі нового білоруського руху, енергійно остерігає всіх тих, у кого ще лишили ся надії на допомогу сучасних руських товариств, а тим більш Уряду національним домоганням Білорусі. Білорусі доводить ся провадити запеклу боротьбу на два фронти: польський і московський: „Калі мы хочым жиць на сьвещі, калі хочым быць белорусамі, калі нам запрауды праціуна рабіцца цэглай и катлей на чужы будинок на чужую славу и пыху, дык мы повинны нібауна цяпер же злучыцца у одну згодную моцна злучаную грамаду повинны стваріць ядыную моцную як мур сямью белорусау і згодна поуустаць на оборону сябе свойого гонору і нацыональнаго істненья“. Сей поклик старого борця білоруського відродження Я. Лесика, котрий недавно повернув ся з Сібірського заслання, стає сильним гаслом громадського менту. Скрізь в низах йде напружена організаційна праця, серед котрих особливо виділяеть ся праця поміж військами переважно групи народніх учителів на чолі з Рак-Михайловським, простих солдатів-матросів, як Мамонько, Муха, На всіх фронтах, самовільно, зарождають ся досить сильні білоруські організації й скликають ся військові фронтові зїзди в Мінську, Витебську, Київі й Одесі.

Найбільш важний зїзд Західнього Фронту в Мінську відкрив ся 18 го Жовтня. Зїзд відбув ся з великим піднесенням. Невелика купка малосвідомих большевиків, підбурена одним, чи двома чорносотенцями, попробувала внести розклад в осередок зїзду, але часи вже були не ті що в березню. Всі їх заміри були з обуренням і протестом відкинуті і самі вони стушували ся. Зїзд сей виніс ряд ґрунтових резолюцій, котрі в першій раз широко і ясно конкретизували поривання та ближчі завдання, білоруського сучасного національного відродження і лягли в основу всього дальшого руху. Разом з тим зїзд сей зібрав нові, свіжі сили, чужі партійному розброду, котрий так багато перешкоджував в праці Білоруському Комітетові і Центральній Раді; сили молоді в руху повні пекучого ентузіязму і спаяні одною лиш ідеєю національного відродження. Те, що одночасово з сим військовим зїздом відбувало ся засідання сесії Центральної Ради, дало можливість обєднати всі громадські сили і відразу поставити справу на нових широких початках.

Військовим зїздом була організована Центральна Білоруська Військова Рада, котра поповнилась представниками всіх фронтів, стала живим осередком організації всього білоруського представництва в сірих шинелях. Обидві Центральні Ради, бувша раніш „Ц. Р.“ Білоруських організації і новоутворена „Ц. Р.“ військова, об'єднались в „Велику Білоруську Раду“, котра і приймає рішучі заходи до організації всього білоруського народу для оборони здобутих прав і вольности. В своїй відозві до всього білоруського народу „Велика Білоруська Рада“ звертає ся з гарячими закликом взяти в свої руки управління своїм краєм, щоби здійснити свої історичні завдання.

„Один і неподільний народ Білоруський. Релігія не повинна служити причиною подїлу по між православними і католиками Білорусами, для того, що вони один народ з загальною мовою і історією. Білорусь повинна бути Демократичною Республікою зєднана з Великоросією і другими сусідними Республіками Росії на підставі федерації. В межах автономної Білорусії всі инші народности краю повинні користувати ся національно-персональною автономією. Вся влада в Білорусії повинна належити Краєвій Раді, котра обираєть ся на підставах загального, рівного простого, таємного і помірнього голосування. Далі в відозві накреслюєть ся широкий програм національного відродження Білорусії, — політичного, культурного соціального і вказують ся ближчі завдання, з котрих найбільш поважним являють ся міроприємства по відбудуванню економічного і культурного життя краю так зруйнованого військовою співучасти прав здатних представників Білорусії на Мировому Конґресі для оборони своєї права, неподільне існування й негайне формування національних білоруських військ на спосіб польських легіонів.

„Виконати всі поставлені історією тепер завдання—закінчується відозва, — може тільки влада вибрана самим народом білоруським. Щоби утворити таку владу в осередку й на місцях, щоб завоювати народові білоруському належне йому місце в сем'ї народів — скликається ся на 5 Грудня 1917 року зїзд представників всього Білоруського народу в м. Мінську“.

Слідком за випуском сеї відозви Велика Білоруська Рада діяльно готується до будучого зїзду. Але на перших порах, ще до зїзду проти нього почався похід зі сторони Білоруського Краєвого Комітету в Петрограді, котрий стояв на централістичному погляді „Краєвці“ призначили свій зїзд на 15 грудня і повели діяльну агітацію в селянстві. Грозив розпад, на усунення котрого було затрачено багато сил.

Офіційно зїзд відкрився 8 грудня, але минув ще тиждень у внутрішній організації праці, особливо тяжкої з приводу великої кількості депутатів і його складу — простих селянських мас. Це був справді Всенародний Собор селянства Білорусі скликаного на підставах надзвичайно широкого, демократичного представництва, головним образом від Волостних Земств, Земельних Комітетів й військових організацій тилкових і фронткових, а також від Земств Повітових і Губерніяльних Самоуправлінь, Раді Робітничих Депутатів, Біженських Товариств, Комітетів, кооперативів, різних професійних спілок, білоруських політичних партій, культурних, національних організацій й т. и. Всього в зїзді брали участь 1872 депутати, з котрих 1167 з правом рішучого голосу і 705 з правом дорадчого. Зїзд відкрився і проходив увесь час з великим ентузіазмом і піднесенням. Передають, що один старий селянин на вкльішках дякував організаторам за скликання зїзду й з сльозми просив зїзд виратувати бідну Білорусь. Заміри краєвців відтягти відкриття зїзду викликало бурхливе обурення більшості зїзду. „Не треба більше зневолення демократії „Загальноросійської“, у нас є своя демократія, ся заява одного оратора покрила ся аплодисментами всього зїзду. „Господи, який настрій у всіх, справді всі переживають великотріумфальні дні“, тише один з учасників. Після 10 днів попередньої праці на 17 було призначено перше ділове засідання і перше питання оголошення Білорусі Народною Республікою і організація в ній Державної Влади. Здавалося, що наступив мент, коли нарід білоруський стає нарешті господарем на своїй рідній землі. Але це був час господарювання в Росії більшовиків, типа Мясоєдових, Ландерів і Мясикиєвих давнішніх насильників і гнобителів народних, наскоро накинувши на себе одягу крайнього соціалізму. Початково вони попробували досвідний вже засіб провокації, яскравим зразком якого блужить слі-

дуючий характерний документ знайдений в архіві „Комісаріяту західного краю“ (т. е. Білорусі після поспішного його бігства. „Телеграмма Западо-фронтъ Полуцкорову. Сообщите товарищамъ, чтобы на съѣздъ Бѣлорусовъ Радѣ они произвели переворотъ умовъ. Раскол и выяснили буржуазность ея это требуетъ ся. Головкиза — Мясников“ Але „перевороту умовъ“ старим провocatorам зробити не вдало ся й вони не соромили ся прийти до насильного розгону зїзду.

Помешканне зїзду було оточено совітськими військами й броневиками. В салю засідання прийшов п'яний представник совітської влади й проголосив про закриття зїзду. Після того в салю засідання було введено совітське військо. Немоżliве передати обурення зїзду. Депутати не змішали ся і в салі забарикадували ся стільцями й під напором військ, і під загрожуваннем богиетів і броневиків з фанатичним ентузіазмом під згуки величної марселези, підтриманої тисячами голосів, депутати всі як один чоловік винесли резолюцію за оголошення Білоруської Народної Республіки, єдиної в межах всієї етнографічної Білорусі. Сила однак була на стороні большевиків, котрі тут же, але не без боротьби заарештували Президіум зїзду, а потім Велику Раду. Наступає епоха лютого терору большевиків, безшабашної гульті їх дикости і насильства.

Праця Всебілоруського десятиденного зїзду була перервана з самого початку але десятиденна підготовка організаційна праця дала можливість зїздові виділити повномочне представництво від усіх фракцій груп і течій зїзду. Раду Білоруського зїзду, котра продовжувала працю і після розгону зїзду, звичайно в піднолю, позаяк большевики жорстоко переслідували всіх діячів національного білоруського відродження й зїзду. Позаяк Раді при її великій кількості було тяжко працювати при важких умовах большевицького терору, то вена вирішила відокремити з себе особливий виконавчий орган. Виконавчий Комітет 1-го Всебілоруського Зїзду, котрому було доручено при першій можливості взяти владу Білоруську в свої руки. Праця „Виконавчого Комітету“ проходила при самих неймовірних умовах. Все було задущено кровю рукою. Білоруська преса (Білоруська Рада і т. и.) і та частива руської („Соціаліст Революціонер“) котра осмілилась підняти голос проти большевицького насильства над білоруськими народом була задавлена. Білоруська преса, котра залишилась „Вільна Біларусь“ з приводу розгону Білоруського Зїзду мала можливість нападати тільки на пресу польську. На Білорусі знов запанувала тиша. Разом з тим в частині білоруських громадських діячів наступає розчарування в революції, у власних силах і надії на поміч зовнішню від Германії, се нашло свою одсіч „Вільної Білорусі“ з 14-го січня 1918 р. в

статті „Становище Білорусі“. Для нових післяреволюційних умов праці потрібні — з погляду автора статті — й нові діячі, „тут потрібні агукльня — нацьянальня сілы, або схіліцца перед поступью лѣсу і пакорльво ждаць, что день грядущій нам готовит“. При сьому погляди автора звертають ся до старого центру білоруського руху, до Вільни, до старих діячів Віленського гуртка, де йому здаець ся повинна бути поміч в сю історичну для Білорусі хвилю. Важка роля впала на долю „Виконавчого Комітету“, зовнішні сурові преслідування, внутрішня самота, відсутність помочи й підтримання, відсутність грошей, все се не давало йому можливости виповнити се, що наклав на нього зїзд. Тим не менш В. К. не припиняв своєї організаційної й політичної діяльности. Поповнивши свій склад представниками меншинств В. К. по можливости підтримував звязок з периферією і направляв роботу на місцях.

Для захисту інтересів Білорусі, Виконавчим Комітетом була послана делегація на мирові переговори до Брест-Литовська, але большевиками вони не були допущені через фронт, і доля Білорусі в Брест-Литовську вирішала ся без її представників. Результати сього негайно виявили ся. Як відомо Брест-Литовські переговори були перервані й німецьке військо пішло на „Західний фронт“ на Білорусь. Большевицькі комісари цілий час скривали від краю справжнє положеннє й ще 19 лютого з ранку обіцяли не користати ся з евакуації й бігства, але до вечера того 19 вже ганебно втікли, й Виконавчий Комітет“, виконуючи волю Білоруського Зїзду, проголосив себе вищою владою Білорусі аж до скликання Всебілоруських Установчих Зборів і організував перший Білоруський Тимчасовий Уряд, „Народній Секретарят Білорусі“, на чолі з І. Воронко, про що населеннє було вовідомлено особливою „Установною Грамотою до народу Білорусі“ Білоруська Військова Рада взявши в свої руки комендатуру м. Мінська негайно приступила до організації народньої самооборони (1 Білоруського полку) і охорони населення. В Народньому Секретаріаті почалась поспішна праця по організації влади на правдивих громадських і демократичних підставах, ліпшими доводами чого являець ся то, що в перший день свого управління, приказом № 2 — 25 лютого Народній Секретарят постановив для ознайомлення з найбільш пекучими потребами населення і для утвердження закону про вибори до Всебілоруських Установчих Зборів, скликати Зїзд Самоврядовань і Громадських організацій Білорусі. Мінська Мійська Дума, котру розпустили большевики, була знову покликана до життя. До праці над організацією були закликані видні земські діячі, намічалось ряд важних замірів. „Перший раз білоруська земля полита кровю народу всього світу стала віль-

ною, готуючись вітати свій Національний Уряд*, пише газета „Білоруська Земля № 1“ і меланхолічно додає — „Але Народній Секретарят Білорусі чекав германських воєначальників“... і дочекав ся. „25 лютого в помешканні Народнього Секретаряту з'явив ся з відділом жовнірів германський комендант міста не показав ніякого письменного ордеру заняв се помешканне, викинув членів Народнього Секретаряту і служачих, зареквізував помешканне і здійняв Білоруський національний прапор.

Народній Секретарят все-ж таки продовжував існувати. 27 лютого, через два дні він подав представникові вищої германської окупаційної влади меморандум, в якому зазначив в загальних рисах історію Білорусі, білоруського політичного відродження, процес організації краю і Білоруської Правительственої Ради, аж до зібрання* 25 лютого. Народній Секретарят Білорусі запитав представників германської окупаційної влади, чи зроблений вищезазначений акт по ініціативі коменданта міста, чи по розпорядженню вищої влади, чим він викликаний і яке взагалі відношення германської влади до державного будівництва Білорусі. „Германська окупаційна влада дуже гостро заявила, що Білорусь як частина цілої Росії ними окупована і для того ніякої влади, на ряду з германською тут бути не може. Залишений таким чином політичної влади, Народній Секретарят Білорусі, проводжував тим не менш, зоставати ся всенароднім авторитетним осередком політичного і громадського життя Білорусі, продовжував організувати і напроляти її дальший розвиток, згідно директивам грудневого Всебілоруського З'їзду. Ще в ночі з 17—18 грудня Білоруський З'їзд оголосив Білорусь Народною Республікою. Але оформуванне сього акту тоді не було зроблено і при насильному режимі большевиків се було взагалі неможливо. В коротькому періоді політичного панування Виконавчий Комітет зайнятий черговими справами управління не мав на се часу і лиш тепер нарешті оголосив відповідний акт, котрий в приводу його історичного значіння уважаємо за відповідне надрукувати в першотворі.

Устауная грамата да народау Беларусі.

У часе сусьветнай вайны, што бурьць адны моцныя дзержавы і аслабаванне другіе, абудзілася Беларусь да дзержаунаго жыцця. Пасьля трох с паловаю вякою няволі ізноу на увесь сьвет каже беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зъезд 5—17 сьнежня 1917 року, дбаючи аб долі Беларусі, зацьвердзіу на яе землях рэспубліканскі лад. Вышаунаючы волю

Зьезду і баронючы дзержаўныя правы народу, сьпавняючы камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзержаўным устрою Беларусі і аб правах і вольнасьцях як грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжах разсялення і лічбенай перавагі беларускага народу абвешчаецца Нараднаю Рэспублікай.

2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і прапарцыянальнага выбарчага права, ні зважаючы на пол, народнасьць і рэлігію.

3. Да часу, пакуль зьжярэцца Сойм Беларусі, законадаўчая ўлада у Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прэдаўнікамі нацыянальных меньшасьцяў Беларусі.

4. Спаўняючая і адміністраўная ўлада у Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сэкрэтарыату Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезда і перад ёю трымае атвет.

5. У рубяжах Беларускай Народнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; беузумоўная вольнасьць сумленьня, нізачэснасьць асобы і памешканьня.

6. У рубяжах Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтономію; абвешчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжах Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае ўласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу, тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы, вазеры і нутро зямлі абвешчаюцца ўласнасьцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжах Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвешчаючы ўсе гэтыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду абавязуемса пільнаваць законнага парадку жыцця о Рэспубліцы сьцерагчы інтэресаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасьці працоўнага люду. А так сама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часі Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і атветнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады I-го Усебеларускага Зьезду.

Грамота ся була надіслана германському рейхсканцлерові для представлення її Германському Урядові, але рейхсканцлер відповів відказом, позаяк се було-б втручанням у внутрішні справи Росії.

Оголошення Білоруської Республіки приводило в необхідність відмінити склад і характер самого Виконавчого Комітету. Комітет поповнив ся представниками земських і мійських самоврядувань цілої білоруської землі і як носитель ідеї білоруської державности перемінявав ся в „Раду Білоруської Народньої Республіки“.

А події продовжували розвиватись не на користь Білорусі. 8 березня був заключений Брестський договір. Представник германської дипломатії в переговорах з більшовиками не проминув зазначити, як насилля з їх сторони, розгін уповноважених всебілоруського з'їзду і можна було надіятись, що білоруські інтереси будуть оборонені, але Брест-Литовський договір стверджував ся без участі білоруських представників в тяжку годину повного розгрому і безсилля Білорусі, а тому за рахунок Білорусі. Те, що найбільше бояла ся Білорусь — її розділ почав ся. По брестській умові „краї“, котрі лежать на захід Рига, Двинськ, Ліда, — Свінцян, Пружани, не будуть більше підлягати державному суверенітетові Росії і будучу долю сих країв улаштує Германія і Австро-Угорщина по згоді з їх населенням. Таким чином велика частина старої і при сьому більш культурної і багатой частини Білорусі, часть губ. Віленської з культурним і державним історичним і етнографічним осередком життя Білорусі Вільною, Гродненською губ. з Біловізьською пущею були тим актом відірвані від Білорусі а потім приєднані до Литви. Разом з тим назначеним по тій же Брестській умові північним кордоном України відрізано на користь України самий багатий район Припятський, південну Гродненщину, Мозорщину, Гомельщину, північну Чернігівщину і т. и. Розділ Білорусі при ласкавій участі сусідів почав ся. Разом з розшарпанням живого тіла Білорусі на шматки гинула остання надія на можливість відродження Білорусі обезкрівавленої і більш всіх других страшенно пошарпаної і спустошеної сею війною, тим більш, що вгідно брестській умові „обидві мирні сторони (Германія і Росія відмовила ся взаємно від тих шкод, котрі понесла війна населенню сих держав“.

Політично розшарпана і економічно зруйнована Білорусь навіть протестувати не мала права. Згідно з міжнародним правом умови і обовязки заключені від імені всього краю не можуть оспорювати ся окремими його частинами, ся брестська умова була заключена Петроградським большевицьким Урядом за всю Росію і в тому рахунку Білорусь.

Доки Білорусь була в складі всієї Росії, вона змушена була бути підвладною і повинна була мовчати. Але брестські умови се вирок

смерти Білорусі і підлягати добровільно вона не могла. Зоставалося одно, оголосити державну самостійність Білорусі і тим самим дати можливість виступити на оборону її, що було зроблено „Радою“ в історичному засіданні 25 березня через рік після першого Мінського з'їзду. Велику участь в справі оголошення незалежності Білорусії відіграла Віленська група на чолі з А. Луцкевичем. Засідання відкрилося мовою А. Луцкевича в котрій він намалював становище Білорусів у Вільні в мент окупації і в перші місяці після цього. Ясно було, що зайнятий край вже більш не вернеться в ту царську неволю, з котрої він вийшов. Одначе трудно було мріяти про утворення самостійної держави з одного шматка Білорусії. Дійсно, можна було думати про приєднання з вільною Литвою і вільною Курляндією і Ліфляндією. Се обєднання дало-би вільний вихід до Балтійського моря. Таким чином, у Вільні утворилася конфедерація народів Великого Князівства Литовського. 15 лютого 1916 року був випущений перший акт конференції — Універсал, який домагався обєднати Литви з Білорусєю в одно Велике Князівство. Російська революція подала нові надії. При кінці лютого 1917 року відбулася конференція білорусів Віленської, Ковенської і Гродненської губ. На сій конференції була положена засада Віленської Білоруської Ради і була визнана необхідність обєднання цілої Білорусії в один державний механізм. Ні центральні держави ні взагалі західня Європа не знали багато про Білорусь і Литву. Про останню жала ся лиш невиразна умова, а про Білорусь і того не було. На Раду випала велика праця популяризувати в Європі й Америці Білорусь і Литву. Перший спробунок була відсилка делегації Білоруської Ради до Вільсона. Потім Рада приймала участь й конференції пригнічених народів, яка відбулася в Лозані (Швейцарія) в торішньому році. Там представники Ради виступили з своїм домаганнями. Сі домагання знайшли свій одгук в деклараціях і меморіялах до представників окупаційної влади і с.-д. фракції германського рейхстагу. Сі документи розвивали думку про утворення дуалістичної Білорусько-Литовської республіки з національно персональною автономією для національних меншостей. Розвиток руської революції відкрив здавалося нові шляхи, широкі горизонти, одначе, останні події принесли лиш гіркі розчарування — брестський мирний договір, проти котрого необхідно протестувати як-би не було.

Зараз за тим Рада приступила до обговорення запропонування Білоруських Соціалістичної Громади про оголошення єдності і незалежності Білорусії. Дискусія по сьому питанню велася на протязі з 10 год. до 7 години ранку і мала палкий характер. З обох боків виступило 26 промовців. В часі дискусії п. Воронко оголосив відповідь Гер-

манського рейхсканцлера на відослану йому декларацію — Народньому Секретарятові Білорусі від 9 березня 1917 року („Уставна Грамота про оголошення Білоруської Народньої Республіки“.) Рейхсканцлер відклонив прохання Секретаряту про представлення декларації держав, позаяк се означало-би втручання у внутрішні справи Росії. При наелектризованому повітрі була принята переважно більшістю голосів постанова подана „незалежниками“. „Рада Білоруської Народньої Республіки оголошує Республіку назалежною і тим видає стосовну грамоту“. Мійська група подала голос проти постанови, але залишилась в Раді. Земці оголосили про вихід. Від подання голосу утримали ся представники обеднань єврейської С. П. і Поалей-Ціон. Приняте постанови спіткало шумне привітання Ради. Про оголошення Білорусі незалежною Державою була видана третя Уставна Грамота слідуячого змісту:

Устауная грамота Рады Беларускай Народнай Республікі.

Год назад народы Беларусі разом з народами Росії скинули ярмо російського царызму, які найцяжэй прыціснуу быу Беларусь; ні пытаючыся народу, ен укiнуу наш край у пажар вайны, яка чыста зруйнавала гарады і вескі беларускіе.

Цяпер мы, Рада Беларускай Народная Рэспублікі, скидаем з родного краю апошняе ярмо дэргаунай залежнасьці, якое гвалтам накінулі расійскіе цары на наш вольны і нізалежны край.

Ад гэтаго часу *Беларуская Народная Рэспубліка абвешчаецца Нізалежнай і Вольнай Дзяржавай*. Самі народы Беларусі, у асобі свайго Устаунаучаго Сойму, постановяць аб будучых дзяржауных зьвязях Беларусі.

На моцы гэтаго трацяць сілу усе старыя дэргауныя зьвязі, якія далы магчымасьць чужому ураду надпісаць і за Беларусь трактат у Берэсьці, што забівае на смерць беларускі народ, дзелючы землю яго на часткі.

На моцы гэтаго урад Беларускай Народнай Рэспублікі мае увайсці у адносінь з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзіць тую часьціну Берэсьцейскаго Трактату, яка дотычыць Беларусі, надпісаць міравую умову з усімі ваеваушымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбеную перевагу беларускі народ, а власьне: *Малілеуічыну, беларускія часьці Менічыны, Гродзнічыны (з Гроднай, Беластока і інш.), Віленічыны, Смаленічыны, Чарніоуічыны і сумежныя часьці суседних губерняў, заселеныя беларусамі*.

Беларуская Народная Рэспубліка патцьверджывае усе тыя правы і вольнасьці грамадзян і народау Беларусі, якія абвешчаны *устауной граматай ад 9 сакавіка 1918 году*.

Абвешчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што *усе любячы волю народы* давамогуть беларускаму народу у поўнай меры здзейсніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Дана у Менску-Беларускім 15 сакавіка 1918 г.

Білорусь повноважым прадставіцтвам народу Білоруськаго була оголошена вільною і незалежною, але оголошэнне се было зроблена в тяжких умовах окупацыйнаго рэжыму, від котраго тепер і залежить весь хід подій в Білорусі. Початкова окупацыйна влада відносилаь до Білоруськаго відроджэння негатывно. Але в останній час в відношеннях вищого германьскаго командування до білоруськаго відроджэння, як здасть ся, намічав ся перелом.

5 чэрвня в Мінску відбулаь нарада прадставніків Народнаго Секретаряту з генерал-фельдмаршалам фон-Фалькенгеймом галоўнакомандуючым X-ю окупацыйною армією. Після трыгодняной размовы генерал-фон Фалькенгейм вказав на заінтэрасаванне Германьскаго Ураду в пытаннях відроджэння Білорусі і зазначыв, що вже початкову непорозумінне між Білоруськім урадам і Германьскою окупацыйною владою являеть ся наслідком взаемной неосвідомленности, надалі обидві сторони повинні сього унікаты. Галоўнакомандуючы вивыв пабажання, мажыліво скоріше завязаты тісныя кантакты з верховніми органами Білорусі в цілях уміротворэння краю, підняття культуры і укріплэння сых здобутків, які стоять на шляху Народнаго Секретаряту і Рады Рэспублікі. Германьскій Урад прыймае під увагу стремлінне Народнаго Секретаряту і Рады жыты в згоді й дружбі з Германьскою Державою, що в недалекій будуччыні повинно прынесці позывныя резульаты. При прыйомі був прысутным начальнік штабу галоўнакомандуючаго генерал фон-Штепф, котры потім з прадставнікамі Народнаго Секретаряту мав ділову размову, яка торкалаь взаемо-відносін умов праці державных інстытуцый, способів зносін, выдання газет і т. и. Разом з тым в самому білоруському народі все больш і больш поширюеть ся зрост нацыянальнай самосвідомости, все больш укріпляеть ся думка про те, що Білорусь для Білорусів, що ніяких іншых „орыентацый“, крім нацыянальна білоруськай быты не може. Правда зіздземств і міст прызначеных на 15 березня відбуты ся не міг „по незалежным абставінам“, але думка народная і її еволуцыя так явна відбываеть ся в ріжных організаціях. Делегация зьявляе, що не може быты больш сумніву. — Нарід білоруськый прокынув ся від догаворчынаго тяжкаго сну і почув в собі ту волю до жыття незалежности і волі, котру на короткый час може і мажына прыдушыты, але зовсім задушыты вже ніколы

не можливо. Стара епоха тупого забуття і безропотного невольництва Білоруського народу вже пережита і попереду розсвітає нове життя. Замислено, збираючи свої сили, стоїть Білорусь на порозі нового життя і з надією і спокійною певністю вглядаєть ся в туманну даль майбутнього.

15 Червня 1918 року

ІВ. СТЕШЕНКО.

Зорі.

Світе тихий, любий раю!

Зоре моя рання!

Ой як же я виглядаю,

Жду твого світання!

Щоб твій промінь у просторі

Бризнув із блакиті

І осяяв наше горе

У широкім світі.

Щоб живушою росою

З серця вилив тугу

І молитвою яснєю

Розстелив по лугу!..

Щоб молитву, повну палу,

Небо вчуло зразу

І мені подарувало

Зорю ту з алмазу...

Там, на небі, їх — без ліку, —

Що йому єдина!

А мене вона до віку

Грїтиме, як сина!

Я візьму її проміння

І піду по світу

Добре сіяти насіння

В землю, слїзьми злиту,

І до щастя, через горе,

Виросте дорога...

Ой, зіхоть же швидче, зоре!

Жду тебе, як... Бога!

К. Г.

З сучасної політичної літератури.

I.

О. Шульгин. — Полтика.

Те що було щоденним, навіть одиноким літературним явищем рік тому — книжка чи брошура політичного змісту, сього року стало на стільки рідким, що кожна подібна поява сама по собі звертає увагу. Особливо ж коли вона виходить з під пера людини, яка довго несла роботу в такій живій стороні державного механізму, як закордонні справи.

Книжечка О. Шульгина займаєть ся головно зовнішніми відносинами України, відносинами до Росії та держав антанті. В статті „Третій Рим“ автор дає нарис розпаду великої Росії, виводячи його з централістичних стремлень, з початку пануючих російських кол за старого уряду, потім і революційної великоруської демократії.

В статті „Союзники Росії“ автор виявляє шкідливий, хоч мимовільний вплив, який союзники мали на сей розпад, сліпо затягуючи Росію у війну до повної побіди, що завело до упадку і революцію й стару Росію, до розвалу фронту і повної анархії революційної Росії.

В статті „Союзники Росії та Україна“ маємо історію відносин України до держав антанті, особливо Франції — початок і розвій тих відносин і конфлікт викликаний помилковою політикою союзників. Ілюстраціями для сеї статті являють ся поміщені при кінці офіціальні акти і переписка між союзними представниками і Українським Урядом, що робить сю статтю ще більше цінною.

Взагалі-ж сі статті дають короткий, але вірний погляд на нашу недавню історію і те, що, передрукувавши їх, зроблено доступними для ширшого розповсюдження, треба вважати корисним.

Тим часом, як три згадані статті займають ся виключно зовнішніми відносинами України, в четвертій статті, „Фатум історії“, автор дає історичний огляд внутрішнього розвою українського життя від початку революції. Автор виявляє ті обставини, завдяки яким Україна з етнографічно окремішньої області в поступенній еволюції дійшла до державности і самостійности; при сім він головну вагу надає обставинам, що випередили всяку ініціативу з українського боку, самі накладаючи владу провідним українським колам.

Автор описує перші часи національного ентузіазму, потім початок зневіря і анархії, большевицький напад, „житомирський ісход“ і прихід німців.

Все се він описує об'єктивно і правдиво, вірно характеризуючи окремі етапи недавньої української історії, як історик і як очевидець та учасник. Що до останнього етапу сеї історії, саме — приходу німців, то після оговорки, що він сам не був коло влади, коли вирішувалось се питання, каже: „Сього заклику не могу осудити і я, бо його кінець кінцем продиктувала історія. Культурні сусіди допоможуть Україні вийти із страшного лиха... Час дванадцятий минув, і Україна все ж має жити“. Сими словами автор вичерпує питання.

Звичайно, нічого дивного в сій фразі нема, окрім того, що вона одинока, і автор ніде більше не спиняється на справі приходу німців, ані згадує ні одним словом про загальну політичну ситуацію на Україні після їх приходу, і се тим дивнійше, що стаття позначена 25 квітня 1918 р. Спиняючись так довго на большевицькім нападі, на „сїчневій трагедії“, надаючи надзвичайне, епохальне значінне сьому етапові української історії, автор одною сею фразою збуває весь наступний період, хоч 25 квітня він вже встиг вияснити свій дуже цікавий характер.

Звичайно, большевизм був сумним, болючим випадком української історії, випадком що розбив і затримав на час українське державне життя, але все ж не кинув назад, не надав йому иньшого напрямку.

25 квітня се вже було видно і большевизм разом з иньшими недавніми випадками перейшов до історії. Але 25 квітня разом з тим були вже помітні, і дуже навіть, ті зміни, що зайшли в українськім життю після ліквідації большевизму, хоч майже не були звязані з ним.

Сама по собі присутність на українській території сили, хоч дружньої юридично, але всім своїм складом глибоко відмінної і зовсім не зорієнтованої в місцевих відносинах, вимогала з боку нашого громадянства великої обережності. А натомість, саме тоді почали ся з ріжних боків напади на самі основи української державности. Стали домагатись відречення від тих гасел, на яких збудувало республіку, збувати всю соціальну сторону державного будівництва цинїчними назвами „демагогії“, зачали ся безконечні виводи про безпідставність Центральної Ради, про банкруцтво всіх державних органів. Так витворювалась та атмосфера повної деморалізації, в котрій оборонці законности заїгравали перевороти проти існуючого ладу.

Дивно, що в своїм історичнім нарисі автор не згадав ні одним словом сього цікавого етапу. Дивно також, що, віддаючи стільки місця описові народнього розчарування в грудні 1917 і сїчні 1918 рр., автор не згадав тої опозиції, яку повела патентована українська інтелігенція в часи, коли була написана стаття — тим більше що в ній передову роль грала партія самого автора. Дивно, що в статті не знайшла ви-

разу вся ся злість, з якою партія с.-ф. розбивала моральні підвалини Центральної Ради, вся та деструктивна робота, що вела ся під ріжними доктринерськими прикриттями і, саме через три дні після написання статті О. Шульгина довела до того блискучого висліду.

II.

Др. Дмитро Донцов. — Міжнародне положення України і Росія.

Ся брошура, як відчит, була прочитана автором 17 квітня сього року і не має вже актуального, сучасного інтересу, хоч автор змінив її кінець приладнавши до моменту — до ситуації кінця квітня сього року. Та по-за своїм безпосереднім змістом, вона цікава і деякими своїми попередженнями і ще більше — як взірець ідеології деяких українських кругів, головно закордонних, та їх відношення до недавніх фактів і відносин на Україні. А погляди сих кругів, що самі не грають ролі в нашому політичному житті, за останній час так почали поширювати ся, що треба рахуватись з можливістю їх впливу і на більше чи менше впливові круги українського громадянства.

Психологічно се зрозуміло. В момент, коли насильне руйнування старих гасел може вважати ся поверховними глядачами за вияв їх банкруцтва, сі закордонні погляди, чужі і далекі перед тим, можуть своєю новістю зробити на декого вражінне откровення. Хоч вони являють ся тільки результатом поверхової, неповної знайомости з українськими відносинами, побудовані на відірваних географічно-статистичних даних та апіорних соціяльних поняттях, зачерпнутих з відносин иньшого громадянства, нічим майже не подібного до нашого, — вся ся відірваність завдяки певним обставинам може видатись високою правдою, — яку молода українська політична думка нібито не могла зрозуміти в своїх непевних шуканнях.

І д. Донцов, хоч знайомий з українським життям, але далекий від тих відносин, які вирисували ся і розвинули ся в процесі революції, стоїть на такому поверховому і непевному ґрунті в своїй оцінці положення України. Малюючи картину повстання української держави, він звертає велику увагу на різні етапи відношення воюючих держав до України. Настоюючи на думці, що Німеччина не мала ніяких конкретних плянів, які, мовляв, мали її противники з початку війни, він доводить, що аж в ході війни Німеччина включила в свою програму питання продиктовані подіями — польське і українське. Підчеркуючи сей момент її політики що до України, автор дуже перебільшує взагалі значінне сей політики у війні, як і також значінне тих конкретних завдань антанті, що являють ся мабуть теж тільки способами до досягнення головної мети: ослаблення противника для політичної і економіч-

ної рівноваги. Але головне се, що спиняючись так довго на зовнішніх обставинах, він зовсім минає весь внутрішній творчий процес, що виніс Україну на її міжнародне становище.

Він зовсім ігнорує ті надзвичайно складні обставини, серед яких народжувала ся Українська Республіка і які положили на неї свою виразну печажь, до певної міри рипивши на перед всі можливості що до її внутрішнього укладу і міжнародного положення. А кількома кінцевими фразами про ці обставини показав, що такі не розуміє їх. Заявивши, що тільки політика Наполеона могла-б вивести Україну з скрутного становища і повести до блискучої будуччини, він каже: „Шлях, котрим він ішов, був шлях угоди між партіями і класами, на ґрунті збереження всіх, не утопійних здобутків революції. Сила і блиск держави — була його головна мета. Ми згинемо, коли не підемо тою дорогою! Мусимо згуртувати всі сили краю під синьо-жовтим прапором, памятаючи, що силами самої соціалістичної інтелігенції держави не збудувати. Мусимо бути більше державниками, ніж націоналістами, памятаючи, що жид, поляк або москаль, що твердо стоять на ґрунті української державности, є її ліпшою підпорою як українці, що марять про федерацію. Мусимо йти дорогою соціального компроміса, коли хочемо бути безкомпромисовими що до ідеї української державности“.

Автор, видно не знайомий зовсім з тим складом думки, маси в якій національний елемент зовсім злив ся і навіть потонув в соціалінім. Йому не стоять в пам'яті ті перші часи революції, коли захованне соціалічних здобутків в границях національно-територіяльної автономії народ ставив вище за перспективи сумнівної що до свого демократизму самостійности. Далі — йому нічого не говорить жах большевицької перестороги і дезертирства мас з-під національних прапорів. Нарешті, пропонуючи оперти ся на державно настроєних неукраїнцях для оборони держави, він забуває, що в великій масі все що не українське на Україні — чуже й вороже і українській державности!

І от на сьому невитривалому ґрунті автор буде схему будучих міжнародних відносин України! Відкинувши після довгої, але знову ж досить поверхової аргументації, всяку можливість федерації з Росією, він зовсім вірно остерігає перед союзом України з одною з тепер воюючих сторін, а навіть перед економічним опертем на одну з великих європейських держав, з огляду на можливість економічного поневолення України з боку тої держави і небезпеку конфлікту з иншими державами:

„Будувати незалежність нашої молодої держави, відкидаючи всяку федерацію чи економічне зближення з Росією, відкидаючи на бік всяке *Anlehnung* (оперте) на яку будь з воюючих груп, спираючись на активну поміч кожної держави, котра в даний момент готова боро-

нити інтегральности республіки проти замахів зі сторони Росії — ось має бути наша політична програма“.

Момент для переведення в життя тих перспектив д. Донцов уважає відповідним. „Від нас залежить, чи сей рік буде записаний в історії буквами що як горицвіт у темному лісі яснїтимуть у вдячній пам'яті нащадків, чи як рік ганьби“. І знов у своїх міркуваннях не вважає на найважнїшу сторону нашого державного життя — соціально. Він не рахуєть ся з тим, що без певного соціального змісту українська держава не буде мати життєвої сили, що, не оперши ся на народ, вона загине в руках ворогів нашої національности.

Україна може як держава існувати лиш в такій формі яку утворив їй український народ, тільки тоді вона зможе жити і думати про свою будуччину. Тому українські провідні круги не могли іти дорогою соціального компромісу; не могли, як того хоче д. Донцов, закинути суперечки і прийняти в „ковчег і чистих і не чистих звірят“. Бо се діялось не на доктринерських диспутах, але в реальнім життю, і справа йшла про саме існування української держави, про те чи будувати її на піску чи на камені.

Отсі принципіальні замітки вважали ми потрібним зазначити з приводу сеї живо написаної і в кожному разі інтересної брошури.

М. ТЕРЕЩЕНКО.

* *
* *

Мої пісні родило поле
Я тільки кровю їх скропив —
Аби не вмерли вже ніколи,
Аби мій спів вовіки жив...

Я рани серця відкриваю,
Щоб передати їх словам.
Шукаю з піснею розмаю,
Хожу й шукаю по ланам.

Мої пісні родило поле,
Я тільки кровю їх скропив —
Аби не згасли в млі ніколи,
Аби неслись над злотом нив...

Хведір Вовк.

1847 — 1918.

Глибокий жаль збудила у всіх звістка, що Хв. Вовк застудив ся під час важкої подорожі з Петербургу на Україну і передчасно вмер серед чужих людей.

Було надзвичайно сумно. Доля не була добра до українського вченого. Майже 20 років провів він далеко від України, не маючи можливости її відвідати, в Парижі серед несприючих умов. Далі отримав він дозвіл повернутись до Росії, але жити довелось йому не на Україні, а знов таки на чужині в Петербурзі. Постійно мріяв Хв. Кондр. повернутись на Україну і займатись тут науковою працею, але умови українського життя склалися не так, щоб сі мрії могли б здійснитись. Тільки з новою революцією стали вияснятись наукові перспективи і для України. Хв. Кондратевичу можно було покинути Петербург і переїхати до Києва: утворив ся Український Університет, гадали про поширення наукової діяльності Наук. Тов—ва в Києві, думали про заснування Української Академії. Хв. Кондратевич з великими труднощами зібрав ся до Києва, але вмер на дорозі, не побачивши „земли обітованної“. Ся обставина побільшує сум — з приводу важкої події.

Покійнику було вже 70 років. Багато як на українські умови життя, але на нормальні західно-європейські і не так багато. Можно було ще сподіватись цінної праці від Хв. Кондр. і в Українському Університеті, і в Науковому Товаристві і в українських музеях в Києві, але доля вирішила инакше.

Родив ся Хв. Кондр. в 1847 р. в селі Крячківці Пирятинського повіту, вчив ся в Ніжинській гімназії, а потім в університеті Одеському та Київському на природничому факультеті, цікавив ся найбільше ботанікою з цією наукою свого факультета. Рано зацікавив ся етнографічними дослідженнями і екскурсіями і почав ретельно збирати етнографічні матеріяли. Після закінчення природничого факультета

жив в Києві, приймав участь в науковому київському гуртку 1870-их років (Антонович, Драгоманов, Русов, Житецький, Михальчук). Коли виникла думка утворити географічне Товариство, Хв. Кіндр. взяв живу участь в праці по організації Товариства і дав для його „Записок“ свої статті і програму до збирання етнографічних відомостей. Брав Хв. Кіндр. участь і в організації Археологічного В'їзду в Києві 1875 р., який був виставкою молодих київських наукових українських сил. Виїзжав за кордон 1877 — 1878 р. для поповнення етнографічних і антропологічних відомостей. Знов виїхав за кордон в 1879 р., побував в Добруджі і в Болгарії, завязав зносини з місцевими діячами, а потім оселив ся на довгий час в Парижі, працюючи по етнографічним та антропологічним питанням українським і західноєвропейським. Пізнійше в другій половині дев'яностих років завязав зносини з львівськими вченими, став членом Львівського Наукового Товариства, містив свої праці в виданнях Товариства і робив етнографічні і антропологічні екскурсії по Галичині.

Вернув ся Хв. Кіндр. в 1905 р. до Росії і почав працю коло організації українського відділу Етнографічного Музею ім. Олександра III, який як раз тоді почали улаштовувати. Добре знання українського і галицького життя дало Хв. Кіндр. можливість поставити надзвичайно добре сей відділ, так що оглядаючи його, мимоволі приходилось жалувати, що він в Петербурзі, а не в Києві і вчений віддає працю не Українському Етнографічному Музею.

В Києві в сі ріки Хв. Кіндр. бував лише наїздом, але підтримував постійні живі звязки з місцевими діячами. Київському Науковому Товариству передав покійний свої дуже цінні знаходки з Мезиня на Чернигівщині. Ся збірка знаходиться в помешканню Наукового Товариства, але ті скрутні обставини, в яких живе Наукове Товариство, не дають можливости розкласти її так, щоб можно було б оглядати і вчитись по ній.

В характері Хв. Кіндр. виявлялась надзвичайна скромність, він був дуже далекий від всякої пиши своїми знан-

нями, своїм науковим досвідом. Дуже охоче ділився він своїми знаннями і спостереженнями з кожним, хто ними цікавився. Це улегшувало Хв. Кіндр. зближення з молоддю і давало можливість легко знаходити співробітників для своїх наукових плянів (в „Українському гуртку“ при Петербурзькому Університеті).

Пригадується остання моя розмова з покійним в березні 1917 р. в вестибюлі Петербурзького Університета. Згадували про стан України, ділились вістями з Києва, потім розмова перейшла на розроблення етнографічної карти, яка так захоплювала покійного, про підготовчі роботи до неї. Я пригадав зроблену О. О. Русовим карту розселення українців і зауважив, що гарно було б і ці матеріяли до етнографічної карти передати з Петербургу до Київського Наукового Товариства... Тепер ці матеріяли, може, і будуть передані, але вже не буде з нами того, хто їх розробляв...

Іван Стешенко.

1873 — 1918.

Вночі 31 липня в Полтаві на вулиці куля невідомого злочинця перервала життя Ів. Матв. Стешенка. Ніхто не передчував такого несподіваного нещастя і звістка про це здавалась зовсім неймовірною, оскільки мало очікували такого кінця енергійного, повного сил діяча.

Стешенко народився 1873 р. в Полтаві, там же отримав і початкову освіту. Вищу освіту отримав покійний в Київському університеті на історико-філологічному факультеті. Думав зайнятися спеціальними науковими студіями, працював по питанням славистики, але суспільна діяльність і наслідок її — переслідування і арешти — перервали сю працю. Ів. Матвієвич не міг обмежитися лише діяльністю вченого, його тянуло до суспільно-політичної діяльності, до боротьби і пропаганди. Був він одним з перших соціал-де-

мократів на Україні і се своє політичне середо заховав до кінця життя. За сю діяльність в р. 1897 Степенка було арештовано, вислано з Київа: повернутись на житте до Київа Степенко міг лише пізнійше, коли стало помітно наближенне рішучих змін. В першу революцію Степенко багато працював в сфері політично-суспільній. Потім, як і иньшим, довелось пережити добу розчарувань, обмежитись вчительською працею, науковою роботою та публичними викладами, які так цінила київська публіка. Нова революція поставила Степенка в першій лінії діячів українського відродження. З початком організації державного життя України, Степенко взяв в свої руки організацію української школи. Сам добрий уважний педагог, ґрунтовно ознайомлений з умовами шкільного життя, Степенко дуже багато працював над питаннями організації школи. Вчительські зїзди, новий адміністративний устрій в шкільних відносинах, взаємні відносини школи української до иньших національних шкіл, нарешті невпинна боротьба з реакційними елементами — все се потребувало великої енергії і чуйної уважності. Засідання шкільної ради з участю представників не-українського вчительства переходили дуже часто в рішучу полеміку по принципіальним питанням. Міністром освіти був Степенко до „большевицької ери“, а після того, вернувшись до Київа, знов став працювати в Міністерстві, як діяльний член Міністерства.

Літературна діяльність Ів. Матвіевича почалась дуже рано, ще в „до-журнальні“ українські часи. Приходилось посилати твори до львівських видань: так друковали ся в „Зорі“ й „Правді“ поезії, переклад „Метаморфоз“ та драма „Мазепа“. Сї поезії потім видано і в Київі — „Хуторні сонети“ та „Степові мотиви“. Пізнійше вийшов його переклад „Орлеанської Діви“ Шілера. Писав Ів. Матвіевич і на теми з української історії. З прозаїчних нагадаємо його повість „На заводі“, історія перероблення людини під впливом фабричних умов і фабричних порядків. В нашому часопису Ів. Матвіевич брав постійну участь до останнього часу і як раз в сій книзі його поезії та стаття.

З праць по історії української літератури — перша є студія про Котляревського і його творчість, написана з приводу столітніх роковин великого поета (Київ. Старина 1898 і окремо). Цікавився покійний і історією української драми: з цих студій та лекцій по історії драми склалася книга „Історія української драми“. З останніх робіт нагадаю критичний начерк „Життя і твори Т. Шевченка“ (Записки Наук. Тов. Львів. 1917): ця цікава перевірка відомостей до біографії Шевченка доведена — поки що — до визволення Шевченка з кріпацтва. Чи є продовження — не знаю.

Останніми часами Стещенко, втомлений суспільно-політичними турботами, хотів вернутись до наукової праці. Задумував він плян курсу по історії літератури, нової книги... Памятаю, як він казав про се на минулому тижні після засідання Ради Наук. Товариства... І ось лише кілька днів і всі ці пляни розбиті несподіваною кулею невідомого злочинця.

Гіркий жаль за покійного і сум взагалі за людське життя, надії, поривання, стремління.

Др. Д. ДОНЦОВ.

Леся Українка.

(31 липня 1913 — 31 липня 1918).

Жадне ім'я в українській літературі не лишилось так мало зрозумілим, як ім'я Лесі Українки. І жадне ниніше не дає нам більшого права називати ся європейським народом.

Написані перед п'ятьма роками, сі слова могли-б видати ся парадоксом. Тепер їх ледві чи треба доводити.

Смерк українофільських божків і криваві народини нового члена європейської родини народів — української нації — поставили Лесю Українку на постумент, про котрий ще недавно не сміла марити найсмівливіша фантазія її найвідданіших прихильників.

Докучлива Касандра, віршований Геракліт — тоді, стала вона для сучасників пророком нової епохи, в котрій серед потоків крові і брязкоту зброї куєть ся доля нації. Її пристрасна пророчівдь проти національного недолузства — незрозуміла для людей вчора, стає нині боевим прапором, коло котрого — свідомо чи ні — гуртуєть ся ціла молодша генерація народу. Напоєні сльозами слова прокляття, кидані поеткою своїм оспалим сучасникам — звучать тепер як дзвін алярму, як заклик до великих діл.

Вона вродила ся і ділала в ту прокляту добу суспільного маразму на Україні, коли героїчний період історії народу затер ся в короткій пам'яті сучасників; коли суспільність „як стадо згублене на бездорозжі“, що понуро брело тою дорогою „де не ростуть ні квіти, ні терни“, добровільно замкнула ся в тісний круг творчости для „ломашнього обіходу“; коли культ самозадоволеного, сентиментального охлократизму (що називав ся тоді культом демократизму) святив свої найвищі тріумфи в українській літературі; коли одинокою реакцією нації на удари зовні були лиш — „мовчанне, сльози та дитячі мрії“.

В ярмо сеї свого рода літературної традиції, в ярмо, в котре хилило ся не одне колись гордо піднесене чоло, — не вложила своєї голови Леся Українка.

Своїми віршами, в ритмі котрих чув ся бурливий біг левових потоків з її рідної Волині — вирішила вона зробити велике діло пробудження від летаргічного сну приспаної совісті нації, ударити „перуном в тії заспані серця“, погрузлі в багні самозакоханого українофільства; „спокійні чола соромом захмарить і насадить усім, що зброяжде борця“.

Вона належала до тих вибраних, про котрих в своїм „Чайльд Гарольді“ пише Байрон: „диханне їх — боротьба, житте — летюча буря“. Тому нічого лагідного не знайти в її творах. Найліричніші з них мають тривожний підклад, якусь незрозумілу, ніколи незаспокоючу тугу.

Струни, що зачіпила вона своєю, спершу несміливо — дитячою рукою — не дзвеніли так звиклим у нас солодким сентименталізмом „вишневого садочку“ ані грубоватістю „малоросійського гумору“. В них чула ся відвага розпачу, мука сорому за власну нікчемність, і спазматичні, невстримані докори оспалим нащадкам великої колись нації; апелъ до національної боротьби, „до помети, вчинків, а не слів!“.

І се власне, ся її пісня, що звучала як голос тривоги над закопуваною живцем в домовину нацією — і робить з Лєсі Українки найбільшого європейського письменника України. Многі лірики перед нею теж порушували так звані „горожанські мотиви“, але їх творчість була лиш марним наслідуванням Шевченка; вони підкреслювали не так національну, як соціальну сторону протесту, санкціонуючи кастрацію, зроблену над нами переможцем. Як далекі були вони змістом і формою їх протесту від того кола ідей, котрим жили від 1848 року пригноблені нації Європи від духу модерного націоналізму.

І власне сим духом була натхнута поезія Лєсі Українки. У неї в перший раз стрічаємо бурливий, що захлиснував ся в нестриманій повині власних слів, порив, якийсь, що граничив з божевіллям одержимих духом — екстаз, так далекий від розумового патосу де яких її сучасників. У неї в перше зустрічаємо ритми, що ясніли, як „зброї польск“, слова що „шипіли неначе ствист гадючий“.

Читаючи сі вірші, тратило ся чувство сучасности. Здавало ся, що ніколи не істнували останні двіста літ української історії, двіста літ ганьби і гнету, що виховали цілі покоління рабів.

За сими віршами чуєть ся не бунт кріпака, не протест проти соціальної несправедливости — улюблена тема української літератури. З її віршів написаних не з жіночою силою глядить на читача перекивлене гнівом лице уярмленої, але вільної духом нації — нації не „не попів і хлопів“, але нації в європейським розумінню слова. Сей характер творчости Лєсі Українки ставляє її на рівні з найвидатнішими співцями національного визволення — з Гюго, Йюкаем, Петєфі і Гайне.

Бажаючи бачити націю свобідною, Лєся Українка „в хвилини розпачу“ готова була відректи ся всего — чєсти, сумління, життя, „аби упала та тюремная стїна“ в котрій замуровано гєній нації.

Тепер коли від сеї стіни лишили ся самі звалища, ми розуміємо патос поезиї. Колись на сих звалищах збудує своїм великим людям пантеон свобідна українська нація, і я не сумніваю ся, що серед спису тих незлічимих каменярів що лупали зруйновану тепер скелю національної неволі, імя Лесі Українки стоятиме на одному з перших місць.

Як імя пророка, що в найпідліїшу добу національного занепаду проповідував про великий час світанку. Як імя пророка, гаслом котрого навіть в найтемнійші хвилі життя нації було:~

Contra spem spero!

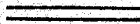

ПЕТРО ТЕНЯНКО.

На голгофу.

І знов взяли тебе, царівно,
 Для мук з шипшин вінок сплели,
 Колючим шляхом повели,
 І вдень знущались неймовірно
 І на Голгофі роспали.

Хто ж покара за вчинок дикий?
 Прилинуть вихорі грізні,
 Надійдуть бурі неземні,
 Озветь ся бог-титан великий
 І стріли кине. вогняні.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Рильський Максим. „На узліссі“ іділія. Видавництво „Шлях“. Київ. 1918 р. Ц. 40 к. 16 стор.

Яків Савченко. Поезії. Книжка перша. Житомир. 1918 р., стор. 104. Ціна 3 карб.

Наших книжок не уміють видавати. Нема смаку, нема розуміння завдань і краси книжки. Видають на такому паперові, що навіть при сучасному стані ним можна користатись лише для пакунків в крамницях. Формат ліричного твору нагадує політичну, агітаційну вуличну брошюру і взагалі від багатьох книжок несе зі зовнішнього вигляду пропагандійною літературою.

Все се дуже яскраво відбилось на рецензуемій книжці: брудний папір, розпливчастий друк, неприємний загальний вигляд, сила ортографічних хиб, майже на кожній сторінці доповнює неохайність і підтвержує переконання в тому, що навіть видавництва з претензією на артизм (таке „Шлях“), зовсім не дбають про зовнішній вигляд книжки.

Що торкаєть ся змісту книжки, авторського хисту, то тут треба зазначити що свої бажання і почуття д. Рильський не завжди передає досить повно і вірно, навіть чисто з боку мови.

Почуваєть ся тоді брак технічних засобів: невірний какофонічний наголос: сторінках; неможливі з етимологічного боку закінчення і скорочення слів (підгоняє слова в ритмічний розмір): „лісовую хату“, „холодна печат“, „мов“ (замість мовляв); вживання слів, яких раз, коли, треба так пильно стежити за чистотою мови, особливо треба оберегатись: „чуткому“ (замість чуйному або чулому. і крім того наголос), „тезко“ ?!

Проте се все більш-менш зовнішній вигляд, та як що і свідчить про неуміливість автора досить вільно поводитись з технікою, то се не можна ставити в голову кута при критичній замітці. Сих хиб при більшій уважності авторові легко позбавитись і ми певні, що поетично-творча душа М. Рильського не буде довгий час блукати серед технічних перешкод, які вона хутко подолає.

Що торкаєть ся поетичного боку „ідилії“, то вона робить дуже добре вражіння. Чотири пори року: „Осінній сад“, „Ясні простори“, „Зімові визерунки“ і „Весняний стрій“. Чотири іділічно прекрасні моменти з переживань „самотника“; чотири настрої поетичної душі, яка

„живе безжурно як небесні птиці
„Повивши серце в паутину мрій“.

Се життє безпереривний тихий екстаз:

„І хочеть ся під п'яне колихання,
„Під п'яне колихання верховіть
„Молитись чистим голубим просторам,

який захоплює з особливою силою в літні сутінки, зимові ночі. Епічне сполучення з природою, інтуїтивне зрозуміння її таємниць:

„Все зрозуміле і цікаве тим,
„Хто у грудях веселе серце має,
„Кому зрідні зелений спів гаїв,
„Хто любить землю й небо возлюбив!“

І ся іділія, присвячена таким улюбленицям Бога, на прикінці мажорним finale вертаєть ся знов до живого біжучого життя з заклинком до всіх:

„Забудь усе, коли прийде весна!
„Шукай нового щастя чи недолі,
„Забудь що є хатина, тишина,
.....
„Осанна в вишніх“. Великодні дзвони,
„Кришталь чарок, фіялок перелив;
„Тенки дівочі, ніби мак червоний,
„І шум води: парубочий спів!
„Благословенні божеські закони,
„Безмежність неба і краса світів!
„Синійте. вийте, чисті фіміями
„Богам незнаним у незримім храмі!“

Ті чисті настрої, спокійно напружена емоція, якими поповнена іділія, дають певність в тому, що великий хист автора, зараз заплутавший ся в технічних путах, має будучність, подолавши сі перешкоди, які з перших кроків майже завжди заважають поетові вірно і повно висловитись.

Серед безлічі українських поетів, що зявили ся тепер і заповнюють книгарні силою віршованих книжок, Яків Савченко являєть ся винятком. Читаючи сю невелику книжку, зчаста почуваєш дійсне поетичне натхнення, незвичайну вражливість, та творчий потяг. Тому-то ми хочемо звернути на сю книжку більш ніж звичайну увагу, не дивлячись на те, що перша книжка нового автора має і де-які хиби.

Перша і головна негативна риса творчости д. Савченко, се — патетизм. Автор остільки захоплений бажанням *вжважити*, зробити якесь химерне вражіння, що береть ся за все, вживає всі можливі і навіть мало можливі прийоми, лише б досягнути своєї мети. Такий приклад, прийом писаний речівників з великих літер:

„У темного, Вічного імя нема...
„Він спить непробудимо, замкнувши Чертоги.
„В Чертогах мовчазність страшна і німа.
„Два Змії — Дракони вартують Чертоги.
„У Темного, Вічного Правди нема...
„Проносить ся Вічність безшумно, безвучно.
„Не зрушить ся Тиша бездонно — німа.
„І мертво в Чертогах і мертво і скучно...
.....

Треба зазначити, що сей прийом не випадковий, а вживається в бо-гатових віршах: стор. 3, 4, 6, 8, 10, 14, 16, 17, 19, 23, 24,—28 (цікль з 7 віршів) 29, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 46, 65, 78. 29 віршів, а їх всього в книжці 72.

Потім д. Савченко дуже любить за для більшої стислоти вра-жіння скорочувати вирази до розміру одного або двох слів:

„Ранок—Стремнінне. Південь—Роспука. —Вечір—Вміранне.

„Зустрічі Мертвих. Вічна разлука. Смертне співанне.

„Жданне покою. Сум. Безнадійність. Туга жорстока.

„Регіт безжальний, злобний, ихидний Білого Ока.

„Східці таємні — Тиша. Мовчазність в круглій Печері.

„Підеш у вічність сонно-безгласний. Замкнуть ся Двері.

„Підеш од Сонця. Там не досягне Соняшна Влада.

„Будеш дивитись вічно на себе в Чорні Свічада. (стор. 3).

І таке повторюється ще на сторінках 58, 59, 61, 81. Забогато!

Сі два зазначені прийоми — зовнішні. Що торкається до внут-рішніх, то там різнобарвність і кількість теж не дуже великі. Пси-хологічні переживання патетичних ментів у д. Савченка тісно з'язані з жахом. Де кінчається патос і де починається просто голий жах, сю межу знайти неможливо:

„Ми продали життє і сили

„Колись в страшний безумний час.

„Нехай встають мерці з могили,

„Нехай убють проклятих нас.

„І кинуть потім в глиб безмірний,

„Щоб нас покрила тьма нічна.

„Нехай лиш в казці неймовірній

„Живуть прокляті імена. (стор. 51).

Прокльони, трупи, могили, мерці, кістяки, неймовірні страждання, страшні привиди, примари, якесь „Біле Око“, „Чорний Звір“, „Кров безумів і не нашу кров!“ (стор. 15). Се все так легко, просто і при-родно переходить в балачки, яких поет навіть і не помічає, так що губить ся вільне почуттє, вражливість яритуплюється і залишається вражінне чогось штучного, тріскучого, залякучого. Розібратись в чому причина, що кого викликає патос сих примар чи навпаки, цілком не можливо, бо все переплутано в повну незв'язність. А за візрєць ба-лачок може служити вірш на стор. 97:

„Залили ся кровю

„Всі мої слова....

..... (всього 11 строф однаково невизра-них і незрозумілих).

І шкода, що поет дуже зчаста витрачає сили на такі невизразні і нез-розумілі образи, за якими не відчувається життєвого болю, життєвого руху. Але-ж поетові напевно ввижається, що такі бутафорні нерух-ливі образи можуть зробити вражінне руху. Один з віршів навіть зве-ть ся „Баляда“ (ст. 71). Себ то сама назва примушує очікувати рух і

зміну подій, або картин, взагалі чогось швидко рухомого, адже ж вірш нічого подібного не дає. Занотовано, зафіксовано, тільки один мент, а далі поет просто зазначає, що лицарі „летять“ і „несуть ся“, — сього безперечно замало, навіть підкреслюючи 3 рази на протязі 3-х строф. Немає в „Баляді“ того, що зветь ся „Balladenton“. Такуж хибу має і вірш на сторінці 80 (Знову лицарі і знову „летять“).

Хист д. Савченка безсумнівно лежить не далеко від сього кола переживань, але творча чуйність поета відбиває не такі штучно хи- мерні настрої.

Поетові відомі страхіття і дійсно його творче око проникає в таку глибину, де крім одчаю майже нічого не може залишитись: „О всі присудились ночному“ (стор. 16) і „Лиш тільки може морок ночі“ (ст. 77). Проте він знає також і радість і сонце для поета не таке вже страшне як Сологубовський „змій“ і „Марево блакитних пустинь“, „Глибинність снів“ і вірить в „Блеск. Квітки. Чарки вина.

„Галас. Сміх. тільки до ранку...

..... (стор. 59).

Дійсно, се світло, сі радощі далекі і чужі поетові і він навіть прагне болю і путі страждань. Але ж він пасивний глядач і ніколи він не здатний до того, щоб на кораблі втікати від темряви (стор. 63); він є осуджений на повну і мертву пасивність; він глядач з аналізуючим розумом і високо розвиненого чуйністю, яка досягне до перших джерел і допоможе відчутти світові закони, навіть побачити його, того, кого поет називає такими страшними іменами і кого він так шалено до смерті лякаєть ся.

Ще напруженне, ще подоланне одноманітності метричних форм і словесних виразів і д. Савченко відкриє собі і нам нові можливості зрозуміння таємного.

Я сказав — одноманітність форми. Хочу пояснити, як вона виявилась в творчості Я. Савенко. Книжка має 72 вірши, 243 строфи. Із числа них 132 написано ямбичним діаметром (більш 50%) дуже бідним з ритмічного боку, а з решти 54 4-стопним амфібрахієм, теж дуже бідним. Лише 2 вірші мають більш інтересний метр (стор. 31 і 36), але ж і тут другого зразку поет не подолав. (ст. 36, рядок перший). Але ми певні, що та робота, яку повинен зробити Яків Савченко на творчій путі, дасть наслідки великі; вона позбавить однотонності, поширить поетові обрії і дасть йому можливість вільно творити, користаючись багатством образів і форм, які зараз замкнули його в колі невеликої кількості і зчаста звязують поетові його волю і бажанне виразности.

Юр. Ол. Іванов-Меженко.

Рабіндранат Тагор. „Садовник“. Ліричні поезії, переклад Юр. Сірого Вид. „Дзвін“ 1918 р., ц. 2 карб.

Рабіндранат Тагор чи не найбільший зараз в світі поет високої, тонкої лірики кохання і закоханих.

Прийшов він до нас з таємничої Індії (бенгалець — по роду) і обдарував загально-людську культуру дорогими перлами ніжної чутливої душі. Написав свої поезії Рабіндранат Тагор на своїй рідній мові, а потім сам-же переклав свої поезії на мову англійську, з якої вже його поезії перекладено на інші Європейські мови.

„Садовник“ в українському перекладі — хоч запізнене (в російському перекладі з'явився перед 4 — 5 роками) — літературне надбанне, але тим не менш надбанне коштовне.

Зміст поезій „Садовника“, — числом 85 ч. се кохання, закоханість і ще раз закоханість.

Але якими свіжими фарбами, яким ніжним чуттем і давно поетичними образами мусить орудувати поет, аби „говорячи на протязі малої книжки 85 раз про співану переспівану і заспівану віковічну тему „кохання“, — зачаровувати вас і примушували не випускати малої книжки аж доти, доки ви не дійдете до останнього рядка останньої сторінки!

Такі образи і метафори, як: „Вода обнімає твої ноги“;

„На пісках тїнь настаючого дощу і низько нависли хмари над синїми рядами дерев, — ніби важке волосся над твоїма очима“;

„Сміх блискає в хутко біжучих ногах“;

„Знемогають ноги мої під тягарем мого серця“.

„Земля, як арфа, дзвенить піснями, від дотику ніг моїх“; — і багатько інших рівних їм ніг — то образи і метафори, що дихають жагою і солодкими пахощами високого ліричного патосу сходу!

Переклад „Садовника“ зроблено досить легкою музичною мовою. Подекуди трапляють ся однак, очевидно, віддалення від оригіналу наприклад: „рано дзвонить в церкві дзвін“, або не музичні слова і не плястичні образи: „перезирають ся“; „Ти йшла стежкою по над рікою з повним глечиком під боком“.

Але таких порушень загально поетичного тону не багато.

„Земля“ вістник Подільського Губерніяльного Земельного Комітету. Вінниця 1918 р.; стор. 135, 9. № 1.

Перше (і запевне одно з останніх, коли й не останнє) число вістника Подільського Губ. Зем. Комітету містить дуже цікаві матеріали до історії революції у нас на Україні і до намагання розв'язати тяжку і важливу проблему земельного питання.

В збірникові ми знаходимо матеріали як загально українського значіння (Ш-ий Універсал Центральної Ради, пояснення до Ш Універсалу, IV. Універсал, телеграми, циркуляри і распорядження Секретарств, а потім Міністерств Української республіки в земельних справах) так і матеріали значіння місцевого (персональний склад подільського губерніяльного і повітових земств Подолі, Обіжники подільського губерніяльного і повітових земств Подолі, Обіжники подільського губерніяльного земельного комітету, справоздання, доклади, журнали засідань і т. иньше).

Уміщені артикули являють собою здебільшого, первісні сирі матеріали, але важливість їх не губить ся від сього і для громадсько-політичного діяча, не кажу вже про історика революції, — такі збірники, як збірник подільського губерніяльного комітету, — мають велику вагу.

Із окремих статей заслуговує уваги стаття Л. Лозовича „Два заона“, де порівнюють ся земельні закони Центральної Ради і большевників, а тако-ж стаття Іос. Устименка „Думки і замітки по анкеті Винницької Півітової Земельної Управи по земельному питанню. Перша стаття написана російською мовою, а друга — мовою українською.

П. Понятенко.

Університетські вісти. № 1. Київ 1918 р., вел. 8^о, стор. 16, редагував і видав О. С. Грушевський.

Між книжками і часописями, присвяченими українській школі, які тепер помножились в останні часи, ся книжечка займе своє почесне місце. Се матеріали для ознайомлення з першими кроками зросту і поширення діяльності першого на Україні українського університету, з думками і плянами його творців, з настроям і переконаннями першого контингента слухачів. В історії українського культурного життя се утворення нового культурного огнища буде яскравим спомином і перша праця ініціативної групи в літі 1918 р. будитиме ширі симпатії. Без реальних засобів і без певних надій на такі реальні засоби, лиш з глибокою вірою в потребу вищої школи і в українське громадянство, ся ініціативна група почала свою працю рік тому, і поставила справу на певний ґрунт. (Про початку цієї праці — див. статті в Л.-Н. В. 1917. № V і Шлях 1918. № 1).

Про сю першу стадію праці і нагадують нам Універс. Вісти. Дві замітки присвячено програму навчання в університеті, головному принципу — першенству українознавства і тому новому, що внесено в програм сього першого українського університету з новою і спеціальною по українознавству системою навчання: українознавству перша черга і місце („Українознавство і загальні дисципліни“, „До програми навчання на правничому фак.“). Настроєм студентства та умовам, серед яких довелось працювати в перші часи, присвячена замітка „Перший місяць“. Про виклади і їх систему говорять програми по політичній економії (д. Мицюк) та по історії побуту середньовічної Європи (д. Грушевський). Плян тем і спеціальних питань з історії економічного побуту України намічає замітка О. Грушевського. „З історії торговельних відносин в XVI в“. Економічне минуле України вистудоване ще дуже побіжно і багато лишаєть ся тут тем для дальшого і глибокого розроблення та вияснення. Цікава замітка про Львівське Наукове Товариство і діяльність у Львові Мих. Серг. Грушевського. Нарешті цінним починном являєть ся перегляд статей в виданнях Львівського Наукового Товариства: наші українські часописи і періодичні видання досі ще чекають своїх покажчиків, без яких важко працювати: перша частина перегляду охоплює лише розвідки по історії IX—XVIII вв. Оподіваємось, ще знайдуть ся засоби продовжити се видання і побільшити його обсяг в зазначених рямцях.

О. О.

Видання надіслані до редакції:

- „Шлях“*. Вістник літератури, мистецтва та громадського життя; книжка 3-тя, за березень, 1918.
- Проф. Ол. Грушевський*. З етнографічних студій Ів. Франка. Вид-во „Шлях“ № 19, 1918 р. 16°, стор. 7, ціна 25 коп.
- Леонід К.* В справі герба України. Вид-во „Шлях“ № 18, 1918 р. 16°, стор. 8, ціна 25 коп.
- Сава Крила*. Право на життє. Вид-во „Шлях“ № 17, 1918 р. 16°, стор. 8, ціна 30 коп.
- Іван Липа*. З нового світу. Повість. Вид-во „Шлях“ № 16, 1918 р. 16°, стор. 24, ціна 65 коп.
- В. Салійленко*. Дбаймо про фонетичну красу мови. Вид-во „Шлях“ № 15, 1918 р. 8°, стор. 8, ціна 30 коп.
- Гі де-Мопасан*. Чабанський скік. Перекл. проф. Є. Тимченка. Вид-во „Шлях“ № 13, 1918 р. 8°, стор. 7, ціна 30 к.
- Максим Рильський*. Іва Узліссі. Ідлія. Вид-во „Шлях“ № 10, 1918 р., 16°, стор. 16, ціна 40 коп.
- М. Біляшевський*. Наші національні скарби. Вид-во „Шлях“ 1918 р. 8°, стор. 15, ціна 55 коп.
- К. Тетмайер*. За скляною стіною. Поезії в прозі, переклад А. Павлюка. Вид-во „Шлях“ 1918 р. 16°, стор. 24, ціна 65 коп.
- Йосип Зоранчук*. Утічка. Вид-во „Шлях“ 1918 р. 8°, стор. 14, ціна 65 к.
- Про небо*. Популярна астрономія. За Флямаріоном розказав С. Черкасенко. Вид. друге, з малюнками. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 8°, стор. 33, ціна 1 карб. 30 коп.
- Проф. М. Сумцов*. Історичні зразки українського літературного єднання. Одбитка з журналу „Україна“. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 16°, стор. 12, ціна 20 коп.
- І. Манжура*. Поезії. З додатком біографії, написаної д. Щукиним. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 16°, стор. 86, ціна 1 карб. 25 к.
- Іван Нечуй-Левицький*. Чортяча спокўса. Оповідання, третє видання. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 16°, стор. 53, ціна 75 коп.
- Його-ж*. Старосвітські батюшки і матушки. Повість-хроніка. Вид. п'яте. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 8°, стор. 360, ціна 5 карб. 50 коп.
- Нат. Романович-Ткаченко*. Життя людське. Збірка оповідань. Вид-во „Сіач“ 1918 р. 8°, стор. 225, ціна 4 карб. 40 коп.
- О. Я. Кониський-Перебендя*. Твори. Частина I з передмовою В. Чередниченка. Вид-во „Просвітянська книгозбірня“, № 3. Полтава. 1918 р. 16°, стор. 104, ціна 1 карб. 10 коп.
- М. Л. Кропивницький*. По ревізії. Песа на 1 дію з передмовою В. Чередниченка. Вид-во „Просвітянська книгозбірня“ № 4. Полтава. 1918 р. 16°, стор. 37, ціна 65 коп.
- Його-ж*. Помирились. Комедія на 1 дію. Вид-во „Просвітянська книгозбірня“ 1918 р. 16°, стор. 32, ціна 65 коп.
- Спиридон Черкасенко*. Найпотрібніші правила правопису з додатком самостійного читання. Підручник для учнів початкових щкіл. Частина I. Вид-во „Українська школа“. Київ, 1918 р. 8°, стор. 15, ціна 40 коп.

Зміст сїмдесятого тому

за квітень, травень і червень 1918 р.

I. Поезії:

Сторінка.

М. Рильський: Царівна (фрагменти з ненаписаної повісти)	3
О. Олесь: Нехай скувала крига знову	55
Вона — наш витвір	125
Ів. Стешенко: Немов обірвана струна	23
Зорі	171
В. Лашенко: Гайовий огник	69
Клим Поліщук: Тут і там	82
Жертви тьми	140
П. Тичина: В гаю, в мю, у розмаю в квітки дзвони задзвоню	108
Не диви ся так привітно	108
О. Слїсаренко: Співаять коло церковної брами	133
М. Терещенко: Мої пісні родило поле	176
Петро Теняко: На голгофу	184

II. Повісти, новелі, драми, мемуари.

Нат. Романович-Ткаченко: За водою	24
П. Смуток: На пожарині	56
М. Івченко: Шуми весняні	71
М. Козоріс: Їх троє	109
Г. Гірняченко: Цвіт гранати (з кримських оповідань)	141

III. Література, наука, суспільне жите.

В. Міяковський: Поет народолобець (про І. Нечуя-Левицького)	15
Ів. Стешенко: Поет вищої краси — М. М. Коцюбинський	83
С. Русова: Спомини про перший театральний гурток у Києві	104
Ол. Грушевський: Стежки і шляхи української науки	126
Іл. Свенціцький: Карпато-руське русофільство	134
І. Красковський: На порозі нового життя	155
К. Г.: З сучасної політичної літератури	172
Др. Д. Донцов: Леся Українка	182

IV. Некрологи.

Хв. Вовк	177
Ів. Стешенко	179

V. Бібліографія.

Рильський Максим: „На узліссі“ іділя; — Як. Савченко: Поезії. Книжка перша. *Юр. Ол. Іванов-Меженко*. — Рабіндранат Тагор: Садовник. Ліричні поезії, переклад Юр. Сірого. — „Земля“ вістник Подільського Губ. Зем. Комітету. П. *Доняченко*. — Університетські вісти № 1. Київ, 1918 р. О. О.

НБ ПНУС

282390

Приймаєть ся передплата на 1917 — 1918 роки
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме щотири місяці книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не установа твердо: треба поки-що прислати 5 рубл.

Редакція й контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Нук. Товар.*

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Києві.

Приймаєть ся передплата на дальшу п'яту серію. Ті, що бажать одержати її, повинні прислати поки-що — 5 руб.

Адреса: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Підвальна 36, пом. 8.

Ціна попередніх чотирьох серій в продажі 6 рублів кожна.

Приймаєть ся передплата на місячник

„ІІІ Л Я Х“.

Орган незалежної думки.

ПЕРЕДПЛАТА: річне 20 карб.; $\frac{1}{2}$ р. — 10 карб.; $\frac{1}{4}$ р. — 5 карб.

Адреса: Київ, Мар. Благовіщенська, 123, п. 20.

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Ціна часопису в 1918 році з пересилкою на три місяці — 3 руб., окрема книжка — 1 р. 10 к. Перші чотири книжки «Книгаря» досилають ся новим передплатникам за додаткову платню 3 руб.

Передплата приймаєть ся по адресі: *Київ, Володимирська № 42, „Час“, редакція «Книгаря».*

Приймаєть ся передплата на 1918—1919 шкільний рік
НА ЗАГАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.

Рік видання другий.

З огляду на ненормальні обставини видавничої справи передплата твердо не установа: ПОКИ-ЩО треба прислати 15 карб.

Зважаючи на теперішню дорожнечу й недостачу паперу, журнал друкуєть ся в обмеженій кількості, тому просимо ш. п.п. передплатників і особливо Народні Управи (земства) заздалегідь внести передплату.

Журнал видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Редагує Комітет.

Відповідальний редактор О. ДОРОШКЕВИЧ.

Адреса: *Київ, Басейна № 11, 2-й поверх.*

Приймаєть ся передплата

на рік 1918-й

на український місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий Вістник,

що виходитиме по давньому, книжками по 8 — 12 аркушів.

Журнал містить белетристику оригінальну й перекладну, а то : поезію, повісти, оповідання, драми та мемуари ; статті з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей : знання ; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя ; в кінці критику та бібліографію.

Редакція й контора : *Київ, В. Підвальна, № 36, пом. 8. Телеф. 60 — 27*

Відчинено від 9 — 3 години дня.

ПЕРЕДПЛАТА : З огляду на важкі видавничі обставини передплата не
установлена твердо : треба *таки-що* присилати 20 карб.

За зміну адреси належить присилати 60 коп. поштовими марками ;
подати свою попередню адресу

Книгарням і всяким посередникам 5% від передплати, коли вона
повна (20 руб.) і виплачена вся відразу.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся
в обмеженій кількості примірників ; тому просимо спішити ся з перед-
платою.

Комплекти місячника за попередні роки ~~продають~~ ся по 8 руб.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 5 карб.

Видає Товариство підмоги українській літературі,
науці й штуці.

Редактор : **О. Олесь.**

НБ ІНУС

282390